

Kim Iversen

Rådseliten i Randers 1590-1620 og dens indflydelse på sammensætningen af rådet.

Speciale
Historiestudiet
Aalborg Universitet
August 2006

1.0 Købstaden Randers	4
1.1 Randers som handelsby.....	6
1.2 Problemformulering.....	10
1.3 Problemstilling.....	11
2.0 Strukturering af opgaven.....	12
3.0 Den byhistoriske udvikling	14
3.1 Litteratur om Randers	17
3.2 Kildegennemgang	20
3.2.1 Randers Byes Bog	20
3.2.2 De økonomiske kilder.....	21
3.2.3 Andet kildemateriale	22
4.0 Købstadslovgivning.....	24
4.1 Rådets sammensætning.....	25
4.2 Magtkamp mellem konge og rigsråd.....	26
5.0 Rådmandsslægterne og rådets sammensætning.....	28
5.1 Problemer med borgmesterrækkefølgen	30
5.2 Borgmestrenes herkomst og ægteskaber.....	33
5.3 Rådmændenes herkomst og ægteskab.....	36
5.4 Krise i de ledende slægter	39
5.5 En rådmand pr. familie	42
5.6 Skrivere.....	45
5.7 Delkonklusion.....	46
6.0 Byskatter og jordskyldsboøger	47
6.1 Byens største skatteydere	49
6.2 En mand fra hver slægt i rådet	53
6.3 De mest indflydelsesrige slægter i Randers 1590-1620	54
6.4 Delkonklusion.....	59
7.0 Tingbøgerne	60
7.1 Gennemgang af tingbøgerne	61
7.2 Volds- og drabssager.....	63
7.3 Oluf Olufsen	66
7.4 Delkonklusion.....	68
8.0 Sct. Mortens Kirke.....	69
8.1 Laurids Jacobsen lysekrone	69
8.2 Rasmus Bentsen og Marie Henriksdatters lysekrone.....	69
8.3 Margrethe Poulsdatters lysekrone	70
8.4 Eyler Meier og Inger Thomasdatters lysearm.....	70
8.5 Korskranken.....	70
8.6 Epitafier	70

8.7 Tiklokken	72
8.8 Karen Rasmusdatters sølvkande	73
8.9 Begravelser i kirken	73
8.10 Delkonklusion	75
9.0 Rådseliten 1620-1660	76
9.1 Fra sønne-nepotisme til svigersønne-nepotisme	80
9.2 Fra købmand til godsejer	82
9.2.1 <i>De adelige slægter Benzøn</i>	82
9.2.2 <i>Niels Jacobsens efterkommere</i>	84
9.2.3 <i>Mads Poulsens og Jesper Lauridsens slægter</i>	84
9.3 Delkonklusion	87
10.0 Hovedkonklusion	88
11.0 Summary	90
12.0 Litteraturliste	93
12.1 Artikler:	96
12.2 Anmeldelser:	97
12.3 Utrykt litteratur	98
12.4 Utrykte kilder på Landsarkivet for Nørrejylland	98

Bilag 1-12

1.0 Købstaden Randers

”Erik, af Guds nåde de Danskes og Venders konge, til alle, der ser dette brev, hilsen evindelig med Gud. I skal vide, at vi med dette brev, fuldstændig fritager og frikender nærværende brevvisere, vore elskede borgere i Randers, for ydelsen af told til os, hvorsomhelst de måtte komme inden for vort rige med deres varer – undtagen Skanørmarkedet (Skånemarkedet) – indtil vi måtte tilbagekalde vort riges andre købstæders privilegier om disse friheder. Vi forbyder strengt, at nogen drister sig til at forulempe dem eller nogen af deres imod dette brevets ordlyd, hvis han vil undgå vor kongelige hævn. Givet i Viborg i det Herrens år 1302 torsdagen efter søndagen quinquagesima, i vor nærværelse med hr. Knud, vor kammermester, som vidne.”¹

Hermed havde borgere i Randers alle forudsætningerne for at drive den handel, som de følgende århundreder skulle komme til at udgøre en stor del af byens økonomi. Hvornår byen blev købstad vides ikke med sikkerhed, da et senere privilegium af 22. marts 1311 gives: *”på grund af de tjenester, som borgerne har ydet kongens forfædre – fortsat skal nyde de privilegier, der blev givet dem på kong Valdemars tid”*.² Med kong Valdemars tid mener John Kousgård Sørensen, at der blot hentydes til, at byens privilegier er meget gamle og ikke nødvendigvis behøver blive kædet sammen med én bestemt Valdemar.³ Dermed kan vi ikke bruge privilegierne til at bestemme, hvor gammel en by Randers er. Heldigvis kan arkæologien komme os til hjælp. Det ser ud som om, der i 1000-tallet blev slået mønter i byen, da der er fundet flere af den slags ved udgravninger rundt omkring byen. Specielt fundet af en mønt slået af Knud den Hellige i løbet af 1080’erne med indskriften ”Randrosia” viser, at der i byen blev slået mønter.⁴ Dette er en indikation på, at byen på dette tidspunkt var en betydelig by, da det kun var i centrale byer, at mønter blev slået.⁵ Randers nævnes også som mødested i Knytlingesagaen for de oprørere, der forfulgte Knud den Hellige inden drabet i Odense. I løbet af 1100-tallet blev strukturen i byen fastlagt, og det er karakteristisk for Randers, at de ældste gader alle samledes i det punkt, hvor broen gik over åen. Der blev også bygget flere kirker (Vor Frue Kirke dateret til ca. år 1100, og Skt. Clemens dateret til ca. 1160), og byen udviklede sig gunstigt op gennem

---

¹ Schledermann, 1981, s. 2

² Sørensen, 1965, s. 17

³ Sørensen, 1965, s. 17

⁴ Der blev også slået mønter i byen under Christoffer 2. omkring 1329 og Erik af Pommern omkring 1420. (Engel, 1999, s. 23)

⁵ Hyldgaard, 2002, s. 12-13

1100- og 1200-tallet.⁶ I 1494 stod koret af den største kirke i byens historie, Sct. Mortens Kirke, færdig. Der havde været en forgænger for denne kirke, men hvor den lå vides ikke med sikkerhed. I kilderne kan den spores tilbage til 1346, men arkæologisk er den aldrig blevet fundet.⁷

En anden bygning, som kom til at spille en stor rolle for Randers, var det gamle Gråbrødre Kloster, som blev grundlagt i 1236. Munkene byggede videre på klostret i næsten 250 år, til det stod færdigt i slutningen af 1400-tallet.⁸ De fik ikke lov til at nyde det færdiggjorte kloster længe, da det forud for reformationen i 1536 blev overdraget til Mogens Gøye i 1530 ”med al sin Tilbehøring som er Kirke, Kirkegaard, Hus, Jord, Bygning, Gaardsrum og Haverum.”⁹ Efter Mogens Gøyes død i 1544 overgik klostret til kronen, og i 1547 nævnes klostret som ”*kgl. Majestæts Gaard udi Randers*”. Christian 3. ombyggede klostret, så det var mere egnet til kongeligt besøg, og han omdøbte det til Dronningborg Slot. Efterfølgende blev Dronningborg Slot hjemsted for lensmanden, hvilket gjorde, at byens borgere havde kongens mand indenfor bymurene, hvilket gjorde hans tilstedeværelse ganske nærværende. Det resulterede også i tætte kontakter mellem borgerne og lensmanden, som eksempelvis i 1608, hvor lensmanden Eske Brock deltog ved rådmand Poul Niensens datters bryllup på rådhuset.¹⁰ I 1617 fik Eske Brock besøg af adelsmand Eske Bylde, og de besøgte sammen Poul Nielsen, hvor de var hans gæster.¹¹ Det ser ud som om, specielt Eske Brock og Poul Nielsen har stået på venskabelige fødder. Niels Jacobsen havde dog også gode kontakter til Eske Brock og Christian 4. I 1609 var de begge gæster hos Niels Jacobsen, som i sin opbyggelsesbog på forsatsbladet har skrevet følgende om besøget:

*”Anno 1609 den 14. februarij Læste Kongl. May. udj denne bog. Och sagde att dett første hand haffde wærett udj Nogens mands huss ij Randers. Och den same tid haffde Hans May. alle mine Sex børn Och Peder Saxessøn for sig forsamblett vid kackelloffnen, Och haffde den gode herre hiell skiembtt om dennem for dj war saa mange Och Nestiende lige store. Gud bevare hans Naade Evindelige. Niels Jacobssøn. Egen handt.”*¹²

---

⁶ Elsøe, 1998, s. 86-86

⁷ Hyldgaard, 2002, s. 29

⁸ Hyldgaard, 2002, s. 25-26

⁹ Spreckelsen, 1952, s. 200

¹⁰ Larsen, 2005, s. 56

¹¹ Larsen, 2005, s. 169

¹² Berthelsen, 1952, s. 256

Dagen efter var Niels Jacobsen sammen med borgmestrene Peder Lassen og Jens Andersen Kare og førnævnte Poul Nielsen gæster på Dronningborg Slot, hvor kongen boede når han var i byen. Det har ikke gået stille af sig, for Niels Jacobsen slutter af med at: ”*Der till medfick wij en god Ruuss.*”¹³ Eske Brock har i sine dagbøger markeret aftenens begivenheder med tre kors, hvilket var en stor rus.¹⁴

1.1 Randers som handelsby.

At Randers blev en af de mest fremtrædende købstæder i Danmark var ikke en tilfældighed. Den ligger i hjertet af Østjylland ved Gudenåens udmunding i Randers Fjord, hvor ådalen var smallest og lettest at overskride.¹⁵ Denne placering, hvor Gudenåen møder Randers Fjord, gav byen en enestående beliggenhed, da handelsvarerne kunne sejles til byen og omlæses til pramme, som igen kunne føres op ad åen og ind i landet. Hermed var Randers i perioden fra 1600-årene til 1850'erne et knudepunkt i handelen og trafikken mellem Nordjylland og resten af Danmark.¹⁶ Det var dog ikke kun indenfor landets grænser, at Randers havde sin handel. Arent Berntsen var i forbindelse med sit store værk om købstæderne fra 1656 også en tur forbi Randers.¹⁷ Han skrev følgende om byen:

”Af Gudenåen hafver Borgerskabet stor Næring, formedelst det herlige Laxefiskende, de saa got som for deris Dørre hafve, som før omrørt er. De bruge oc derforuden en stor Handel med anden atskillig Landes gode vare, som de self med egne Skibe til Spanien, Holland, Norge, Tyskland oc andre omliggende Stæder udføre giennem Randers Fjord, som 2 Mile weigs fra Belt til Byen opløber, oc der gjør en synderlig god Hafn. Samme By er vel icke af stort Begrib, men hafver dog megen sneffrer Bygning, oc derved af it stort Borgerskab bebois,

---

¹³ Berthelsen, 1952, s. 256

¹⁴ Larsen, 2005, s. 62

¹⁵ Engel, 1999, s. 13

¹⁶ Engel, 1999, s. 14

¹⁷ Værket er udgivet i tiden 1650-56, men Ole Feldbæk har i sin artikel: ”Danmarks frugtbare Herlighed – Et dateringsproblem” redegjort for at værkets oplysninger stammer fra starten af 1630'erne, hvor landet og specielt Jylland var kommet sig efter Wallensteins besættelse af den jyske halvø. (Feldbæk, 1994, s. 201-211) Dette stemmer også bedre overens med historieforskningen, hvor f.eks. Helge Gamrath og E. Ladewig Petersen skriver: ”I økonomiske og social henseende markerede 1640'erne således det definitive vendepunkt for det danske samfund.” (Gamrath og Ladewig Petersen, 1980, s. 548) Dermed er der ikke megen tvivl om, at Arent Berntsens beretning har taget sig udgangspunkt i perioden før 1640'erne, da han tjente i Danske Kancelli fra 1630-1637. Her deltog han i mange rejser ud i landet og har haft muligheden for at samle oplysningerne til sit omfattende værk. (Feldbæk, 1994, s. 208)

*hvilcke i allmindelighed ere formuende oc fornemme Folck, som meg Zijrlig Bygning giør samme By meget anseelig.”*¹⁸

Dette tyder på en livlig handel med omverdenen, hvilket kilderne også beretter om. I 1634 var en borger i byen, Hans Sørensen, sammen med ukendte kompagnoner ved at udruste et skib, som skulle tage turen til Spanien. Til dette formål ønskede han at: *faa udlaant 10 eller 12 Gøtlinger* (en slags skibskanon) *til dermed at udruste et Skib.*¹⁹ Dette år, 1634, passer perfekt sammen med Feldbæks datering af Berntsens værk til starten af 1630'erne. I tingbogen for 1598 findes også en sag, hvor borgmester Peder Lassen og svigersønnen Niels Jacobsen stævner Lubert Richs fra Amsterdam for nogle penge, han skylder for en sending malt.²⁰ Sidste eksempel tyder dog nærmere på, at de har solgt malten til ham i Randers, hvorefter han selv på egne skibe har ført det ud af Danmark. Nederlandske skibe stod for en betragtelig del af kornudførslen fra Danmark til Nederlandene. F.eks. stod hollandske skibe for mellem 80-85 % af den samlede skibstrafik gennem Øresund i perioden 1611-1620.²¹ Eksemplet fra 1598 viser, at Randers i slutningen af 1500-tallet deltog i eksporten af landbrugsprodukter til Nederlandene. Også okseeksporten deltog købmændene fra Randers i, dog uden at komme helt op på niveau med Aalborg, Odense, Ribe og Flensborg. Dog stod Østjylland i 1592 for 26 % af den samlede forårsdrivning mod syd, mens det i 1601 var hele 35 % og i 1617 23 %.²² Dermed kan ses, at de østjyske købstæder, hvoraf Horsens, Århus og Randers var fremtrædende, stod for en stor del af den samlede danske okseeksport.

Ingen tvivl om at Randers havde sin handel koncentreret om handel og eksport af landbrugsvarer, da selve byens placering indbød til denne handel. I løbet af 1500 tallet begyndte adelen en godskoncentration omkring hovedgårdene, så godsejerne kunne få fuldt udbytte af hoveriet samt en generel bedre udnyttelse af godsernes ressourcer.²³ Et lokalt eksempel på denne godskoncentration er Eske Brock, lensmand på Dronningborg Slot og godssamler i stor stil.²⁴ Kongen gik også med på denne bølge, og krongodskoncentrationerne i Jylland blev samlet omkring Skanderborg, Kolding og Randers.²⁵ Hermed havde købmændene i Randers en

---

¹⁸ Berntsen, 1971, Den Første Bogs Første Part, s. 143

¹⁹ Marquard, 1936, s. 783

²⁰ Tingbog 18/9 1598

²¹ Gamrath og Ladewig Petersen, 1980, s. 414

²² Enemark, 1987, s. 56-57

²³ Feldbæk, 1993, s. 57-58 og Gamrath og Ladewig Petersen, 1980, s 408-409

²⁴ Larsen, 2005, s. 17-21

²⁵ Feldbæk, 1993, s. 30-33

enestående mulighed for at knytte kontakter til kronens godser og aftage overskudsproduktionen. Eksempler på dette findes blandt andet i Kancelliets Brevbøger, som f.eks. i løbet af 1570'erne har noteret flere handler med borgerne i Randers. Før 1574 havde kongen solgt det overskydende korn fra Dronningborg Slot til nogle unavngivne borgere i Randers. De solgte det straks videre til fremmede købmænd, men da de skulle hente rugen og byggen på Dronningborg Slot, havde lensmanden sendt det til København. Enden på sagen blev, at hofmesteren Peder Oxe skulle finde en løsning på problemet.²⁶ I 1576 ses i Brevbøgerne, at to Randers købmænd, borgmester Søren Hofman og rådmand Niels Skriver, sammen med købmand Michel Bagger fra Odense, i perioden 1. maj 1574 til 1. maj 1576 havde modtaget korn og andre varer fra Dronningborg Slot. Det beløb sig til ganske store beløb, som de tre mænd havde modtaget korn for, hvilket ses i 1577, da de vægrede sig noget med at betale de 8229 dlr. de skyldte kongen. Endnu mere kompliceret blev det da købmanden fra Odense afgik ved døden, og gælden nu skulle dækkes af hans efterladte enke og børn.²⁷ Søren Hofman og Niels Skriver blev beordret til Odense af kongen ved flere lejligheder for at afgøre hvordan betalingen skulle ordnes, men hvorledes sagen blev ordnet mellem de stridende parter fremgår ikke af Brevbøgerne.²⁸ Dog endte sagen ikke godt for Niels Skriver, hvilket Kancelliets Brevbøger for 14. februar 1583 vidner om:

*”Til Jørgen Skram. Da Niels Skriver, Borger i Randers, der i forening med nogle andre for nogle Aar siden har købt korn og andre Varer af Dronningborg Slots Indkomst og derved er bleven Kronen en stor Sum Penge skyldig, formedelst forskellige Tab ikke kan betale, men har tilbudt at afstaa sin Gaard i Randers til Kronen mod at slippe for videre Tiltale, skal han, efterdi Niels Skriver ikke kan betale det hele, tage skøde paa den og siden lade Niels Skriver være fri for videre Tiltale.”*²⁹

Denne handel med kronens godser gav byen et løft, som resulterede i, at den blev en af de vigtigste købstæder i riget. Både i indbyggertal og rangfølge var Randers ifølge Ole Degn pænt placeret i de øverste lag. Indbyggermæssigt var Randers i 1672 placeret som nummer otte og i rangfølgen over byhierarkiet, som Degn har udledt fra skattelisterne, var Randers i 1548 i gruppe syv ud af 17, mens den i 1596 var avanceret til gruppe fire, for igen i 1638 at falde

---

²⁶ Laursen, 1898, s. 440

²⁷ Laursen, 1900, s. 115, 255

²⁸ Laursen, 1900, s. 552 og 740-741

²⁹ Laursen, 1903, s. 633

tilbage til nummer syv.³⁰ Det viser, at byen har en fået opblomstring i tiden fra 1548 til 1596, hvorefter byen igen mister lidt af pusten. Denne opblomstring falder sammen med den generelle økonomiske fremgang, som Danmark gennemgik i perioden ca. 1550-1650'erne, hvor følgerne af krigene mod svenskerne begyndte at indfatte sig, og satte en stopper for den økonomiske vækst.³¹

Handelen med landbrugsvarer gjorde det muligt for flere af de rigeste købmænd i byen at udvide forretningen til også at inkludere pengeudlån. Det var specielt adelige i økonomiske vanskeligheder, som optog lån hos købmændene i Randers³², men også blandt borgerne i byen blev der lånt penge, hvilket kan ses i de overleverede tingbøger. Randers blev så berømt for pengeudlånsvirksomheden, at den blev omtalt som: ”den liden Kiil for de Rentenere her boede, og Mængde af rede Penge, som her fandtis.”³³ Denne sætning stammer fra Lauritz Nielsøn Randrops klagevers fra 1698, hvor han ser tilbage på de gode år i slutningen af 1500- og starten af 1600 tallet. Dr. Christian Skiønning mindedes i 1669 de dage, da Randers var den ”feede Laxe-Sted, berømte Riigdoms Kiiste.”³⁴ Disse to klagevers er tydelige eksempler på, at svenskerkrigene og de efterfølgende vanskelige år havde sat sig dybe spor i velstanden i byen.

Selvom handel og pengeudlån betød meget for byens økonomi, var det forholdsvis få mennesker, der var involveret i den. Byens størrelse svingede mellem 2000-3000 beboere i tiden mellem 1640-1769³⁵, og i 1672 var befolkningstallet 2036.³⁶ Rolf Engel har ud fra den første grundtakst i 1682 inddelt de skatteydende husstandsoverhoveder i tre grupper: de 10% øverst, de 10% næst øverst og de 80% nederst takserede. Her kan man se, at der var 27 i den øverst takserede gruppe, og 27 i den næst øverste og 212 i den nederst takserede gruppe. Han skriver endvidere, at antallet af købmænd og handlende var helt nede på 23 i 1682, samt at det skyldtes den stagnerende økonomi i landet blandt andet som følge af svenskerkrigene.³⁷ Derfor er der grund til at tro, at der har været flere i tiden omkring år 1600, hvor handelen gik godt for de danske købmænd. Men det giver et ganske godt indblik i, hvor fåtallige de rigeste købmænd har været i forhold til resten af borgerne.

---

³⁰ Degn, 1989, s. 540-541

³¹ Feldbæk, 1993, s. 206

³² Eksempelvis kan det nævnes, at Eske Brock ofte lånte penge i byen. I 1604 lånte han 700 daler af borgmester Peder Lassen, og i 1609 lånte han 1000 daler af Bent Hansen. Larsen, 2005, s. 40 og 68. Det var dog småpenge, i forhold til de mange penge Eske Brock investerede i diverse godsopkøb, som hans dagbøger i rigt omfang vidner om.

³³ Randrop, 1895, vers 10, note 44

³⁴ Spreckelsen, 1952, s. 246

³⁵ Engel, 1999, s. 29

³⁶ Degn, 1989, s. 540-41

³⁷ Engel, 1996, s. 69-71

1.2 Problemformulering

Randers var i 1500- og første halvdel af 1600 tallet en by, som blev styret af de rige bosiddende købmænd. Lige så dominerende kongen og adelen var på deres jorde og i landets politik, lige så magtfuldt sad købmændene i købstæderne på, hvordan deres byer skulle ledes. Det var fra deres rækker, at borgmestre og rådmænd valgtes, og det var specielt de rigeste og mest succesfulde, som blev valgt ind i rådet.

Dette er den traditionelle opfattelse af, hvordan Randers og de andre købstæder i Danmark blev ledet, indtil enevældens indførelse i 1660. Efter skiftet fra adelsvælde til absolutisme blev købmændenes indflydelse på, hvordan deres byer skulle ledes kraftigt svækket, og det var ikke mere købmændene, der bestemte, hvem der skulle indlemmes i rådet. Kongen tog dette privilegium tilbage, som Erik af Pommern i 1422 havde givet købmændene i købstæderne, og som de i de mellemliggende år havde nydt godt af.

Jeg vil i dette speciale blandt andet undersøge, om den traditionelle opfattelse af, hvem der kom i rådet, stemmer overens med virkeligheden i Randers. Var det de rigeste og mest succesfulde, der kom i rådet? For at kunne lave en sådan undersøgelse, er det nødvendigt at få klarlagt, hvilke kriterier jeg vil gå ud fra, når jeg taler om magt og elite i byen. Der er mange måder, hvorpå man kan have og udnytte magt, og derfor er det vigtigt med det samme at slå fast, at jeg i dette speciale koncentrerer mig om den slags magt, som kommer fra politisk, økonomisk og slægtsmæssig indflydelse. Dette er de magtfaktorer, som jeg er i stand til at tyde ud fra det overleverede kildemateriale. Der er mange andre måder, hvorpå købmændene kunne udøve magt, hvilke jeg ikke har mulighed for at klarlægge. Dette kunne være gennem lederegenskaber og personlig karisma, sproglige færdigheder, stort netværk, trendsætter ved at komme med f.eks. den nyeste mode, eller blot at man nød stor respekt, og derved vejede ens ord mere i forhold til andres. Disse faktorer kan ikke måles eller aflæses i dag, men har haft overordentlig stor betydning i datidens Randers.

Da hovedformålet med denne undersøgelse er at identificere de mest magtfulde og fremtrædende slægter i Randers, er det nødvendigt at definere de forskellige grupper, som jeg vil arbejde med. Disse magtfulde slægter tilhørte den absolutte top af det sociale hierarki, og var de naturlige valg til borgmesterposterne og rådmandsposterne. Det er dem, som jeg kalder rådseliten. Under rådseliten er gruppen af slægter, som havde et medlem af rådet eller endda en borgmester. Disse slægter kalder jeg rådmandsslægterne. Karakteristisk ved rådmandsslægterne var, at de sjældent beholdt posten i rådet i mere end én generation, og derfor kom de aldrig helt

til tops i byens hierarki. Sidst er der resten af købmændene, og de kommer i gruppen, som jeg kalder købmandsborgerskabet. Derudover bruger jeg betegnelsen det øverste borgerskab som en fællesnævner for alle købmændene, som er repræsenteret i de tre nævnte grupperinger.

1.3 Problemstilling

Jeg vil undersøge det øverste borgerskab i Randers 1590-1620 med udgangspunkt i det overleverede kildemateriale. Tidsmæssigt koncentrerer jeg mig primært om perioden 1590-1620, men da dette er en temmelig begrænset tidsramme, vil jeg løbende gå udenfor perioden. Den helt overordnede perioden bliver derfor 1536-1660. Perioden 1590-1620 er valgt, fordi der sker nogle forandringer i byen, og flere udefrakommende købmænd opnår at blive indlemmet i rådet. Jeg vil løbende inddrage undersøgelser af andre byer, specielt Odense, i mine undersøgelser for at have noget at holde mine resultater op imod.

Jeg vil undersøge, hvem der kom i rådet, og hvilke forudsætninger de havde for at blive indlemmet i den politiske styring af byen. Var det de rigeste købmænd, eller spillede der andre krav ind, når nye rådmænd skulle udpeges? For at klarlægge, hvem der blev valgt til rådet, er det nødvendigt at lave en række undersøgelser af det øverste borgerskab i byen. Jeg vil undersøge magtforholdene i byen ved hjælp af forskellige kilder og herigennem få et samlet billede af, hvem der havde mest magt i byen. Først vil jeg undersøge den politiske og slægtsmæssige magt ved at lave en undersøgelse af borgmestrene og rådmændene. Var det overvejende indfødte eller udefrakommende købmænd, der kom i rådet? Blev rådet domineret af de indfødte slægter, eller var der plads til udefrakommende? Hvorledes ser det ud med ægteskaberne for medlemmerne af rådet? Var ægteskabelige alliancer nødvendige for at komme i rådet?

Herefter vil jeg undersøge den økonomiske magt i byen. Var det de rigeste, der kom i rådet, eller kunne man komme i rådet ved hjælp af personlig kompetence frem for velstand? Her kommer de overleverede kilder som skattebøger og tingbøger til sin ret, da jeg herigennem kan se, hvem der betalte mest i skat, samt hvem der havde mange pengeforretninger på tinget. I løbet af disse afsnit vil det være muligt at lokalisere rådseliten i byen, samt vise hvor dominerende disse slægter har været ved en undersøgelse af de økonomiske sager på tinget.

Jeg vil afslutte min undersøgelse af magtforholdene i byen ved at inddrage kirkematerialet fra den største kirke i byen, Sct. Mortens Kirke. I kirken kunne de rige købmænd

ved hjælp af donationer sikre, at deres navn blev bevaret for eftertiden. Ved at donere dyre gaver, samt sætte store epitafier efter de rigeste købmænd, sikrede disse sig at der ikke var tvivl om, hvem der var de rigeste, og dermed hvem der bestemte i byen.

I den sidste del vil jeg se nærmere på rådseliten i Randers, som jeg i de foregående afsnit har lokaliseret. Hvordan var deres indbyrdes forhold set ud fra de ægteskabelige alliancer, som blev indgået? Var det muligt for slægterne at beholde den magt, som de havde opbygget i slutningen af 1500-tallet og starten af 1600-tallet? Denne analyse foregår i tidsperioden 1620-1660.

2.0 Strukturering af opgaven

Først og fremmest vil jeg starte med en forskningsdiskussion i **kapitel 3**. Den vil bestå af tre dele. Første del omhandler den generelle byhistoriske udvikling fra slutningen af 1800-tallet og op til nutiden. Anden del handler om den byhistoriske litteratur, der specifikt findes om Randers. Sidst i tredje del vil jeg præsentere det overleverede kildemateriale, som jeg bygger mine undersøgelser på, samt en hurtig gennemgang af det kildemateriale der kunne have bidraget til mine undersøgelser, men som desværre ikke er overleveret.

I **kapitel 4** vil jeg overordnet gennemgå den historiske udvikling for købstæderne tilbage til 1100-1200 tallet og op til enevældens indførelse i 1660. Heri vil jeg specielt se nærmere på købstædernes magistrat (rådet), som var det ledende organ i købstæderne. Det er her, jeg finder de mest magtfulde købmænd, som hele opgaven drejer sig om. Efter denne gennemgang går jeg videre til at se nærmere på rådets medlemmer i **kapitel 5**. Under mine undersøgelser fandt jeg ud af, at der var en del problemer med hensyn til Stadfeldts borgmesterrækkefølge, som er gået igen i de fleste senere udgivelser om Randers. Derfor bruger jeg den første del af dette afsnit til at få klarlagt, hvordan den rigtige borgmesterrækkefølge skal se ud. Jeg undersøger derefter herkomsten på borgmestrene og rådmændene for at se, om rådet blev domineret af indfødte købmænd eller af tilflyttende købmænd. Jeg vil desuden se nærmere på, hvem købmændene blev gift med, og om ægteskaberne havde indvirken på, hvem der blev indlemmet i rådet. Specielt er det interessant, om eventuelle tilflyttere giftede sig ind i de allerede eksisterende rådmandsslægter. Efter disse undersøgelser kan jeg se, at de ledende slægter i Randers har haft problemer med arvinger, hvilket jeg vil bevise, samt at der kun kom én rådmand i rådet fra hver slægt.

I **kapitel 6** tager jeg fat på de overleverede byskatter og jordskyldsboøger fra 1590'erne. I dem kan jeg, når jeg har opstillet skatteyderne i tre tabeller, se hvem der var rigest og dermed betalte mest i skat. Da jeg allerede har navnene på borgmestrene og rådmændene, er det muligt at se, om de var de rigeste i byen, eller om der var andre velhavende personer i byen. Ud fra skattebøgerne kan jeg endnu en gang se, at der kun kom én mand i rådet fra hver slægt, og jeg kan identificere de ledende slægter i byen, som jeg kalder byens rådselite.

Kapitel 7 tager udgangspunkt i de tre tingbøger, der eksisterer fra 1590'erne. Ved at gennemgå dem og opsætte de mest aktive personer i tre tabeller er det muligt at se, hvem der havde "meget gang" i forretningerne. Blandt andet kan jeg se, hvor dominerende rådseliten har været i de økonomiske sager i forhold til de resterende mænd i byen. Derudover har jeg set nærmere på nogle volds- og drabssager, som viser, at der var skærmydsler mellem medlemmer af det øverste borgerskab i byen. Sidst vil jeg trække en købmand frem, Oluf Olufsen, som viser, at der også blandt de lavere rangerede købmænd i byen var personligheder, som har præget byens billede i stor udstrækning.

I **kapitel 8** ser jeg nærmere på, hvordan det øverste borgerskab har haft indvirken på udsmykningen af Sct. Mortens Kirke. Jeg ser på hvem, der har doneret gaver til kirken, og fra hvilken del af det øverste borgerskab de kom fra. Var det fra rådseliten eller fra rådmadsslægterne? Herefter ser jeg nærmere på hvem, der blev begravet inde i kirken. Ole Degn har lavet nogle gode undersøgelser, som jeg kan bruge i mine undersøgelser af det øverste borgerskab.

Sidste analyseafsnit, **kapitel 9**, bliver en perspektivering over efterkommerne fra de slægter, som jeg har identificeret som rådseliten i byen. Jeg vil se nærmere på hvem, de giftede sig med, samt lave et stamtræ over de væsentligste aktører for at vise, hvordan de bibeholdt magten op til enevældens indførelse. Jeg vil også gennemgå de slægter, som med enevældens indførelse formåede at svinge sig op fra borgerskabet og blive indlemmet i aldelsstanden.

Efter perspektiveringen vil jeg samle alle mine delkonklusioner fra hvert afsnit og besvare mine spørgsmål. Efter summary og litteraturliste kommer de bilag, som jeg gennem opgaven løbende henviser til.

3.0 Den byhistoriske udvikling

Den ældre danske historieforskning havde et temmelig pessimistisk syn på borgerskabets vilkår i 1600-tallet. Denne holdning ændrede sig i løbet af 1900-tallet, hvor megen forskning blev lagt på at belyse forholdene i købstædernes magtelite, medlemmerne af magistraten.

Forgangsmanden for den nye retning var Albert Olsen, som satte hele debatten i gang med sit indlæg ”Lokalhistorie – Rigshistorie” i *Fortid og Nutid* 1943. Han kom med en sønderlemmende kritik af kvaliteten på lokalhistorikerne, som stod for det meste af hvad, der blev skrevet om købstæderne. Han mente derfor ikke, at man kunne bruge de fleste værker om købstæderne i en større sammenhæng, og derfor prøvede han med denne artikel at få flere kompetente forskere til at kaste sig ud i belysning af købstædernes ledende elite, medlemmerne af magistraten. Hans pointe kan kort skitseres med følgende linjer:

*”Bypatriciatets, navnlig Købmandsstandens og Raadaristokratiets Oprindelse og slægtsmæssige Stabilitet samt dets Forbindelse med Bureaukratiets er aldrig ordentlig undersøgt, hvad der findes hist og her, er i det hele kun spredt Fægtning. En til Bunds gaaende Undersøgelse af Grundlaget for Bypatriciatets Magt – Handelen – i det 16.-18. Aarhundrede er aldrig foretaget – ikke for een eneste dansk By.”*³⁸

Johan Jørgensen, ansat som arkivar på Rigsarkivet, kom i 1950’erne og 1960’erne med sit meget omfattende arbejde som kredsede om Københavns magtelite i midten og slutningen af 1600-tallet. Det blev til en hel del publikationer, men jeg vil her fortælle lidt mere om de to mest omfattende. Den første er ”Det københavnske patriciat og staten ved det 17. århundredes midte”, som udkom i første bind af en række skrifter, som Københavns Universitet begyndte at udgive i 1957. Udgivelsen omhandler forholdet mellem købmandspatriciatet i hovedstaden og staten i tiden op mod enevældens indførelse. Det materiale, som Johan Jørgensen anvendte, var hovedsageligt utrykt arkivmateriale fra Danske Kancellis og Rentekammerets arkiver. Han bruger de økonomiske iagttagelser til at se nærmere på to vigtige politiske begivenheder: Københavns privilegier af 10. august 1658 og stændermødet om enevældens indførelse 1660. Han kommer også ind på flere af storkøbmændene i hovedstaden, og en af dem, Henrik Müller, skulle komme til at optage Johan Jørgensen meget.

---

³⁸ Olsen, 1943, s. 2

I 1966 kom Johan Jørgensen med sin afhandling ”Rentemester Henrik Müller. En studie over enevældens etablering i Danmark”. Det blev primært et studie af manden Henrik Müller, som af tidligere tiders historikere havde fået et noget tilsværtet navn i dansk historie. Det var åbenlyst, at Müller var en strålende organisator og havde forstand på at lave forretninger. Han lavede store handler med kronen (i år 1660 skyldte staten ham alene 335.000 rdl., hvilket var 8 % af hele statsgælden³⁹). Desuden fik han talrige prestigefyldte poster i toppen af det danske magthierarki. Han var dog meget kontroversiel, og Johan Jørgensen beskriver ham som ”en af de mærkeligste og betydeligste borgere, København har haft.” Denne afhandling er et værdifuldt studie i en af Danmarks største storkøbmænd i 1600-tallet, og et studie i hvordan det kunne gå ham så ilde senere hen i livet.

Svend Larsen nåede lige at få gjort sin afhandling ”Studier over det fynske rådsaristokrati i det 17de århundrede” færdig inden sin død i 1964. Han var blevet opfordret af bl.a. Albert Olsen til at undersøge ”bypatriciatet”, hvormed der mentes den kreds, hvorfra købstædernes magistrat valgtes. Svend Larsens afhandling er udgået fra hans omfattende kildestudier, hvor han har inddraget 800-900 personer, som sættes ind i afhandlingens forskellige problemstillinger. Afhandlingen var dermed kulminationen på over 30 års forskning med udgangspunkt i det fynske område. E. Ladewig Petersen anmeldte værket i Historisk Tidsskrift 1969-1970, og han er fuld af rosende ord om værket. Han skriver:

*”Den udmærker sig ved sin uhyre konkrete besvarelse af alle de spørgsmål, der stilles til kilderne, men problemstillingens smidighed har samtidig kun været muligt, fordi dr. Larsens definitionsapparat er så bredt, at det baner vejen for undersøgelser over langt bredere front end det hidtil har været tilfældet.”*⁴⁰

En af de vigtigste konklusioner, som Svend Larsen drog ud fra sine studier var, at han ikke brugte det traditionelle patriciats-begreb, som ledte tankerne hen på et slægtsdomineret bysamfund, hvor ledende slægter bestemte, hvem der skulle være medlemmer i rådet. Svend Larsen opdagede derimod, at det var mere hensigtsmæssigt at bruge den bredere betegnelse rådsaristokrati, som ikke var bundet til en fast række slægter, men at det var den økonomiske styrke og evner som handelsmand, der kvalificerede til posten som rådmand. Med denne ændring går Svend Larsen imod strømmen af historikere tilbage til P. Munch, Mackeprang, Albert Olsen

---

³⁹ Ole Degn, 1967, s. 468

⁴⁰ Ladewig Petersen, 1969-70, s. 237

og Johan Jørgensen, som brugte betegnelsen patriciat, mens man efterfølgende mere har anvendt Svend Larsens eller helt nye ord.

Et andet hovedværk i byhistorien er Ole Degns disputats ”Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660”. I modsætning til Svend Larsens afhandling, som havde sit omdrejningspunkt i byens magtelite, giver Ole Degns afhandling et totalbillede af Ribe i 1600-tallet. Ligesom tilfældet var med Svend Larsen er dette værk en kulmination på et omfattende studie af kildematerialet der er bevaret for byen.

Værket er ekstremt omfattende, og Vagn Dybdahl omtaler det som ”*det største i sin art i Danmark, om ikke i hele Europa, i hvert fald når man ser hen til byens størrelse.*”⁴¹ Dybdahl er generøs i sin omtale af værket, og det er tydeligt, at han har stor respekt for det store empiriske arbejde, der er foretaget. Dog er han lidt skeptisk overfor mange af de unødvendige detaljer, som Degn har taget med, og som mange steder er selvfølgeligheder. Desuden påpeges mangelen på sammenligninger med andre danske købstæder, da de ville have givet afhandlingen et større perspektiv.

Efterfølgende er der kommet flere nye byhistorier, og næsten alle de store byer har indenfor de seneste 20 år fået en ny. Det hænger sammen med den voksende professionalisme indenfor museerne og arkiverne, og den megen fokus der er kommet på forskningsdelen af disse institutioners ansvarsområde. I starten og op gennem firserne fik store byer som København, Odense, Viborg og Ålborg deres nye byhistorier, og op gennem halvfemserne kom Århus og Roskilde med. Desværre har en større by som Randers endnu ikke formået at følge trop med resten af landet, og vi må nøjes med købstadshistorien fra 1952.

Udover de nævnte bøger om magtelisten i byerne er der også kommet andre mere specialiserede bøger. Her kan blandt andet nævnes ”Dansk Socialhistorie” hvor specielt bind 3 ”Fra standssamfund til rangssamfund, 1500-1700” af E. Ladewig Petersen fra 1980 giver et detaljeret indblik i forholdene for borgerne i byerne.

Økonomien i perioden er også blevet udsat for grundig forskning. Ole Feldbæk har i bind 1 af ”Danmarks Økonomiske Historie” fra 1993 behandlet udviklingen i økonomien fra 1500-1840. Poul Enemark har foretaget en undersøgelse af dansk handel med Europa som er udgivet i en artikel i Historisk Tidsskrift bd. 91, 1991 med overskriften ”Vesteuropa, Lybæk og dansk handel i senmiddelalderen”. Nedgangsperioden, der fulgte i hælene på krigene fra 1628 og frem til enevældens indførelse, er blevet behandlet af Henrik Becker-Christensen i ”De danske

---

⁴¹ Dybdahl, 1982, s. 535

købstæders økonomiske udvikling og regeringens erhvervspolitik 1660-1750”, Erhvervshistorisk Årbog 1979. Derudover har der været flere undersøgelser af oksehandelen i perioden, som var et væsentligt fundament i mange købmænds forretninger. Richard Willerslev kom med en artikel i Jyske Samlinger 1952-54, som hed ”Dansk studehandel fra 1560-1660”. Poul Enemark har senere også lavet omfattende studier af oksehandelen i Danmark fra 1300-tallet og op til 1700-tallet, og har udgivet sine undersøgelser i flere artikler og bøger.

Sidst vil jeg omtale et par personundersøgelser, der er gjort omkring fremtrædende købmænd i 1600-tallet. John T. Lauridsen har udgivet en artikel med titlen ”Et studie i Poul Klingenberges økonomiske kollaps” i Historie 1999,1. Derudover har han undersøgt det store Marselis Konsortium, samt udgivet ”Marselis konsortiet: en studie over forholdet mellem handelskapital og kongemagt i 1600-tallets Danmark” fra 1987.

3.1 Litteratur om Randers

Sammenlignet med andre købstæder af Randers’ størrelse og betydning er det ikke blevet udgivet megen litteratur om byen og dens indbyggere. Ribe og Odense er begge blevet undersøgt grundigt, hvilket har resulteret i et godt kendskab til købmandsstanden i byerne. Det er kun i begrænset omfang blevet gjort for Randers. Jeg vil i dette afsnit gennemgå den litteratur som findes om byen.

Den første samlede købstadshistorie kom allerede i 1804, hvor S.A. Stadfeldt udgav sin ”Chorografisk og Oeconomisk Beskrivelse over Randers Kiøbstad i Nørre Jylland”. Stadfeldt havde via sit arbejde som byfoged et indgående kendskab til byens arkiver, og det er tydeligt, at han har været igennem en stor del arkivmateriale i forarbejdet til bogen. Værket har siden været inspirationskilde for forfattere, som har haft byens historie før 1800 som deres arbejdsfelt, og den står stadig som et væsentligt værk i byhistorien.

Efter Stadfeldts købstadshistorie skulle der gå 148 år, før der kom en ny. Povl von Spreckelsen var redaktør på værket ”Randers Købstadshistorie bd. 1-2”, som udkom i forbindelse med byens 650 års købstadsjubilæum i 1952. 18 forskellige forfattere var med til at skrive købstadshistorien, og af dem havde 15 direkte tilknytning til byen, hvilket var et plus, da de dermed havde et godt indblik i byens topografi og opbygning. Værket får dog nogle hug i anmeldelserne, specielt af Carl Lindberg Nielsen i Jyske Samlinger, men også af Svend Larsen i Fortid og Nutid. Carl Lindberg Nielsen mener, at værket er fordelt på alt for mange forfattere, da

det har medført, at forfatterne ikke har brugt megen tid på de utrykte kilder, da arbejdet med det ville blive for stort i forhold til de sider, de skulle skrive. Eneste undtagelse ifølge Lindberg Nielsen er Svend Christiansen, som har skrevet om bystyret i Randers før 1682. Han har brugt de utrykte kilder, og hans afsnit er ganske gode, selvom der er et par konklusioner som Carl Lindberg Nielsen ikke er helt enig i.⁴²

Svend Larsen er mere positiv i forhold til købstadshistorien, og han fremhæver også Svend Christiansens afsnit og hæfter sig ved undersøgelsen af, hvor byrådsmedlemmerne stammer fra. Den viser at forholdsvis mange kom fra Randers, hvilket ikke er samme billede, man får på Fyn, hvor Svend Larsen havde et indgående kendskab til forholdene.⁴³ Dog har der også været en social mobilitet indenfor borgerstanden i Randers, hvilket ses ved, at det er sjældent, at søn har fulgt fader i rådet i mere end tre generationer. Udefrakommende kunne godt optages i det gode selskab. Det er ikke gode anmeldelser Randers Købstadshistorie har fået med på vejen. Heldigt er det for mit vedkommende, at det afsnit, jeg skal bruge mest, er skrevet af Svend Christiansen, og da han gennemgående har været grundig med hensyn til inddragelse af kildematerialet, kan jeg godt bruge hans afsnit i min undersøgelse.

Spreckelsen var meget aktiv og har lavet en hel del artikler om Randers i blandt andet 1600-tallet. Et af de bedste værker, han har lavet, er ”Randers-Data”, hvori han gennemgår de mere betydningsfulde begivenheder han har fundet om Randers gennem sine studier. Det er en god gennemgang af de vigtigste begivenheder, der har fundet sted i byens historie, som man kan spore i kilderne. I dette værk har Spreckelsen været gavmild med at notere kilderne til oplysningerne, hvilket man ellers godt kunne bruge i hans værker og artikler. Desuden er der flere forkerte henvisninger i hans artikler, f.eks henviser han i sin artikel om ”De gamle stenhuse i Randers” til kirkebøgerne omkring år 1600, men da de først findes fra 1656, virker dette meget mærkeligt.⁴⁴

Udover de lokalhistoriske artikler har Spreckelsen endvidere været med i arbejdet med J.P. Trap Danmarks femte udgave om Randers Amt fra 1963, hvor Spreckelsen har gengivet de væsentligste dele af byens historie. Det er tydeligt, at han har beskæftiget sig meget med Randers bys historie, og man kan fra hans kildegengivelser se, at han i forbindelse med dette værk har haft fingrene i det utrykte materiale på arkiverne. Han har dog ikke beskæftiget sig

---

⁴² Lindberg Nielsen, 1952-54, s 182-183

⁴³ Larsen, 1949-52, s.460

⁴⁴ Spreckelsen, 1955, s.20

særlig meget med det øverste borgerskab i den forbindelse, som jeg har tænkt mig at gøre i denne opgave.

I 1965 udgav John Kousgård Sørensen en oversættelse af Randers bys vilkår og artikler fra 1609, som findes på Kulturhistorisk Museum i Randers, samt på Landsarkivet for Nørrejylland. Bogen er blevet til i samarbejde med professor dr. Jur. Poul Meyer, og det er et virkelig kompetent arbejde, der her er udført af to eksperter i sprog og jura. Hermed får man et klart indtryk af, hvordan loven i Randers var sammensat i starten af 1600-tallet.

I løbet af 1980'erne og 1990'erne kom der mere materiale om købmændene i Randers i 1600-tallet. Først og fremmest må Rolf Engels Randers Atlas fremhæves, da det er et stort arbejde, der ligger bag dette fremragende værk om Randers. Engel har været godt nede i det arkivalske materiale og har på baggrund af grundtaksterne set, hvem der boede hvor i byen og har dermed kunne sætte dem ind i tabeller og kort over byen. Desværre for min problemstilling begynder grundtaksterne først i 1682 og dermed først efter min periodemæssige afgrænsning.

Guri Dybsand, som arbejdede på Randers Lokalhistoriske Arkiv, lavede i slutningen af 1990'erne en undersøgelse af købmandsslægterne i Randers med udgangspunkt i borgmester- og rådmandslisterne i Randers Byes Bog gengivet i Stadfeldts værk. Det er et stort slægtsforskningsarbejde, der ligger bag ved det ringbind, der er kommet ud af projektet, og kvaliteten er der ikke meget at sætte en finger ved. Desværre blev det aldrig gjort færdigt, og derfor er det aldrig blevet udgivet. Det største problem ved Dybsands værk er hendes manglende inddragelse af utrykt arkivmateriale. Værket er baseret på trykte kilder, som var til rådighed på Randers Lokalhistoriske Arkiv, Kulturhistorisk Museum i Randers, samt hvad der kunne lånes på biblioteket. Derudover er hun sparsommelig med kildehenvisningerne, hvilket også er en svaghed. De små fejl og mangler, jeg har fundet i værket, er ubetydelige og grunder for eksempel i Stadfeldts fejlfortolkninger af borgmesterrækkefølgen, som jeg vil komme nærmere ind på i afsnit 5.1.⁴⁵

Et andet værk, jeg vil trække frem, er bogen ”Sct. Mortens Kirke i Randers 1494-1994”, hvori flere forfattere har skrevet om kirken. Ole Degn har gennemgået nogle gamle planer fra starten af 1700-tallet, hvor han kan se, hvem der er blevet begravet inde i selve kirken. Degns skarpe analyser og gennemgang af hvilke købmænd, der blev begravet her, giver god indsigt i hvilke folk det var, der havde råd til at dette privilegium.

---

⁴⁵ Guri Dybsands resultater findes på Kulturhistorisk Museum Randers og på Randers Lokalhistoriske Arkiv. Arkivar Tina Knudsen Jensen, Randers Lokalhistoriske Arkiv, har venligst lånt mig et eksemplar i forbindelse med udarbejdelsen af dette speciale.

Det sidste værk jeg vil tage frem er oversættelsen af Eske Brocks dagbøger, som i udgivelsen hedder "Eske Brock medt egen handt". Eske Brock var lensmand på Dronningborg Slot, som med sin placering midt i Randers var særdeles tæt på den politiske styrelse af byen. Det er helt enestående, at der er bevaret ni af hans håndskrevne dagbøger fra perioden 1604-1622. I dem kan man følge Eske Brocks liv, og der er en hel del væsentlige oplysninger om den periode, jeg behandler i denne opgave, som blandt andet gør op med nogle af Stadfeldts konklusioner om borgmesterrækkefølgen. Dagbøgerne er gennemgået af arkivar på Rigsarkivet, Christian Larsen, og der er også en udmærket gennemgang af Eske Brocks liv.

3.2 Kildegennemgang

I dette afsnit vil jeg gennemgå det kildemateriale, som jeg vil behandle i specialet, for at kunne besvare mine spørgsmål. Jeg starter med den vigtigste og mest givtige kilde, Randers Byes Bog. Herefter vil jeg gå videre til de økonomiske kilder, som omfatter skattebøger og tingbøger fra 1590'erne. Det bedste ved disse bøger er, at de er bevaret for næsten de samme år, og derved er sammenligninger mellem dem mulige. Sidst gennemgår jeg kort det kildemateriale, som jeg har valgt ikke at inddrage i mit speciale, samt det som ikke er tilgængeligt i min periode.

3.2.1 Randers Byes Bog

Denne bog er den mest givtige kilde, der er til rådighed om borgmestre og rådmænd i Randers. I den er der nedskrevet, hvem der blev indlemmet i rådet, og der er også lister med, hvem der besad de borgerlige ombud. Forordet giver en kort og præcis beskrivelse over indholdet: "*Borgmestere; Raadmænde; Byessedere; De 24 svende som kaldis Oldinge; Alle uden Byees Frakommen som ere Borgere; Alle Borgersønnere som ere Borgerfødt och Süerede Borgere Eidt. Fran Anno 1544.*"⁴⁶

Det er dog ikke for de samme perioder, at informationerne er tilgængelige. Følgende tidsrammer er i bogen:

Borgmestre fra Jep Hofman, borgmester fra omkring 1543 til 1570 til Johan Friedrich Carøe, som blev borgmester 1773.

---

⁴⁶ D 21-330 Randers Byes Bog, side. 1

Rådmænd fra Rasmus Willumsen og frem til 1797. Den første rådmænd, der er dateret, er nummer to, Jens Laursen, hvor der er tilføjet årstallet 1573. Tilføjelsen er sikkert lavet af Stadfeldt.

Bisiddere, også kaldet kæmnere, fra 1544 til 1660.

Oldermændene er nedskrevet fra 1544-1620.

Sandemændene er nedskrevet fra 1544-1657.

Udefrakommende borgere er nedskrevet fra 1544 til 1597, mens borgersønnerne går op til ca. 1630, men der er desværre ingen årstal på, hvornår borgersønnerne har svoret borgereden.

Christian Berthelsen skriver i købstadshistorien, at det antageligt var rådmænd Niels Jacobsen, der var initiativtager til Randers Byes Bog. Efter pestens indtog i byen i 1602 ønskede man, at få orden på samfundet og derfor anlagdes bogen.⁴⁷ Heri optegnedes alle de ovenstående oplysninger, så man nemt og hurtigt kunne finde frem til oplysningerne, vedrørende byens politiske udnævnelser, samt se hvem der havde opnået borgerskab.

3.2.2 De økonomiske kilder

Der er for Randers' vedkommende bevaret byskatter og jordskyldsbøger tilbage til 1567, og de går med mellemrum op til efter 1600-tallet. I min periode fra 1590-1620 er der overleveret bøger fra årene 1592, 1597 og 1598. Det er selvfølgelig ærgerligt, at der ikke er bevaret flere, men de giver alligevel et indtryk af, hvem der havde store besiddelser i byen, samt hvem der tjente flest penge og dermed betalte meget i skat. Dog skal der tages hensyn til de forskellige mænds positioner i byen, som f.eks. i bogen fra 1592, hvor en af de rigeste mænd i byen, Søren Hofman, betaler langt mindre, end han burde i jordskyld og ingenting i byskat. Dette skyldes hans post som borgmester og den derved opnåede skattefrihed. Det var dog ikke hvert år, dette skete, som man kan se i 1597 og 1598, hvor borgmestrene Peder Lassen og Jens Andersen Kare begge betaler jordskyld og byskat.

Tinget og dets nedskrevne tingbøger er også en rig kilde til at bedømme, hvem der havde "gang i" forretningerne, da det er her stridsspørgsmål blev behandlet af byfogden. Det skete ofte i denne tid, at skyldnere enten ikke kunne eller ikke ville betale deres udestående. Derved giver tingbøgerne et unikt indblik i, hvem der havde lånt mange penge ud, og som ved tingets hjælp fik dem hjem igen. Desuden viser tingbøgerne hvilke købmænd, der har været i

---

⁴⁷Berthelsen, 1952, s. 247

fejde med hinanden, hvilket jeg i afsnittet vil komme nærmere ind på. Der er overleveret tingbøger for årene 1592, 1598, 1599 og 1616.

3.2.3 Andet kildemateriale

Toldarkiver fra min periode er nærmest ikke-eksisterende. På Landsarkivet for Nørrejylland har de bevaret toldarkiver for Randers tilbage til 1718, men de er først fra ca. 1825 mere bredt bevaret. De ældste materialer er indgående breve, som stammer fra 1718.

På Rigsarkivet er der heller ikke registreret nogen toldarkiver fra min periode. Det eneste, der kunne have haft interesse, var to pakker med blandede toldregnskaber fra jyske byer. Jeg har dog valgt ikke at gå igennem pakkerne, da jeg i forvejen havde rigeligt med kildemateriale, som også krævede lang tid at gennemgå. Desuden tyder det på, at det er meget spredte oplysninger, der gemmer sig i pakkerne, når de ikke er blevet delt ud til de respektive byers andre toldarkiver.

En god måde at vurdere, hvor rige de forskellige købmænd har været, er ved at gennemgå skifterne efter dem. Heri opgjordes hvor meget, de var i besiddelse af på tidspunktet for deres død. Dette betyder også, at vi får et indblik i, hvordan tingene stod til sidst i købmandens karriere. Det var de færreste, der døde, mens de var på højdepunktet af deres forretninger. Mange blev syge og mistede måske evnen til at fortsætte det krævende arbejde, som det var at drive købmandshandel på denne tid. Derfor er skifterne et øjebliksbillede af, hvordan forretningen har stået til, da købmanden døde. Jeg har valgt at se bort fra de fire skifter efter medlemmer af rådet, der var i min periode, af flere grunde.⁴⁸ De fylder mange sider hver især, og det ville kræve et omfattende arbejde at få dem gennemlæst. Dernæst skulle de sammenlignes med hinanden, og jeg ville ende op med at bruge alt for megen plads på det i forhold til hvor meget jeg ville få ud af dem. Jeg vurderer derfor, at skifterne ikke ville komme med ny viden om magteliten, da disse købmænd allerede var indlemmet af rådmandsslægterne.

Kirkearkiverne kan være en uvurderlig kilde til at finde slægtsmæssige forbindelser, da man her kan se, hvem der er blevet gift med hvem, og man kan se, hvem der stod faddere for døbte børn. Ud fra disse oplysninger kan man komme tættere på, hvem der stod i social forbindelse med hinanden, hvilket vægtede utrolig meget, da købstæderne ikke havde meget mere end 2000-5000 indbyggere. Desværre eksisterer der ikke kildemateriale i

---

⁴⁸ Borgmester Jens Andersen Kare og rådmændene Mogens Skou, Jens Christensen Skriver og Laurids Jacobsen Skriver. (B-50-372A nr. 5, 7, 8 og 27)

kirkearkiverne, som ville være med til at beskrive rådseliten i Randers 1590-1620, da de ikke er bevaret så langt tilbage.

Præstearkivet for Randers går tilbage til 1552, hvori der er et brev, som nedlægger kirken i Vorup, men derudover er der ikke noget af interesse før midten af 1600-tallet. Kirkebøgerne for Randers' vedkommende starter først i 1656, og derved kommer vi udenfor min periodemæssige ramme. Heller ikke i provstearkivet finder jeg nogen hjælp. Der har været en del sammenlægninger, som har gjort, at provstearkivet er delt ud over flere forskellige numre, men der var ikke noget, som kunne skabe større klarhed over sammensætningen af det øverste borgerskab i byen.

Sidst er der Århus bispearkiv, men heller ikke her var der hjælp at hente. Der var noget regnskabsmateriale om Randers Hospital, hvor jeg ved, at flere borgmestre og rådmænd har været forstandere⁴⁹, men det går kun tilbage til 1655. På grund af det manglende materiale må jeg nøjes med bogen om Sct. Mortens Kirke, som er lavet på baggrund af kirkens interiør og nogle nyere skitser over, hvem der er blevet begravet inde i kirken.

Købmandslavene i købstæderne er gode kilder, når man skal se på, hvem de førende købmænd i byerne var, da de alle var medlemmer af lavet. Desværre for Randers' tilfælde er der ikke overleveret lister over lavsmedlemmerne fra tiden før 1693, mens der fra 1693 og op til nutiden er fire lister med navnene på alle medlemmerne.⁵⁰ Der er dog en oplysning, jeg kan bruge om udnævnelse af Oluf Olufsen til oldermænd for købmandslavet 1606, som jeg vil komme tilbage til i afsnittet 7.3 om tingbøgerne.⁵¹

Købmændenes lav i Randers kan vi igennem bevarede kilder spore tilbage til 1417, hvor den ældste bevarede lov "Skraa for Kjøbsvendenes Laug i Randers" er dateret. Heri findes de love, som lavet eksisterede under, men derudover er det begrænset, hvad der findes af materiale fra den ældre tid. Dr. phil. Helge Søggaard har behandlet skraaen i sin bog, Randers Kjøbsvende Laugs Skraa af 1. August 1417, og han mener, at lavet har eksisteret i hele perioden op til 1693, hvor det ifølge en meddelelse fra 1698 er blevet genoprettet. Denne genoprettelse ser Søggaard dog bare som en revision af lovene, og ikke som en fuldstændig genoprettelse som følge af, at man skulle have nedlagt lavet i løbet af 1600 tallet.⁵²

---

⁴⁹ Ifølge Stadfeldt var borgmester Peder Pedersen forstander fra 1550'erne til efter 1573. Rådmand Jens Christensen Skriver var forstander fra omkring 1588 til 1595 eller 1597, og han blev efterfulgt af rådmand Ancher Poulsen. (Stadfeldt, 1976, s. 278)

⁵⁰ Fritz, 1979, s. 5

⁵¹ Hall, 1993, s. 29

⁵² Søggaard, 1942, s. 3-6

4.0 Købstadslovgivning

Købstadslovgivningen i Danmark går mange århundreder tilbage i tiden. Flertallet af de danske købstæder opstod allerede i 1100- og 1200-tallet, og fælles for dem er, at de opstod, hvor der var gode transportmuligheder til omverdenen i form af vigtige landeveje eller søveje. Blandt andet havde de nordtyske Hansestæder en stor indflydelse på købstadsdannelsen i Danmark, da de med deres store Østersø-handel var med til at sætte gang i handelen i landet. Denne handel fik sit udgangspunkt i købstæderne, hvor købmændene bosatte sig og herfra handlede med både de lokale og hanseaterne. Det var dog ikke kun købmændene, der kom til at præge købstæderne. Som følge af købmændenes handel kom der også god gang i søfarten, som var essentiel for at få bragt varerne ind og ud af landet. Sidst men ikke mindst var der håndværkerne, som samledes i byerne og herfra udførte deres håndværk.⁵³

I takt med købstædernes opblomstring blev der mere og mere brug for love og regler i byerne. Da de fleste købstæder var opstået på ubebyggede arealer, som tilhørte kongen, fik han en stor indflydelse på byernes udvikling. Denne indflydelse gjorde sig gældende igennem udstedelsen af privilegier til de enkelte byer, hvori kongen alene bestemte byernes rettigheder. Privilegierne fastsatte byernes geografiske område, de sikrede købstæderne den livsvigtige torveret og forret til handel med oplandets bønder samt visse toldprivilegier. Det vigtigste i privilegierne var dog, at købstadsområdet i retslig henseende blev adskilt fra herredet og kom til at udgøre sin egen retskreds med eget ting, bytinget. Dette var specielt vigtigt i forhold til fremmede købmænd, som kom til byen, så man i tilfælde af uoverensstemmelser hurtigt kunne få en afgørelse. I starten overværede kongens mand i byen møderne på tinget, men som tiden gik, begyndte han at lede møderne for til sidst også at afsige dommene. Han fik titlen byfoged.⁵⁴

Den daglige ledelse af byen blev formet efter nordtysk forbillede. Borgerne valgte et særligt råd, hvis medlemmer kaldtes rådmænd, og de blev sat til at varetage byens fælles opgaver. Som tiden gik, blev rådet selvsupplerende og rådmændene blev for det meste fundet blandt de rigeste købmænd.⁵⁵ I 1422 kom Erik af Pommerns købstadsforordning, og i denne bestemtes det, at kun købmændene kunne have sæde i byens råd. Dette blev i 1525 af Frederik 1. udtrykkeligt gentaget, og dermed var købmændene endegyldigt de reelle magthavere i byerne.⁵⁶

---

⁵³ Jørgensen, 1985, s. 40

⁵⁴ Jørgensen, 1985, s. 41-42

⁵⁵ Jørgensen, 1985, s. 43

⁵⁶ Jespersen, 1984, s. 306

Grunden til dette skridt skyldtes, at en af de vigtigste opgaver for rådet var at holde øje med håndværkerlavene. Håndværkerne fra de forskellige fag var gået sammen i lav, som håndværkerne skulle være med i for at få lov at praktisere deres håndværk i byen. Lavene kunne også kontrollere priserne ved hjælp af indbyrdes aftaler, og de kunne forhindre nye folk i at komme ind i lavene ved at sætte prisen på medlemskab for højt. Dette ville kongen forhindre ved at give rådet mulighed for at holde øje med og gribe ind i de forskellige lav, hvis de optrådte ukorrekt eller satte alt for høje priser. Til gengæld for denne tilsidesættelse fik håndværkerne, med grovsmedene i landsbyerne som eneste undtagelse, eneret på al håndværk. Denne magt kunne de så igennem lavsvæsenet opretholde i byerne. Købstadsforordningen gjaldt fra starten kun for København og de sjællandske købstæder, men den bredte sig og kom til at gælde for hele landet. En anden og meget vigtig bestemmelse i forordningen var, at udenlandske købmænd ikke mere måtte handle direkte med bønderne, men skulle gå igennem de danske købmænd. Dette skulle sikre de danske købmænd mod specielt hanseaterne, som i flere århundreder havde kunnet handle uhindret i Danmark.⁵⁷

4.1 Rådets sammensætning

Sammensætningen af rådet varierede fra købstad til købstad. Størrelsen af byen og forskellene i arbejdsbyrden var med til at fastlægge, hvor mange borgmestre og rådmænd der skulle være. Rådet skulle gerne have to borgmestre (fire i København og én i de små købstæder) samt otte rådmænd, i nogle større købstæder dog helt op til 12. Var en købmand først valgt ind i rådet var det for livstid, og der skulle kongeligt mandat til at udtræde fra rådet.⁵⁸

Borgmestrene var dem som i dagligdagen tog sig af sagerne, og ved afgørelser i rådet blev sagen først afgjort efter fælles forhandlinger og efterfølgende afstemning. Borgmestrene og rådmændene var i princippet ligestillet i rådet, men deres rang var afgjort efter, hvor lang tid de havde været i rådet. Hvis to borgmestre var til stede var det den med længst tid som borgmester, der førte forsædet.⁵⁹

Posten som borgmester eller rådmand gav som sådan ikke nogen egentlig løn, men de var derimod fritaget for en række skatter i byen, samt de modtog en del af indtægterne fra bøder og lignende. Kæmnerregnskaberne fra slutningen af 1500-tallet i Randers viser, at

---

⁵⁷ Ulsig, 2000, s. 75

⁵⁸ Munch, 1900, s. 4-5

⁵⁹ Munch, 1900, s. 5

rådsmedlemmerne fik halvdelen af indtægterne fra klokkeringen over lig, borgerskabspengene og lejermålsbøderne. Derudover var de fritaget for de kommunale skatter og jordafgifter samt den gamle byskat til kronen. Ekstra skatterne skulle de dog være med til at betale på lige fod med resten af indbyggerne.⁶⁰

4.2 Magtkamp mellem konge og rigsråd

I kraft af Erik af Pommerns købstadsforordning havde købmændene sat sig tungt på købstæderne. P. Munch beskrev købmændenes magt således:

*”Staten kan nok ved given lejlighed gribe ind i styrelsen; for kongen eller lensmanden maa raadet bøje sig, naar han blander sig i sagerne; men dette er undtagelsen, det hænder kun, naar der er noget særligt paa færde; til dagligt gør de styrende købmænd, som de vil.”*⁶¹

Ingen tvivl om at kongen var den stærkeste i en direkte konfrontation. Men så længe byerne betalte deres skatter og der ikke var uro, kunne rådet styre byen uden den store indblanding fra kongens side.

Op gennem 1400-, 1500- og 1600 tallene opstod og vedblev der en magtkamp mellem kongen og rådene i købstæderne. Dette skyldes, at kongen på den ene side gerne ville gøre borgerne i købstæderne rigere og derved i stand til at betale mere i skatter. Derudover var kongen stærkt interesseret i at få skabt en rig borgerstand, som kunne stå som modpol til den stærke adel. På den anden side ville kongen gerne bibeholde kontrollen med, hvad der skete i byerne, hvilket specielt købmændene og håndværkerne var stærkt imod. Købmændene havde fået kontrollen med lavene, og igennem dem havde de sikret sig stabiliteten i byerne. At lavene var med til at sænke produktiviteten i landet var købmændene ligeglade med, for hvad de ikke kunne skaffe hjemme, kunne de altid få importeret udefra og sælge videre med fortjeneste. Håndværkerne på den anden side var yderst tilfredse med lavsvæsenet, da de derigennem var fri for handelskrig i byen, da man havde aftalt priserne på deres håndværk. Desuden sørgede lavene for, at der ikke kom for mange håndværkere i byen, så der var nok arbejde til medlemmerne af lavene. Derfor stod købmændene og håndværkerne sammen i kampen mod konge og adel.

---

⁶⁰ Christiansen, 1952, s. 390

⁶¹ Munch, 1900, s. 4

Dermed kom en del af kongens kamp med købmændene til at handle om lavene i byerne. Både i 1526 og 1613 blev lavene nedlagt, men de blev dog begge gange genoprettet kort tid efter på grund af stor modstand fra både håndværkere og købmænd. I 1526 var det specielt adelen, der stod bag nedlæggelsen, da den var stærkt irriteret over, at håndværkerne stod stejlt på, at de havde eneretten på håndværk, med undtagelse af enkelte håndværk, som måtte laves i landsbyerne. Adelen ville gerne have samlet håndværkere tættere på deres godser, som de kunne øve mere kontrol over. Efter sidste forsøg i 1613 opgav kongen kampen mod lavene i de store byer, da han var blevet mere og mere afhængig af de store lån, som købmændene kunne mønstre, og som skulle bruges til at dække de krige, som prægede århundredet.⁶²

Det var ikke kun kampen mod lavene, som udgjorde kongens forsøg på at stække købmændenes greb om magten i byerne. Det vigtigste forsøg kom i 1547, hvor alle landets byer lagdes ind under lensmændenes ”beskyttelse”. Dermed fik lensmændene tilsynet med, hvad der skete i de byer, som blev lagt ind under deres len. I 1561 blev det endnu en gang slået fast, at klager over forhold i byerne skulle gå igennem lensmanden. Lensmændene skulle føre flittigt tilsyn med at magistraten opførte sig ordentligt overfor borgerne, og at borgerne gjorde ligeså ved magistraten. Desuden skulle han sørge for, at der var duelige borgmestre, rådmænd og byfogder i byerne.⁶³ Endvidere blev det fra 1563 gjort klart, at breve til og fra regeringen skulle gå igennem lensmanden. Hermed havde kongen kørt lensmændene i stilling til at skulle holde øje med byerne.⁶⁴

En anden måde, hvorpå man kunne fjerne noget af købmændenes magt i byerne, var ved at give den almindelige bybefolkning medbestemmelse. Dette skete ved, at kongemagten støttede oprettelsen af stående borgerudvalg og pålagde rådet at forhandle med dem. Dog var valgreglerne til disse råd temmelig ubestemte. Desuden var der fast tradition for, at det samlede borgerskab blev inviteret ind for at drøfte vigtige sager, når rådet skønnede, at deres accept var nødvendig. Oldermændene, eller de 24 mænd, var også en institution i byerne, som blev taget med på råd i vigtige sager. I løbet af 1500-tallet begyndte rådet også at udpege hæderlige borgere til kæmner, som havde til opgave at føre byens regnskab samt at indsamle skatterne⁶⁵. Dog var dette et hverv, som rådet med glæde gav fra sig, da det var en overordentlig tidskrævende opgave.

---

⁶² Olsen, 1927-28, s. 81-93

⁶³ Mackeprang, 1900, s. 221

⁶⁴ Munch, 1900, s. 22-24

⁶⁵ Mackeprang, 1900, s. 137

I 1619 kom Christian 4.s købstadsforordning, som man kan kalde et opgør med rigmandsvældet i købstæderne. Blandt andet indførtes borgervalgte taksermænd, der skulle fastsætte skatteudskrivningen på de enkelte borgere. Derudover blev lensmændenes rolle endnu en gang udvidet, da de nu fik til opgave i kongens navn at skulle udpege rådmændene. Dertil kom mere specifikke bestemmelser for lensmændenes tilsynspligter. Det sidste fik dog ingen større betydning.⁶⁶

Efter 1619 oplevede landet et par årtier med god økonomi inden følgerne af Christian 4.s krigsførelse for alvor begyndte at kunne føles. Handel og søfart mistede sin kraft efter flere krige og besættelser, og overalt oplevede landet en generel forarmelse. Da enevælden blev indført i 1660, stod de før så enerådende købmænd med få muligheder for at kunne beholde deres gamle greb om købstæderne. Dermed kunne centralmagten gribe fastere om de kommunale forhold, og gennemførte ændringer i styringen af byerne. Blandt andet mistede rådet deres selvsupplerende rolle, og udefrakommende borgmestre indsat af centralmagten blev hverdag i de fleste købstæder. Købmændenes greb om byerne var brudt.⁶⁷

5.0 Rådmandsslægterne og rådets sammensætning

Bilag 1 viser de borgmestre som Stadfeldt nævner var i Randers i perioden efter reformationen og op til slutningen af 1600-tallet. Jeg har valgt at gå tilbage til tiden efter reformationen og op til 1660 for at få flest mulige borgmestre med i undersøgelsen. Hvis jeg havde holdt mig til perioden 1590-1620 ville jeg kun få fire borgmestre med, og det er for få, hvis jeg skal kunne tegne et klart billede af borgmestrenes herkomst.

Jeg har lavet skemaet ud fra Stadfeldts optegnelser samt Guri Dybsands undersøgelse af købmændene i Randers i 1500- og 1600-tallet, som har taget udgangspunkt i Stadfeldts optegnelser. På Landsarkivet for Nørrejylland findes Randers Byes Bog, hvori der er lister over hvilke mænd, der har fået borgerskab i byen fra 1544 til 1597, samt hvilke borgersønner der har svoret borgereden indtil ca. 1630.⁶⁸ Desværre er der en del ukorrektheder i Stadfeldts optegnelser, hvilke igen er blevet gentaget i Dybsands undersøgelse. Det har været

---

⁶⁶ Jørgensen, 1985, s. 45

⁶⁷ Jørgensen, 1985, s. 46

⁶⁸ D21-330 Randers Byes Bog. Efterfølgende når jeg nævner borgmestre, rådmænd, oldinge, sandemænd eller kæmnere, stammer oplysningerne fra Randers Byes Bog, hvis ikke andet er skrevet.

muligt med hjælp fra Randers Byes Bog at rette op på disse ukorrektheder, hvilket jeg i det efterfølgende vil gøre.

Ved at gennemgå borgerskabslisterne fandt jeg det muligt at ændre én af købmændenes herkomst fra ukendt til tilflytter. Denne købmand er Eyler Meyer som fik borgerskab i byen 1597. Den næste, hvis herkomst jeg kan ændre i forhold til Dybsands beskrivelser, er Store Jens Bay. Stadfeldt nævner en borgmester i 1529, som hedder Anders Bay,⁶⁹ og hermed kan jeg se, at slægtsnavnet Bay fandtes tidligt i 1500-tallet. Derved er det meget sandsynligt, at Store Jens Bay var født i byen og skal regnes som indfødt. Jep Hofman, Peder Hvid og Peder Pedersen kan jeg desværre ikke fastslå, hvor kommer fra, da de godt kan have fået borgerskab før 1544, og derfor ikke indgår i listen fra Randers Byes Bog.

Det er ikke kun Store Jens Bay og Eyler Meyers herkomst jeg kan ændre i forhold til Dybstads undersøgelse. Jens Andersen Kare har Dybsand opført som indfødt, men det mener jeg ikke han var. Grunden hertil har jeg fundet i Randers Byes Bog, men først vil jeg kort gennemgå, hvad Dybsand har skrevet om Jens Andersen Kare. Hun skriver, at Jens Andersen Kares fader, Anders Jensen Kare kom til byen og fik borgerskab i 1572. Eftersom Jens Andersen Kare ikke står opført i borgerskabslisterne, har hun sikkert konkluderet, at han har fået borgerskab som borgersøn, men aldrig er blevet opskrevet i listen over disse. Da Dybsand aldrig gennemgik Randers Byes Bog har hun ikke opdaget, at Jens Andersen Kares navn optræder i denne bog, før hans fader Anders kom til byen i 1572. Jeg tror derfor ikke, at der er tale om, at Jens Andersen Kare var søn af Anders Jensen Kare, men at det derimod var omvendt.

Jens Andersen Kare var olding i tiden fra 1567 til 1583, hvor han blev valgt til rådmand.⁷⁰ Han var ydermere den ene af byens kæmnere i 1569. Det ser også ud til, at Anders Jensen Kare har været en del år yngre end Jens Andersen Kare, da han først blev olding i 1591, dvs. 19 år efter han kom til byen, og han findes i oldingelisterne indtil ind i 1600-tallet. I tingbogen for 1587 findes Anders Jensen Kare omtalt, og her omtales han som ”*unge Anders Jensen Kare*”⁷¹, hvilket også kraftigt indikerer, at han var søn af Jens Andersen Kare. I tingbogen for 1616 er det tydeligt, at han er afgang ved døden, da han navn nævnes som ”*salig*

---

⁶⁹ Stadfeldt, 1976, s. 119

⁷⁰ Stadfeldt, 1976, s. 128

⁷¹ Tingbog 3/4 1587

Anders Jensen Kare”⁷² i forbindelse med salg af en ejendom. I samme bog omtales også en sandsynlig efterkommer til Anders Jensen Kare, Niels Andersen Kare, flere gange.⁷³

Jens Andersen Kare havde med sikkerhed endnu en søn, Baltzar Jensen Kare, som i 1598 var involveret i en drabssag, hvilken jeg kommer tilbage til i afsnittet 7.0 om tingbøgerne. Han optræder ikke i skattelisterne, og han nævnes kun i tingbøgerne i forbindelse med drabssagen, så det tyder ikke på, at han ernærede sig som købmand. Da Jens Andersen Kare afgik ved døden i 1617, eksisterer der et skifte efter ham, og der er det Kirsten Jensdatter, der står som efterladt hustru.⁷⁴ Det ser ud som om, der ikke var sønner til at arve Jens Andersen Kare, hvilket godt kunne hænge sammen med, at hans to sønner var døde i løbet af de første to årtier af 1600-tallet. Det sidste medlem af familien Kare jeg kender til, er førnævnte Niels Andersen Kare. Han forsvinder dog fra tingbøgerne efter 1621, og herefter kan jeg ikke mere spore slægten Kare i Randers.

Under alle omstændigheder opfører jeg i hvert fald Jens Andersen Kare som tilflytter, da han må være kommet til byen på et tidligere tidspunkt end 1567, hvor han først nævnes som olding. Da sønnen Anders Jensen Kare kom til byen i 1572, opnåede han borgerskab på linje med andre tilflyttere, hvilket vil sige, at han ikke svor borgerden som andre borgersønner gjorde. Dette giver også et klart indtryk af, at Jens Andersen Kare var tilflytter.

5.1 Problemer med borgmesterrækkefølgen

Sluttelig er der et stort problem med borgmesterrækkefølgen i tiden efter Jens Andersen Kares og Peder Lassens død samt valget af de to nye borgmestre. Jeg har lavet to tabeller med borgmestrene og deres tid på posten. Første tabel, bilag 2, er lavet ud fra de oplysninger, som Stadfeldt og Dybsand har i deres undersøgelser. Anden tabel, bilag 2.a, har jeg lavet ud fra samme oplysninger, samt nogle nye oplysninger jeg har fundet i Eske Brocks dagbøger, som jeg i dette afsnit vil redegøre for. Jeg har blot sat borgmestrene op ved siden af hinanden, så det er tydeligere, hvem der efterfulgte hvem. Så kommer der straks nogle problemer, da der i tiden efter Poul Nielsens og Peder Lassens død, henholdsvis 17. februar og 26. maj 1618, ifølge Stadfeldt blev udnævnt tre borgmestre, Bent Hansen, Niels Jacobsen og Eyler Meyer.

---

⁷² Tingbog 26/8 1616

⁷³ Eksempelvis i forbindelse med at: ”Peder Knudsen Faxing lovede at give ham en tønne Wismar humle for den gæld, hans stedsøn Jens Kragballe var ham skyldig.” (Tingbog 25/3 1616)

⁷⁴ B50-372A-27

Første problem opstår ved, at det er tvivlsomt, om Poul Nielsen overhovedet blev borgmester, som Stadfeldt har opført, at han gjorde i tiden efter 1615, og op til sin død i 1618.⁷⁵ Ifølge Eske Brocks dagbøger døde Jens Andersen Kare først den 7. oktober 1617⁷⁶, og da Eske Brock ikke noterer andet det år om en udnævnelse af Poul Nielsen til borgmester, kan han først være blevet valgt i 1618.⁷⁷ Stadfeldt skriver, at han døde den 17. februar 1618⁷⁸, hvilket ikke giver megen tid til, at han kunne være blevet borgmester. Dermed må jeg konkludere, at han ikke har været borgmester, hvilket også passer med Randers Byes Bog, hvor han ikke står opført som borgmester. Desværre er Eske Brocks dagbog for 1618 ikke bevaret, så han kan ikke kaste lys over mysteriet.

Andet problem er Bent Hansen og Eyler Meyer. Stadfeldt skriver, at Bent Hansen blev borgmester, men at det er uvist hvornår, samt at han ikke sad længe som borgmester. Han døde den 22. maj 1622.⁷⁹ Endvidere skriver han om Eyler Meyer, at han skulle være blevet udnævnt til borgmester på samme tid som Bent Hansen, samt at man ikke ved, hvor længe han sad i embedet. For at tage Eyler Meyer først så skriver Eske Brock, at han den 19. oktober 1619 udnævnte Niels Jacobsen og Eyler Meyer til borgmestre.⁸⁰ Dermed blev de to borgmester pladser besat efter de må have stået tomme siden Jens Andersen Kares død i slutningen af 1617 og Peder Lassens død midt i 1618.

Så er det, at problemerne med Bent Hansen begynder at tage form. Ifølge Stadfeldt blev han som skrevet borgmester, men: *"hvilket Aar han er bleven det, vides ej; udentvivl haver han været meget kort tid. Han døde den 22 Maj 1622."*⁸¹ Første problem er hans alder. Dybsand skriver, at han blev født omkring 1540 i Ribe, hvilket vil sige at han nærmede sig de 80 år⁸², hvilket var en meget høj alder at blive borgmester i. Andet problem er, at Eske Brock i sin dagbog ikke nævner noget om, at en borgmester Bent Hansen er død den 22. maj 1622. Hvis Bent Hansen havde været borgmester, ville Eske Brock med stor sandsynlighed, da han var i byen den pågældende dag, have noteret borgmesterens død, som han gjorde i 1617, da Jens Andersen Kare døde.

---

⁷⁵ Stadfeldt, 1976, s. 120

⁷⁶ Larsen, 2005, s. 166

⁷⁷ Da Eske Brock i 1619 noterer, at han har udnævnt to borgmestre, må det anses for sandsynligt, at han også ville have gjort det i 1617, hvis han havde udnævnt Poul Nielsen til borgmester efter Jens Andersen Kares død. Specielt fordi det ser ud som om Eske Brock og Poul Nielsen havde et venskabeligt forhold.

⁷⁸ Stadfeldt, 1976, s. 120

⁷⁹ Stadfeldt, 1976, s. 120

⁸⁰ Larsen, 2005, s. 181

⁸¹ Stadfeldt, 1976, s. 120

⁸² Bobé og Teisen, 1937, s. 4 og Dybsand, 1999, s. 9

Tredje problem er, at Bent Hansen ikke står opført i Randers Byes Bog som borgmester, hvilket Poul Nielsen heller ikke gør, hvorfor jeg konkluderer, at de aldrig blev borgmestre. Jeg har ikke nogen forklaring på, hvorfor Stadfeldt mener, at begge blev borgmestre, når de ikke står opført i Randers Byes Bog. Da han heller ikke nævner nogen kilder, kan jeg kun konstatere, at alt tyder på, at han tog fejl. Det skal siges, at Stadfeldt ikke havde adgang til Eske Brocks dagbøger, da de først blev genfundet i løbet af 1800-tallet⁸³, og dermed har han ikke haft adgang til oplysningerne heri.

Spørgsmålet er så, hvem der blev borgmestre, og hvor lang tid de sad på posten? Det ser ud som om, man har haft problemer med at fylde borgmesterposten efter de to borgmestres, Jens Andersen Kares og Peder Lassens, død i 1617 og 1618. Grunden hertil skal findes i rådets lille størrelse i sommeren 1618. Sidste rådmandsudnævnelse lå 14 år tilbage, og lad mig kort ridse rådets sammensætning op i 1604. Borgmestrene var Peder Lassen og Jens Andersen Kare, rådmændene var Poul Nielsen, Laurids Jacobsen, Jens Christensen Skriver, Poul Andersen, Niels Jacobsen, Anker Poulsen, Eyler Meyer og Las Poulsen. I 1609 underskrev rådet Randers bys vilkår og artikler, og her kan jeg se, at rådet var blevet to medlemmer fattigere, da Jens Christensen Skriver⁸⁴ og Poul Andersen ikke var blandt underskriverne, og de må være afgået ved døden mellem 1604 og 1609.⁸⁵ I 1618 var der blot tre rådmænd tilbage, Niels Jacobsen, Anker Poulsen og Eyler Meyer. I 1619 døde Anker Poulsen⁸⁶, og dermed stod man tilbage med kun to medlemmer af rådet. Begge blev som nævnt udnævnt til borgmestre den 19. oktober 1619, og to måneder tidligere var der blevet udnævnt seks nye rådmænd⁸⁷, som det kan ses af bilag 3. Man kan roligt sige, at rådet har været tyndt besat i årene op til 1619, og det er måske grunden til, at borgmesterposten kunne stå uberørt i over et år efter Peder Lassens død.⁸⁸ De tilbageværende rådmænd har styret byen i fred og ro, og de har ikke haft mærkbart travlt med at udnævne nye rådsmedlemmer, hvilket jeg senere i dette afsnit vil komme nærmere ind på.

---

⁸³ Larsen, 2005, s. 27

⁸⁴ Der findes et skifte efter Jens Christensen Skriver dateret 26/4 1608, som viser at han må være død mellem 1604 og 1608. (B 50-372A nr. 5)

⁸⁵ Sørensen, 1965, s. 35

⁸⁶ Dybsand, 1999, s. 145

⁸⁷ Stadfeldt, 1976, s. 129

⁸⁸ Det ser ikke ud til, at man i Randers har haft tradition for hurtigt at besætte borgmesterposten, efter den blev ledig. Efter Peder Pedersens død i 1588 gik der næsten to år før Peder Lassen blev udnævnt til borgmester. Efter Niels Jacobsens død i 1624 gik der også næsten to år inden Peder Anchersen blev borgmester i 1626. Han sad som ene borgmester i 12 år inden Jesper Lauridsen blev borgmester i 1638. Sidst er der Mads Poulsen som sad som eneste borgmester fra 1655 til 1664, hvor Niels Mogensen blev borgmester. (Stadfeldt, 1976, s. 120-121)

Niels Jacobsen skriver selv i sin stambog, at han havde besat stillingen som borgmester siden påske 1618, men det var altså først den 19. oktober 1619, at han officielt blev borgmester.⁸⁹

Jeg mener, at Eyler Meyer har siddet som borgmester indtil efter Niels Jacobsens død i 1624. Der går nemlig to år efter Niels Jacobsens død 10. juni 1624⁹⁰ til en ny bliver udnævnt den 2. august 1626, hvor Peder Anchersen bliver ny borgmester. Han sad som den eneste borgmester i de urolige år under og efter Danmarks indblanding i Kejserkrigen 1625-1629. Han fik først en ny medborgmester i 1638, da Jesper Lauridsen blev borgmester. Det kunne dermed godt tænkes at Eyler Meyer har været eneste borgmester indtil 1625 eller måske endda helt til 1626, hvorefter han må være afgået ved døden og posten gik videre.

Dermed er jeg ved vejs ende med borgmesterrækkefølgen. Den kommer derfor til at se ud som vist i bilag 1.a. Jeg regner Mads Poulsen som den sidste borgmester, der blev valgt efter de gamle regler, hvor det nærmest suverænt var rådet selv, der udpegede borgmestre og rådmænd. Mads Poulsen blev valgt til borgmester i 1655, og er den sidst valgte borgmester inden enevældens indførelse i 1660. Efter 1660 var det ikke mere rådet, der suverænt bestemte, hvem der skulle være borgmestre i byen. Det blev styret centralt fra kongen og lensmanden. Det samlede antal borgmestre i min periode bliver derfor 13.

5.2 Borgmestrenes herkomst og ægteskaber

Ukendt: 3 var af ukendt herkomst, hvilket svarer til 23 %.

Indfødte: 7 var indfødte, hvilket svarer til 54 %.

Tilflyttere: 3 ud af 13 borgmestre var tilflyttere, hvilket svarer til 23 %.

Det interessante ved denne undersøgelse er, at tre ud af 13 borgmestre var tilflyttere, hvilket vil sige, at i perioden fra 1536-1660 var næsten hver fjerde borgmester født udenfor byen. Ud fra dette kunne man godt konkludere, at der var gode muligheder for tilflyttende købmænd. Hvis de klarede sig godt, kunne de blive indlemmet i rådmandsslægterne, og endda komme i betragtning til de eftertragtede borgmesterposter.

Et helt andet billede af byen får man, hvis man ser på, hvornår de udefrakommende købmænd kom til tops i byen. De blev alle tre udnævnt til borgmestre lige efter hinanden ved

---

⁸⁹ Fabritius, 1966, s. 13

⁹⁰ Fabritius, 1966, s. 8

borgmesterudnævnelserne i 1596 og 1619.⁹¹ Det vil med andre ord sige, at i perioden 1590-1620 var tre ud af de fire borgmestre udefrakommende. Den eneste indfødte var Peder Lassen som blev valgt i 1590.⁹² Både før 1596 og efter 1619 var det de indfødte købmænd, som blev udnævnt til borgmestre. Dette kunne godt tyde på, at der i slutningen af 1500-tallet og starten af 1600-tallet er sket noget helt udsædvanligt i byen. Johan Hvidtfeldt kan være kommet med forklaringen i sine studier af Tønder. Heri konkluderer han at:

*”Naar Patriciatet i saa udpræget Grad var af tøndersk Oprindelse, skyldes det vel til en Del, at Tønder var en By i Stagnation. Erfaringen andre Steder fra viser, at i en By, hvor der finder en stærk Udvikling Sted, vil det ogsaa i høj Grad være nye Slægter, der kommer til Styret.”*⁹³

Jeg vil derfor hævde, at Randers i slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet var en by i økonomisk fremgang. Før og efter denne periode har det været svært for udefrakommende købmænd at blive tilstrækkeligt accepterede til at kunne blive borgmestre. Dette kan hænge sammen med, at byen har været i økonomisk stagnation, men det kan jeg ikke umiddelbart konkludere ud fra litteraturen eller kildematerialet om Randers. Dog har Ole Degn, som omtalt i afsnittet om købstaden Randers, vist at Randers havde en fremgang i årene fra 1548 til 1596, mens der i tiden op til 1638 igen var tilbagegang.⁹⁴ Det kan betyde, at byen har været attraktiv for udefrakommende købmænd, da der i denne periode har været fremgang og muligheder for tilflytterne. Det kan på den anden side også forklare hvorfor der før 1590 og efter 1620 ikke kom så mange folk til byen, som kunne komme i betragtning til borgmesterposten.⁹⁵ Byen har simpelthen ikke været ligeså attraktiv for tilflyttere, som de andre store købstæder, der oplevede fremgang efter 1620'erne, som eksempelvis Ålborg eller Odense.⁹⁶

Men lige præcis i perioden fra ca. 1590-1620 har byen været rede til, at nye mænd kom til byen og gav handelen et løft. I Odense, som havde en kraftig økonomiske vækst i slutningen af 1500-tallet og ind i 1600-tallet, er billedet ganske anderledes end i Randers. Knud

---

⁹¹ Stadfeldt, 1976, s. 120

⁹² Stadfeldt, 1976, s. 120

⁹³ Hvidtfeldt, 1943, s. 433

⁹⁴ Degn, 1989, s. 540-541

⁹⁵ Der er eksempler på at medlemmer af rådmandsslægterne i Randers søgte væk fra byen. Peder Hansen, søn af rådmand Hans Bentsen, flyttede til Horsens, hvor han blev gift med Ellidze Eliasdatter Eisenberg, enke efter borgmester Oluf Hansen Svane. Peder Hansen klarede sig så godt i Horsens, at han blev udnævnt til borgmester. (Dybsand, 1999, s. 146)

⁹⁶ Degn, 1989, s. 540-541

J.V. Jespersen har på baggrund af Svend Larsens undersøgelse af Odense set nærmere på borgmestrenes herkomst. Desværre vides der ikke noget om de fem borgmestre fra 1550-1600, men af de 10, der sad som borgmestre fra 1600-1660, var kun fire fra indfødte slægter. De andre seks var tilflyttere, hvilket giver 60 %.⁹⁷ Det er markant mere end de 23 % i Randers, men da de tre i Randers kommer i lige linje 1596-1619, kan jeg konkludere, at byen i denne periode ikke har været lukket for udefrakommende mænd.

Ægteskab

Ukendt: 7 af 15 var gift med én af ukendt herkomst, hvilket svarer til 47 %.

Indfødt: 8 af 15 var gift med én af indfødt herkomst, hvilket svarer til 53 %.

Udefra: Ingen ægtefælle var kendt som kommende udefra.

Jeg kender ikke til nogen købmænd i perioden fra 1536-1660, som er kommet på borgmesterposten og som har været gift med en kvinde fra en anden by. Mest interessant er det at de to af de tre tilflyttere med sikkerhed blev gift med indfødte kvinder. Jeg ved desværre ikke, om Jens Andersen Kare blev gift med en indfødt kvinde, men det er mest sandsynligt, når han kom til byen som en ung mand. Dermed ser jeg ganske tydelige tegn på, at man blev nødt til at gifte sig ind i den allerede etablerede elite for at avancere indenfor købmandskredsen. Derudover kan jeg også konkludere at to af de tre tilflyttere har fundet hustruer fra dominerende familier, som kunne give dem den opbakning de skulle bruge for at blive borgmestre. Dette passer også godt, når vi ser nærmere på, hvem de to giftede sig med. Eyler Meyer giftede sig med en kvinde fra Poul Nielsens slægt, langvarig rådmand fra 1590-1618, som i skattebøgerne står opført som en af de største skatteydere.⁹⁸ Niels Jacobsen blev gift med en datter af borgmester Peder Lassen, som sad fra 1590-1618, og som også tilhørte den absolutte top af skatteydere.⁹⁹

Dette er med til at bekræfte, hvad jeg konkluderede tidligere i afsnittet om borgmestrene, nemlig at byen i perioden 1590-1620 var en åben by, hvor de tilflyttende mænd kunne opnå byens absolutte top, hvis de formåede at blive gift ind i de rigtige familier, samt viste gode evner indenfor købmandskabet. Den vigtigste ting var dog, at man fik skabt en

---

⁹⁷ Jespersen, 1984, s. 158-159

⁹⁸ Guri Dybsand har i sin undersøgelse konkluderet at Eyler Meyer blev gift med en datter, Inger Thomasdatter, af Poul Nielsen søn Thomas Poulsen. Dette kan ikke passe, da Thomas Poulsen blev født i 1588, og det ifølge tingbogen for 1599 fremgår at Eyler Meyer og Inger Thomasdatter var gift dette år. Dog er det rigtigt at Inger Thomasdatter var af Poul Nielsens slægt; hun var blot Poul Nielsens stedsøster, datter af rådmand Thomas Ferslev, som ægtede Poul Nielsens mor, Maren Rasmusdatter. Dermed kan det også konkluderes at Eyler Meyer blev svoger til Poul Nielsen.

⁹⁹ Se bilag 4,5 og 6.

ægteskabelig kontakt med én af de ledende slægter, da man dermed kom ”indenfor i varmen”, og kunne efterfølge slægtens overhoved som rådmand eller ligefrem borgmester.

5.3 Rådmændenes herkomst og ægteskab

Jeg har lavet en periodemæssig afgrænsning i denne undersøgelse af rådmændenes herkomst og ægteskab, så den omfatter tiden fra starten af 1570'erne og op til 1661. Denne afgrænsning skyldes, at før 1570'erne eksisterer der ikke noget kildemateriale om rådmændenes herkomst. Dybsand begynder først med Jens Laursen, som Stadfeldt skriver har været rådmand i 1573.¹⁰⁰ Randers Byes Bog har endnu en rådmand med i optegnelse, Rasmus Willumsen, men da jeg ikke har noget kildemateriale om ham, starter jeg min undersøgelse i 1573, hvor nummer to på listen, Jens Laursen er dateret til. Jeg stopper undersøgelsen i 1661, da dette var sidste gang, valget af rådmand forgik efter de gamle regler, hvor rådet selv bestemte, hvem der skulle i rådet. Stadfeldt skriver, at rådmandsudnævnelsen i 1661 var den sidste, som lensmanden udførte, da man herefter gik væk fra de gamle regler.¹⁰¹ Tabellen med rådmændene findes som bilag 3.

Rådmændenes herkomst

Indfødte: 16 ud af 47 var indfødte, hvilket svarer til 34 %.

Tilflyttere: 13 ud af 47 var tilflyttere, hvilket svarer til 28 %.

Ukendt: 18 ud af 47 var af ukendt herkomst, hvilket svarer til 38 %.

Hele 28 % af rådmændene, der blev valgt i perioden fra starten af 1570'erne og til 1661, var med sikkerhed tilflyttere. Over for disse tilflyttere ved jeg med sikkerhed, at 34 % stammede fra byen, og derfor allerede stod som accepterede medlemmer af byens borgerskab. Til sammenligning var procenterne i Odense 49 % tilflyttere og 34 % indfødte i perioden 1600-1660. De har været bedre stillet med kildematerialet i Odense, da det kun er 17 % af rådmændene, der ikke har kendt herkomsten af i modsætning til 38 % i Randers.¹⁰² Jespersen kommer med en spændende iagttagelse, da der ikke var nogen af de 13 rådmandsudnævnelser fra 1627-1660, der havde direkte tilknytning til det øverste borgerskab i Odense.¹⁰³ I næsten samme periode, 1626-1661, er der seks ud af 16, der med sikkerhed var en del af det øverste borgerskab,

---

¹⁰⁰ Stadfeldt, 1976, s. 127

¹⁰¹ Stadfeldt, 1976, s. 131

¹⁰² Jespersen, 1984, s. 169-170

¹⁰³ Jespersen, 1984, s. 170

rådmandsslægterne, i Randers. Derudover er det kun tre ud af de 16, som jeg ved var tilflyttere. Dette viser tydeligt, at hvor Odense var en by, hvor udefrakommende mænd havde gode chancer for at komme i rådet, var det væsentligt sværere at opnå det samme i Randers i perioden 1626-1661.

Jeg kan se ud fra bilag 3, at der i perioden fra 1590 til 1604 blev valgt mange udefrakommende mænd til rådet. Fem ud af de ni valgte var tilflyttere, og endnu mere markant er det, at flere af mændene ikke havde haft borgerskab i byen ret lang tid, før de blev indlemmet i rådet. Niels Madsen havde, som den længstboende, haft borgerskab i 14 år, da han blev valgt, mens Jens Christensen Skriver kun havde haft borgerskab i fem år. Niels Jacobsen, Eyler Meyer og Las Poulsen havde alle haft borgerskab i syv år.¹⁰⁴ Dette er ikke lang tid til at vise, at man var en dygtig købmand samt vise de siddende borgmestre og rådmænd, at man burde indlemmes i rådet. Dette kunne godt indikere, at mændene har haft en vis kontakt med byen, før de fik borgerskab, hvilket også viser sig at være tilfældet med i hvert fald et par stykker af dem. Niels Jacobsen havde været i byen for at ordne hospitalets regnskaber i 1580¹⁰⁵, mens Jens Christensen Skriver havde været slotsskriver på Dronningborg Slot i 1580'erne¹⁰⁶. Begge personer blev ydermere gift med døtre af mænd fra rådmandsslægterne, Peder Lassen og Christen Bang, og hermed kom de med ægteskabet direkte ind i rådmandsslægterne.

Af de 47 rådmænd, jeg har med i undersøgelsen, var de 13 gift med indfødte kvinder, mens kun to var gift med udefrakommende kvinder. Resten kender jeg ikke herkomsten på. Dog kan det konkluderes, at det var en klar fordel at være gift med en indfødt kvinde. Faktisk var alle de tilflyttende mænd gift med enten en indfødt kvinde eller med en af ukendt herkomst. De to, der havde udefrakommende koner, var søn af rådmand Poul Nielsen og sønnesøn af Bent Hansen, Poul Niensens svigersøn og dermed allerede etablerede medlemmer af rådmandsslægterne. Endnu mere interessant bliver, det når man ser på de seks tilflyttende rådmænd, hvis koner jeg kender herkomsten på. Det viser sig, at alle seks var døtre af enten en borgmester eller rådmand.¹⁰⁷ Dette viser klart, at udefrakommende mænd var nødt til at blive gift ind i de etablerede slægter, hvis de skulle gøre sig forhåbninger om at blive rådmænd. Samme

---

¹⁰⁴ Randers Byes Bog, borgerskabslisterne.

¹⁰⁵ Fabritius, 1966, s. 12

¹⁰⁶ I 1587 optrådte Jens Christensen Skriver i tingbogen, da han overtog to boder fra Rasmus Fynbo. (Tingbog 3/7 1587)

¹⁰⁷ Jens Christensen Skriver gift med en datter af rådmand Christen Bang, Niels Jacobsen gift med en datter af borgmester Peder Lassen, Eyler Meyer gift med en datter af rådmand Thomas Ferslev, Axel Christensen Aand gift med en datter af borgmester Niels Jacobsen, Mikkel Thygesen Hvid gift med en datter af rådmand Hans Bentsen og Niels Mogensen gift med en datter af borgmester Mads Poulsen. (Dybsand, 1999, s. 7 ff)

tendens ses i Odense, hvor Jespersen har set nærmere på, hvem de tilflyttende rådmænd giftede sig med fra 1630-1660. Otte ud af 10 giftede sig med døtre af rådmænd, hvilket giver et indtryk meget lig situationen i Randers.¹⁰⁸

Hvorledes det kunne gå, hvis ikke man blev gift med en indfødt kvinde, kan tidligere omtalte Bent Hansens historie være eksempel på. Han fik borgerskab i Randers 1586, og havde på dette tidspunkt allerede være gift i lidt over tyve år med Anne Rasmusdatter, som må formodes at være en udefrakommende kvinde, som han sikkert har mødt i Ribe, hvor han stammede fra. Bent Hansens karriere i Randers forløb som de fleste rådmænds; han blev olding i 1590 og kævner allerede året efter. Dermed burde han have været kandidat til rådmandudnævnelsen i 1595, da han på dette tidspunkt havde været i byen i ni år. I stedet blev han overhalet af Jens Christensen Skriver, som blot havde haft borgerskab i fem år samt af Poul Andersen, som jeg desværre ikke har yderligere information om.¹⁰⁹ Heller ikke i 1604 blev han valgt til rådet, hvilket også synes noget mærkeligt, da tre af de fire valgte også var tilflyttere. De havde alle tre blot været i byen i syv år i forhold til Bent Hansens 18 år. Igen er der dog tale om, at i hvert fald to af de tre havde indfødte koner, som også tilfældet var med Jens Christensen Skriver i 1595. To år tidligere, i 1602, var Bent Hansens første kone afgået ved døden¹¹⁰, og i 1605 blev han gift med Karen Poulsdatter, datter af rådmand Poul Nielsens, og samme år optræder han første gang i oldingelisterne, som den øverste olding; en position han beholdt helt til 1619, hvor han forsvinder fra listen.¹¹¹ På dette tidspunkt nærmede Bent Hansen sig de 80 år, og var for gammel til en rådmandsplads. Det var han måske også i 1604, da han på dette tidspunkt må have været i starten af tresserne. Til sammenligning nævnes, at den ældste i Odense i perioden 1600-1660 var 57 år, da han blev udnævnt til rådmand.¹¹² Dermed kan alderen godt have været en afgørende faktor, men da Bent Hansen også bliver øverste olding samme år som ægteskabet med Poul Nielsens datter, ser det ud som om, han har opnået en ny status i byen.¹¹³ Jeg anser det dog som mere sandsynligt, at det skyldes de manglende ægteskabelige forbindelser, der gjorde, at Bent Hansen ikke blev valgt til en rådsplads. Han blev først sent i livet gift ind i

---

¹⁰⁸ Jespersen, 1984, s. 170

¹⁰⁹ Dybsand, 1999, s. 144

¹¹⁰ Hun døde muligvis som følge af den hvide pests hærgen i Randers 1602. (Bobé og Teisen, 1937, s. 4)

¹¹¹ Listen over oldingene fortsætter blot et år mere til 1620, hvor den stopper med at blive opdateret. Bent Hansen var ikke på listen i 1620, ligesom han heller ikke optræder for året 1617. Det kunne godt tyde på, at alderen var begyndt at trykke når han efter en periode på 30 år, med næsten ingen undtagelser var fraværende fra listen i 1618 og 1620.

¹¹² Jespersen, 1984, s. 168

¹¹³ Grunden til at han avancerede til øverste olding skyldes også, at tre af oldingene fra 1604 blev indlemmet i rådet dette år, heriblandt Niels Jacobsen. Han havde været øverste olding 1603 og 1604, hvorfor hans afgang fra oldingene skabte plads, hvilket Bent Hansen nød godt af.

rådseliten, men det kom dog familien til gode i den lange ende. Sønnen Hans Bentsen blev valgt ind i rådet 1619, og senere fik familien også en borgmester med Mads Hansens valg i 1666.

5.4 Krise i de ledende slægter

Det store spørgsmål er så, hvorfor det pludselig i perioden 1590-1620 er muligt for tilflyttere i stort omfang at blive indlemmet i rådet og endda blive valgt til borgmestre? Jeg mener, en del af forklaringen skal findes i, at de ledende slægter har manglet mandlige arvinger til at føre dem videre. Der var en del af rådmandsslægterne, som havde mandlige efterkommere, der tog over efter faderen, såsom Anker Poulsen og sønnen Peder Anchersen, Laurids Jacobsen og sønnen Jesper Lauridsen, Poul Nielsen og sønnerne Thomas og Mads Poulsen, Mogens Schou med sønnen Peder Mogensen Schou samt Anders Bay og sønnen Jens Bay. Et par af de rigeste familier manglede dog i særdeleshed mandlige arvinger. Dette drejer sig om borgmestrene Søren Hofmans og Peder Lassens slægter, som begge stod uden arvtagere. Problemet prøves løst ved at lade Peder Lassens 17årige datter Maren Pedersdatter Lassen gifte sig med Søren Hofman, som på dette tidspunkt i 1592 allerede var en gammel mand.¹¹⁴ Han døde barnløs tre år senere, og nu stod Maren Pedersdatter Lassen som enearving til de to største formuer i byen. Der skal gøres noget, og da Niels Jacobsen, som netop var blevet enkemand og kendt fra sin tid på Hospitalet i byen 1580, kom til byen blev han og Maren Pedersdatter Lassen gift i 1596.¹¹⁵ Dermed havde man fået en garvet administrator og handelsmand på 40 år gift ind i rådmandsslægterne, og han førte flot de to slægters forretninger videre.¹¹⁶

Derudover stod resten af de ledende slægter i den situation, at de ikke havde nogen drengbørn i en alder, hvor de kunne indtræde i rådet, hvis deres overhoved skulle afgå ved døden. Niels Madsen, Jens Christensen Skriver, Poul Andersen, Eyler Meyer og Las Poulsen ser ikke ud til at have haft mandlige arvinger, som enten kunne eller ville gå i fædrenes fodspor, mens Niels Jacobsens tre drengbørn alle forlod købmandsstanden og gik den akademiske vej. Problemet ses tydeligst ved at, af de føromtalte seks sønner som blev rådmænd, var de første, der kom i rådet Peder Anchersen og Jens Bay i 1619, derefter Thomas Poulsen i 1626, Jesper Lauridsen i 1630,

---

¹¹⁴ Dybsand, 1999, s. 31

¹¹⁵ Fabritius, 1966, s. 12-13

¹¹⁶ Niels Jacobsen blev født som bondesøn i Simested. Hans forældre sørgede dog for at han fik en god skolegang, og Niels Jacobsen blev ansat ved flere godser og len, heriblandt Antvorskov, Silkeborg og sidst Skanderborg. (Fabritius, 1966, s. 11-13)

samt Mads Poulsen og Peder Mogensen Schou i 1638.¹¹⁷ Det interessante her er, at Peder Anchersen var den eneste, der direkte efterfulgte sin fader i rådet, og på tidspunktet for udnævnelsen var han blot 32 år¹¹⁸, hvilket var ganske ungt for en rådmand. Thomas Poulsen efterfulgte sin fader 8 år efter hans død, Jesper Lauridsen 10 år, Mads Poulsen 20 år og Peder Mogensen Schou måtte vente hele 36 år, før han blev indlemmet i rådet. Jens Bay efterfulgte heller ikke sin fader, og jeg ved desværre ikke præcist, hvornår Anders Bay døde. Det har givetvis været før 1604-udnævnelsen, hvilket vil sige, at der i hvert fald gik 15 år, inden Jens Bay efterfulgte sin fader i rådet.¹¹⁹

Gården som Søren Hofman menes, at have påbegyndt og som Niels Jacobsen, ved sit ægteskab med enken Maren Pedersdatter Lassen, overtog og færdiggjorde i 1597. Gården blev senere overtaget af Løve Apoteket og den fik lov at stå i næsten 300 år, inden den blev nedrevet for, at gøre plads til det nuværende apotek.

Foto: Randers Lokalhistoriske Arkiv

---

¹¹⁷ Se bilag 3

¹¹⁸ Dybsand, 1999, s. 61

¹¹⁹ Bay, 1908, s. 5-6

Jeg kender desværre kun fødselsåret for tre af sønnerne og her kan jeg se, at de kom hurtigt i rådet. Peder Anchersen kom allerede i rådet som 32årig, mens de to brødre, Thomas og Mads Poulsen, begge kom i rådet som 38årige.¹²⁰ I Odense var gennemsnitsalderen 42 år, og den yngste var blot 29 år ved udnævnelsen, men han tilhørte også en af byens absolutte fornemste familier.¹²¹ Den næst yngste var Hans Mule, som var 35 år.¹²² Dette viser klart, at de tre i Randers blev indlemmet, så snart de havde den rigtige alder, hvilket ganske givet også har været tilfældet med de andre sønner. At der så skulle gå så mange år, inden de efterfulgte deres fædre i rådet, støtter min teori om, at rådmandsslægterne har manglet sønner i den rigtige alder til at efterfølge dem i rådet.

Disse lange perioder, hvor nogle af de mest indflydelsesrige slægter stod til at være uden rådmænd, gjorde at man var nødsaget til at finde alternative måder at bibeholde magten på. Poul Nielsen havde en datter, som blev gift med Bent Hansen, som var kommet til byen i 1586, og Eyler Meyer blev også gift ind i denne familie. Begge mænd var modne nok til at kunne komme i rådet, men Bent Hansen bliver det som tidligere omtalt aldrig. Derimod blev Jens Christensen Skriver i 1595 valgt ind i rådet, sammen med en anden tilflytter Poul Andersen. Jens Christensen Skriver blev gift ind i rådmandsslægten Bang, og blev herigennem en del af dem. Også Niels Jacobsen og Eyler Meyer blev gift ind i rådmandsslægterne og optaget i rådet i 1604. Hermed har man klaret den "krise", man har stået i, og man kunne komme videre. Både Niels Jacobsen og Eyler Meyer blev senere borgmestre, men det er interessant, at de efterfølgende borgmesterudnævnelser indtil enevældens indførelse fandtes blandt de indfødte slægter. Dette skyldes, at rådmandsslægterne ikke senere kom i samme situation, hvor de mangler egnede mænd til at udfylde hullerne i rådet. Man gik dermed tilbage til den slægtskontrollerende måde, som tidligere havde været dominerende.

Et andet væsentligt bevis på, at rådmandsslægterne har ventet på at efterfølgerne skulle blive klar til at kunne optages i rådet, finder jeg ved rådmandsudnævnelsen i 1619. Hvis man ser på listen over rådmændenes herkomst, bilag 3, har jeg noteret, hvornår de forskellige rådmænd blev valgt. Fra 1576 ved man med sikkerhed, hvornår de forskellige rådmænd blev valgt, og som man kan se, er rådet løbende blevet fyldt op med en, to, tre rådmænd fra 1576 til 1604, hvor der blev valgt fire rådmænd. I denne periode har man åbenbart ikke haft nogen

---

¹²⁰ Dybsand, 1908, s. 87 og 155

¹²¹ Jespersen, 1984, s. 168

¹²² Larsen, 1965, s. 91

problemer med at finde egnede kandidater; det være sig indfødte eller tilflyttere. I 1604 kom der fire nye i rådet, og tre af dem var tilflyttere, hvilket i høj grad tyder på, at man manglede egnede indfødte købmænd til posten som rådmænd. Herefter går der hele 15 år, inden man igen optager folk i rådet, hvilket var meget længe, når der allerede i løbet af fem år var gået to rådmænd bort, da Jens Christensen Skriver og Poul Andersen var afgået ved døden, hvilket er beskrevet i afsnit 5.1 om borgmesterrækkefølgen. Herefter falder rådmændene fra i en lind strøm, til man ved Peder Lassens død i midten af 1618 blot havde tre rådmænd tilbage, hvoraf også Ancher Poulsen døde året efter i 1619. Så blev der handlet og hele seks nye rådmænd valgtes, og de to tilbageværende rådmænd fra 1604-udnævnelsen blev borgmestre. Det må have været aldrende mænd, der valgtes i 1619, på nær de førømtalte Peder Anchersen og Jens Bay, da der allerede i 1624 blev udnævnt fire nye rådmænd. Herefter går man åbenlyst tilbage med små suppleringer på to eller tre udnævnelser.

Det ser ud som om, man i tiden op til 1619 bevidst har ventet med at udnævne nye medlemmer til rådet. Man har ventet til man kunne optage Peder Anchersen og Jens Bay fra rådmandsslægterne. Desuden optog man Bent Hansens søn, Hans Bentsen, som på dette tidspunkt var omkring 54 år.¹²³ Søren Jensen havde allerede i 1598 optrådt på tinget i byen, da han var i Eske Brocks tjeneste.¹²⁴ Her 21 år senere må han have været en moden mand klar til at indtræde i rådet. De sidste to har jeg ikke anden viden, om end at Søren Kjeldsen, ligesom Søren Jensen, var indfødte, da de findes som borgersønner i Randers Byes Bog. Det tyder dog på, at flere af de valgte har været godt oppe i årene, da man allerede fem år senere måtte vælge fire nye medlemmer, men her kom Poul Nielsens søn, Thomas Poulsen i rådet sammen med Niels Jacobsens svigersøn Axel Christensen Aand. Dermed har rådet igen været domineret af rådmandsslægterne, da de dermed sad med borgmesterposten plus fire rådmandspladser.

5.5 En rådmand pr. familie

Jeg kan endvidere konkludere en vigtig ting ud fra borgmester- og rådmandsundersøgelserne. Det er yderst sjældent, at der er to af samme slægt, som har været i rådet på samme tid. I 1590'erne kan jeg ud fra skattebøgerne og tingbøgerne se, at der var flere mænd fra samme familier, som var ganske rige, men at det kun var den ene, der sad i rådet. Tilfældet gælder for slægten Bay, som havde Anders Bay som rådmand, mens Christen Bay

---

¹²³ Dybsand, 1999, s. 145

¹²⁴ Tingbog 3/1 1598

aldrig kommer i rådet, selvom han var topskatteyder. Andet eksempel er Kare slægten med Anders Jensen Kare som topskatteyder, men det var faderen Jens Andersen Kare, som blev langvarig rådmand og borgmester.¹²⁵

Det ser faktisk ud som om man aktivt prøvede at begrænse, at enkelte familier fik magten med rådet. Et godt eksempel på dette er Jep Hofman og sønnen Søren Hofman. Søren Hofman skulle have været en gammel mand ved sin død i 1595, men da han først omtales som borgmester i 1576¹²⁶, må han have været godt oppe i årene ved udnævnelsen. Faderen døde i 1570¹²⁷, og jeg kan ud fra Randers Byes Bog se, at Søren Hofman ikke på dette tidspunkt var rådmand, da han i 1572 var kæmner. Dermed kan det udledes, at han ikke har været i rådet på samme tid som sin fader, selvom han må have været kvalificeret til det.¹²⁸

Hvordan har man så begrænset at nogen familier fik flere medlemmer af rådet? Dette gøres blandt andet ved, at man lukker udefrakommende købmænd ind i rådet, hvilket jeg tidligere har klarlagt var tilfældet i perioden 1590-1620, da det ser ud til, at man har manglet kvalificerede mænd til posterne i rådet. Ved at inddrage tilflytterne havde man mulighed for at vælge mellem flere kvalificerede mænd, da der, som man kan se ud fra borgerskabslisterne, kom mange folk til byen i løbet af 1500-tallet. Desuden fik døtrene fra rådmandsslægterne en betydelig rolle i denne sammenhæng, da borgmestrene og rådmændene igennem dem kunne optage tilflyttere i deres kreds. Dermed kunne de ved ægteskabelige bånd og de deraf sociale forbindelser knytte bånd til tilflytterne, som gjorde at de havde god kontrol med de nytilkomne, dog uden at kunne kontrollere dem på samme måde, som de kunne med sønnerne. Jeg tror også det skyldes, at man var interesseret i at få dygtige mænd i rådet, så man var sikret, at byen blev styret på bedste vis. Blandt andet derfor var flere af rådsmedlemmerne tidligere skrivere, hvilket gav dem de fornødne juridiske kvalifikationer til at kunne klare sig godt på tinget, hvor rådmændene optrådte i visse sager.¹²⁹

Der er dog undtagelser, som bekræfter reglen om, at flere personer af samme slægt ikke kunne få sæde i rådet samtidig. Niels Jacobsen kom til byen og overtog hele Søren Hofmans forretning ved sit ægteskab med Maren Pedersdatter Lassen. Hun var datter af den siddende

---

¹²⁵ Se bilag nr. 4, 5 og 6

¹²⁶ Stadfeldt, 1976, s. 120

¹²⁷ Dybsand, 1999, s. 3

¹²⁸ Albert Fabritius har i sin artikel "Det Københavnske Bystyres Slægtsforbindelser i Ældre Tid", konkluderet, at der kun én gang i løbet af 1500- og 1600 tallet, har siddet en fader og en søn i rådet samtidig. Det var Jørgen Jensen og Knud Jørgensen, som i perioden 1629-1633 begge havde sæde i rådet i København. (Fabritius, 1949-1952, s. 336) Dette viser, at det ikke kun var i Randers man var imod, at fader og søn sad i rådet på samme tid.

¹²⁹ Larsen, 1965, s. 65

borgmester, Peder Lassen, men det forhindrede ikke, at Niels Jacobsen blev valgt ind i rådet første gang, der var rådmandsudnævnelse efter hans ankomst til byen. Dette skyldes, at han var byens klart største skatteyder.¹³⁰ Han var simpelthen en så betydelig faktor i byen, at man ikke kunne eller ville overse ham til en post blandt de andre betydeligste borgere. Poul Nielsen og Eyler Meyer er også eksempler på, at to fra samme slægt var i rådet på samme tid. Men igen er det svigerfader-svigersøn relationen der er gældende og ikke en fader-søn relation. Det kan tænkes, at man ikke anså svigerfader-svigersøn relationen som en trussel mod rådets sammensætning på samme måde som fader-søn relationen. Der er i hele perioden fra 1543-1661 ingen eksempler på, at fader og søn har haft sæde i rådet samtidig.

En anden ting der kunne indikere, at rådet var besat med dygtige folk, er, at det var sjældent, der var uro i byen. Det kunne godt se ud som om, de ledende skikkelser i byen havde succes med at få ordnet tingene, uden det kom til sammenstød med resten af borgerne. Svend Christiansen mener, med rette, at det skyldes den tætte kontakt mellem det øvrige borgerskab og rådet, der skabtes i Randers. De 24 mænd, også kaldet 24 oldinge¹³¹, var en institution, der i Randers går langt tilbage og som har haft en vis magt i byen. De blev af rådet tilkaldt, når der skulle træffes beslutninger ud over det sædvanlige, og hvis de godtog beslutningerne, var der stor sandsynlighed for, at resten af byen også kunne godtage dem.¹³² Desuden finder man så godt som alle rådsmedlemmerne i listerne over oldingene, inden de indtræder i rådet, og Christiansen ser ligefrem oldingene som en slags forskole til arbejdet i rådet.¹³³

Det viste sig faktisk, da jeg gennemgik oldingelisterne og sandemandslisterne i Randers Byes Bog, at så godt som alle rådmændene først havde været sandemand, dernæst olding, og efter et par år som olding blev de gerne kæmner et enkelt år, hvorefter de kom i rådet, når der blev udpeget nye rådsmedlemmer.¹³⁴ Eneste undtagelse var rådmand Jens Christensen Skriver, men det kommer jeg tilbage til i afsnit 6.3 om skattelisterne.

John Kousted Sørensen skriver, at Randers i denne forbindelse med oldingene var ganske speciel. De var i modsætning til mange andre steder en fast institution i byen. Nogen

---

¹³⁰ Se bilag 5 og 6

¹³¹ I Randers Byes Bog kaldes de 24 mænd også oldinge, hvilket jeg efterfølgende vil gøre.

¹³² Munch, 1900, s. 17

¹³³ Christiansen, s. 401-402

¹³⁴ Randers Byes Bog

særlig lovhjemmel har oldingene ikke haft, men der er tale om en udbygning af bystyret, som var skabt ved lang tids sædvane.¹³⁵

5.6 Skrivere

En af grundene til, at så mange tilflyttende købmænd kunne komme til Randers og opnå at blive rådmænd eller endda borgmestre, var, at Randers var en købstad, som havde sin handel koncentreret omkring landbrugsvarer. Dermed tiltrak byen tidligere slots- eller lensskrivere, fogeder og andre med tilknytning til landbruget, som igennem deres arbejde ved lenene eller på de store godser, havde fået en gennemgribende indsigt i handel med landbrugsvarer. I skattebøgerne og specielt i tingbøgerne, som jeg senere vil behandle meget mere indgående i afsnit 6.0 og 7.0, kan jeg se klare tegn på, at byen har tiltrukket skrivere. I tingbogen for 1592 er der syv med tilnavnet Skriver, mens der i 1598 er fem plus Niels Jacobsen, som ikke heri omtales som Skriver, og i 1599 er der ni med Niels Jacobsen. I skattebøgerne ses samme tendens. I 1592 er der tre med tilnavnet Skriver, mens der i 1597 og 1598 er fem plus Niels Jacobsen. Endnu mere interessant er det at se, at de to top skatteydere, Niels Jacobsen og Jens Christensen Skriver, i 1597 og 1598 begge har været skrivere, og som begge kom i rådet i løbet af deres tid i Randers. Begge var desuden tilflyttere, hvilket endnu en gang viser, at det i denne periode var muligt at komme til byen og få succes. Desuden indikerer dette også, indenfor hvilken branche man skulle have evner for at få succes. Det var helt klart indenfor landbrugsvarer, at Randers købmændene havde deres store forcer, og det var her de tjente de fleste af deres penge. I de tingbøger, jeg har gennemset, er det næsten kun landbrugsvarer, som korn og malt, samt oksehandel jeg er stødt på.

Sidst men ikke mindst kan det ses ud fra valgene af borgmestre, som repræsentanter for de mest succesfulde personer i byen. Jep Hofman og sønnen Søren Hofman, Niels Jacobsen, Peder Ankensen, Mads Poulsen, Jesper Lauridsen, Mikkell Thygesen Hvid og Johan Steenbech har alle haft kontakt til kronens godser enten ved handel eller i form af ansættelse på disse.¹³⁶ Peder Anchersen og Jesper Lauridsen var begge ridefogeder på Dronningborg Slot, mens Mikkell Thygesen Hvid var slotsskriver samme sted. Desuden kan det nævnes, at en senere borgmester, Mads Poulsen, fra 1638 var forlenet med kongens korntiedende

---

¹³⁵ Sørensen, 1965, s. 20

¹³⁶ Dybsand, 1999, s. 3, 5, 28-29, 61, 73, 87 og 111

af Borup, Råsted og Hornbæk mod at svare en årlig afgift til Randers Kloster, hospitalet, på 40 tønder rug, 24 tønder byg og 24 tønder havre.¹³⁷

5.7 Delkonklusion

1590-1620 var en speciel tid for Randers, hvor den politiske scene ændrede karakter. Det var muligt for udefrakommende mænd at avancere indenfor det øverste borgerskab og opnå en status, som ellers ikke var dem forundt. Dette ses tydeligt ved, at tre ud af de fire valgte borgmestre var tilflyttere. Dette er i sig selv ganske specielt, da jeg hverken før eller efter perioden har fundet beviser på at andre tilflyttere har opnået det samme. Det var dog på ingen måde en afgivelse af magt, som fandt sted, da de allerede etablerede rådmandsslægter omhyggeligt sørgede for at få tilflytterne knyttet til deres slægter gennem ægteskaber. Dermed havde man stadig hånd i hanke med de nye, og man var sikret, at de ikke ville gå imod slægternes vilje. Ved disse ægteskaber viste døtrene af rådsmedlemmerne, måske i allerstørst grad symboliseret ved Maren Pederdatter Lassen, hvor vigtige de var for købmandsfamiliernes overlevelse. Havde det ikke været for hende, var to af de allerstørste formuer i byen blevet spredt for alle vinde, en skæbne som ramte mange af datidens store købmandsforretninger.

Hvor det var yderst svært for udefrakommende mænd at nå den absolutte top i byens hierarki, var det lettere at få foden indenfor blandt rådmandsslægterne. Et gennemtænkt ægteskab med en pige fra rådmandsslægterne åbnede straks døre, som ellers i mange tilfælde ville forblive lukkede. Dette ses ved, at af de 13 rådmænd, hvis koner jeg kender herkomsten på, var 10 af dem lokale. Endnu mere overbevisende var det, at af de seks tilflyttende rådmænd, hvis koner jeg kender herkomsten, kom de alle sammen fra rådmandsslægterne, direkte døtre af borgmestre og rådmænd. Der er altså ingen tvivl om, at det gjaldt om at gifte sig ind i rådmandsslægterne, hvis en tilflytter havde ambitioner om at komme i rådet.

Det er tydeligt at der gennem hele 1500- og 1600-tallet kom købmænd til byen, som slog sig ned og blev indlemmet i byens rådmandsslægter. Dog er det bemærkelsesværdigt, at der lige fra 1590-1604 blev indlemmet hele fem tilflyttere i rådet. Dette hang sammen med, at overhovederne for rådmandsslægterne havde fået børn i en sen alder. De havde simpelthen ikke nogen arvtagere stående klar i kulissen til at tage over efter slægternes overhoveder, hvilket bedst

---

¹³⁷ Dybsand, 1999, s. 87

ses ved hvor længe, der gik, inden man i 1619 endelig optog nye medlemmer i rådet. Derfor blev man nødt til at optage nogle af de succesfulde købmænd, som i løbet af 1590'erne var kommet til byen, hvoraf flere beviseligt giftede sig ind i rådmandsslægterne. Hermed sikrede slægterne, at de ikke mistede grebet om magten, da de ved ægteskab var knyttet til de optagne medlemmer. Det ser dog ikke ud som om, man har manglet kandidater, men de kandidater, der havde den økonomiske formåen, var allerede dele af rådmandsslægterne. Det viste sig også, at man har gjort alt, hvad man kunne for ikke at få fædre og sønner i rådet på samme tid, som f.eks. tilfældet var med Jens Andersen Kare og sønnen Anders. Svigerfader-svigersøn relationen derimod har åbenbart ikke været anset for en direkte trussel mod rådet, da det skete i flere tilfælde.

6.0 Byskatter og jordskyldsboøger

Jeg har gennemgået byskatte og jordskyldsboøgerne¹³⁸ for 1592, 1597 og 1598¹³⁹ og sat dataene ind i tre tabeller, som findes som bilag 4,5 og 6. Jeg har for overskuelighedens skyld sat grænsen for, hvem der er med i undersøgelsen ved mindst fem mark i jordskyld, da jeg derved fik de fattigere borgere sorteret fra i listen. Reglen med fem mark i jordskyld bliver dog brudt i enkelte tilfælde, som f.eks. i borgmester Jens Andersen Kares tilfælde i 1598, hvor han kun betaler omkring tre mark i jordskyld. Desuden har jeg valgt at undlade kvinderne fra undersøgelsen, da mine undersøgelser gælder sammensætningen af det øverste borgerskab, samt hvem der blev valgt til rådet. Kvinderne kunne ikke indtræde i rådet, og derfor er de ikke særlig relevante i denne sammenhæng. Jeg har valgt at oversætte navnene i skattelisterne til nutids dansk, da det ellers ville blive for rodet med de gamle og nye stavemåder.

For nemheds skyld har jeg ordnet tabellerne efter, hvem der betalte mest i byskat¹⁴⁰, da det siger mest om, hvem der havde ”gang i” forretningerne, da ejendommene, haverne og grundene ofte gik videre i arv, og derfor ikke et vidnesbyrd om, hvem der var de driftigste, men snarere hvem der havde de længste bånd til byen. Der er også nogle problemer med beregningen af jordskylden og skatten, som jeg ikke har mulighed for at klarlægge fyldestgørende. Ole Degn har i sine undersøgelser af skattelisterne i Ribe fundet ud af, at der var temmelig store forskelle i, hvad de forskellige betalte i skat. Jo flere penge borgerne havde, jo

---

¹³⁸ Jeg har delt de mange poster i byskatter og jordskyldsboøgerne op i to kategorier: Byskat, som er skatte til kronen og jordskyld, som er de andre poster sammenlagt, som de står opregnet i boøgerne.

¹³⁹ Mackeprang skriver, at de bliver kaldt skatteboøger, men deres ordning viser, at der må have eksisteret en hovedbog ved siden af. Denne hovedbog eksisterer desværre ikke mere. (Mackeprang, 1900, s. 268)

¹⁴⁰ I skatteboøgerne omtales byskatten blot som skat, og det vil jeg også gøre efterfølgende.

mindre skulle de procentvis betale i skat. Han skriver at: ”mens skatteansættelsen i forhold til den samlede formue for købmændene kun udgjorde 0,4%, udgjorde den for skippere 1,0%, for håndværkere 1,4%, for unavngivne 1,5.”¹⁴¹ Degn har endvidere sat skatteansættelserne i relation til boernes overskud, hvorved skævheden mellem håndværkerne og købmændene bliver endnu mere markant, da købmændene betalte 0,6%, mens håndværkerne måtte af med hele 3,0%. Derudover siger Degn at skattelignelserne må have hvilet på et skøn, hvilket også var tilfældet med de fynske købstæder i midten af 1600-tallet.¹⁴² Dette er Ladewig Petersen enig i, da han skriver:

*”Netop skatteligningen afslører mere end noget andet de sociale uligheder i købstæderne; de bevarede skatteregnskaber kan ganske vist ikke tages for mere end samtidens skøn over borgernes økonomiske forhold og sociale placering, og de optager kun den skatteydende del af befolkningen.”*¹⁴³

Til trods for at de rige købmænd ikke var voldsomt tyngede af de beløb, de skulle betale i skat, så prøvede de at slippe så billigt som muligt. De snød simpelthen ved formueopgivelsen.¹⁴⁴ I 1647 blev der udskrevet en skat på 2% af formuerne, og købmanden Hans Friis stod opført til at betale 20 rdl, hvilket skulle svare til en formue på 1500 sldr. Dog var hans reelle formue 11 gange større, nemlig på 17.045 sldr. Han er dermed slap ganske billigt, hvilket ifølge Degn ikke var usædvanligt.¹⁴⁵ Omfanget af en sådan undersøgelse for Randers har jeg ikke lavet, da det er et speciale i sig selv. Jeg har blot gennemgået skattelisterne og fundet dem, som er blevet takseret til mest i skat og jordskyld, og det er disse tal, jeg bygger min undersøgelse på. Jeg kan dog se, at borgmestrene og rådmændene i byen har sluppet billigere i forhold til ikke medlemmer af rådet.

Det ser nemlig ud som om, specielt borgmestrene, men også rådmændene har haft økonomiske fordele. Dog er det forkert, når Svend Christiansen i Randers Købstads historie helt siger, at de var fritaget for ejendomsskat og byskat.¹⁴⁶ I 1592 betaler ingen af de to borgmestre skat, og deres jordskyldsbeløb er ganske lave sammenlignet med hvor mange ejendomme, haver

---

¹⁴¹ Degn, 1981, s. 321

¹⁴² Degn, 1981, s. 321

¹⁴³ Ladewig Petersen, 1980, s. 287

¹⁴⁴ Degn, 1981, s. 323

¹⁴⁵ Degn, 1981, s. 323

¹⁴⁶ Christiansen, 1952, s. 390

og grunde, der står, de ejer. Peder Lassen betaler 11 mark 6½ skilling 2 albus for 20 poster, Søren Hofman betaler 6 mark 6 skilling for 13 poster, mens en af rådmændene Jens Andersen Kare betaler 15 mark 7½ skilling for 11 poster. Det vil med andre ord sige, at han betaler 9 mark mere i jordskyld for 2 poster mindre end Søren Hofman gør, og da der står opgjort nogenlunde de samme beløb for posterne i de to tilfælde, må der være blevet udeladt nogle af posterne eller trukket et beløb fra borgmestrenes samlede resultat, inden facit blev nedskrevet.

For årene 1597 og 1598 betaler borgmestrene skat, men om der også har været modifikationer disse år, fremgår ikke af bøgerne. Jordskylden er sikkert igen ændret, da Peder Lassen praktisk talt betaler det samme alle tre år, mens Jens Andersen Kare, der overtog borgmester embedet i 1595 efter Søren Hofman, i 1597 betaler næsten det samme som i 1592, mens han i 1598 er faldet fra omkring 15 mark til kun 3½ mark 5 skilling 1 albus. Dermed kan jeg konkludere, at der i alle tilfælde blev gjort ”krumspring” med borgmestrenes betalinger.

Sluttelig kan det nævnes, at Ladewig Petersen har lavet en udregning, som viser, at der i Randers i 1598 var en temmelig stor middelklasse. 66% af borgerne svarede 76% af skatten.¹⁴⁷ Dette ændrede totalt karakter i løbet af de første tre årtier af 1600-tallet. I 1633 er der sket en polarisering, hvor 55% af borgerne nu svarede blot 10% af skatten, mens de 7% topskatteydere stod for 33% af skatten.¹⁴⁸ Samme tendens ses også i København, dog i langt større omfang, hvilket ses i 1626, hvor ti procent af skatteyderne stod for over 60 % af skattebetalingen.¹⁴⁹ Der er hermed sket et skred i retningen af færre, der betaler mere. Udviklingen er tilsvarende i Ribe, dog tilsløres den ved at de højere skatteydere, som nævnt, vægrede sig ved at betale hvad de skulle, og derved kom de i en lavere skatteklasse.¹⁵⁰

6.1 Byens største skatteydere

Tabellen for 1592, bilag 4, viser nogle klare linjer i forhold til, hvem der betaler mest i skat i byen. Af de 10 øverste er seks af dem rådmænd, hvilket hænger godt sammen med den traditionelle opfattelse af, at det var de rigeste købmænd, der sad i rådet.¹⁵¹ Rådmand Niels Wendelbo falder lidt udenfor top 10 med en 15. plads, men han var på dette tidspunkt en gammel mand, som døde inden rådmandsudnævnelserne i 1595. Hvornår Niels Vendelbo blev født, vides

¹⁴⁷ Ladewig Petersen, 1980, s. 287

¹⁴⁸ Ladewig Petersen, 1980, s. 288

¹⁴⁹ Gamrath og Ladewig Petersen, 1980, s. 417

¹⁵⁰ Degn, 1981, s. 323 og Ladewig Petersen, 1980, s. 288

¹⁵¹ Munch, 1900, s. 6, Larsen, 1965, s. 206 og Jespersen, 1984, s. 172

ikke, men han var olding i 1564, og kan derfor først være blevet rådmand i tiden mellem dette år og 1573, hvor han nævnes som rådmand.¹⁵² Han har derfor været rådmand i mindst 19 år og måske helt op til 27 år, hvilket var lang tid for en rådmand at sidde på posten. Til sammenligning var gennemsnitstiden for en rådmand i Odense 12 år, mens kun en sjettedel af rådmændene sad i tyve år eller mere.¹⁵³ Han var derfor en gammel mand, som nok var svækket af alderdom, og derfor ikke har været så aktiv, som sine yngre kolleger. Dette har helt klart spillet ind på hans noget beskedne placering i listen.

En anden ukendt faktor er de to borgmestre Søren Hofman og Peder Lassen, som jeg har omtalt i indledningen til dette afsnit. Da de ikke betalte skat, kan jeg ikke med sikkerhed vide, hvor de står i forhold til de andre i byen i dette år. Dog kan jeg se, at Peder Lassen i årene 1597 og 1598 befandt sig i top 10, så det må anses som sandsynligt, at han også gjorde det i 1592. Søren Hofman optræder ikke i skattebøgerne for de senere år, da han døde i 1595, men efter Niels Jacobsen overtog hans forretning i 1596, var Niels Jacobsen ubetinget den største skatteyder i 1597 og 1598. Derfor må Søren Hofman også i hvert fald have været i top 10, hvis ikke den største skatteyder i 1592.

Dermed er det klart, at de fleste af byens største skatteydere var i rådet.¹⁵⁴ Så er spørgsmålet bare, hvem de sidste af topskatteyderne var? Den højst placerede, Hartvig Clausen kom til byen og fik borgerskab 1571, hvor han står opført som skomager. Han betalte 110 mark i skat i 1592, hvilket må siges at være meget for en skomager. Det er klart mere end de 30-60 mark, som de fleste andre skomagere betalte, hvilket gør ham til en overordentlig rig skomager. Dog betaler en anden mand, Peder Ibsen, 100 mark i skat samme år, og han står i oldingelisterne for 1594 opført som skomager. Dermed kan det ikke udelukkes, at nogle af skomagere var så velhavende, at de kunne konkurrere med købmændene i, hvor meget de betalte i skat. Her er det igen værd at bemærke Degns resultater om, at håndværkere betalte procentvis mere i skat, end købmændene gjorde. Derfor kan Hartvig Clausens og Peder Ibsens høje placeringer godt hænge sammen med, at de blot blev sat til en højere skatteprocent.

Det undrer mig, at Hartvig Clausen ikke findes i oldingelisterne, hvilket tyder på, at han ikke har haft intentioner om at gå i byens tjeneste. Det kan selvfølgelig også betyde, at han

---

¹⁵² Stadfeldt, 1976, s. 127

¹⁵³ Jespersen, 1984, s. 168

¹⁵⁴ Samme konklusion er Svend Larsen kommet til i sine studier af de fynske købstæder. Han konkluderer for Odenses vedkommende at ”rådmændene var blandt de borgere, der var sat højest i skat.” Derudover er der flere eksempler på, at rådmænd er trådt ud af rådet, hvis de kom i økonomiske problemer. (Larsen, 1965, s. 206) Dette har jeg ikke fundet skulle være sket i Randers.

ikke havde sine medborgeres tillid, og derfor aldrig fik hvervet som olding. Desværre har jeg ikke anden viden om Hartvig Clausen, end jeg her har anført.

Anders Jensen Kare derimod var søn af rådmand og fra 1596 borgmester Jens Andersen Kare. Han indtrådte aldrig i rådet, men var en yderst aktiv købmand, som jeg senere vil komme ind på i afsnit 7.0 om tingbøgerne. Anders Jensen Kare fik borgerskab i 1572 og blev olding i 1591. Han kunne meget vel være et offer for reglen om kun én mand i rådet fra hver slægt. Han kom i hvert fald aldrig i rådet, selvom hans skatteydelse kvalificerede ham til det.

Jens Christensen Skriver er den næste på listen, og han var tidligere slotsskriver på Dronningborg Slot. I 1590 fik han borgerskab i byen med tilnavnet Biergrav, hvilket ikke er underligt, da mange af navnene i listen er efterfulgt af, hvilken by de stammede fra. Ifølge Stadfeldt blev han hospitalsforstander omkring 1588¹⁵⁵ og rådmand 1595¹⁵⁶, hvilket viser, at han var en anset mand i byen. Derudover viser hans skatteandel, at han var en stor købmand. Allerede mens Jens Christensen Skriver var slotsskriver på Dronningborg Slot, investerede han penge i Randers. I tingbogen for 1587 står f.eks.: ” *Rasmus Fynbo skødede Jens Christensen slotsskriver sine to boder, og takkede ham godt for god betaling.*”¹⁵⁷ Jens Christensen Skriver opnåede også at blive godt gift, da han ægtede Maren Christensdatter Bang, datter af afdøde rådmand Christen Bang.¹⁵⁸ Det tyder på, at Jens Christensen Skriver har overtaget svigerfaderens ledende rolle over slægten, da han bliver valgt til rådmand, selvom der var endnu en mandlig Bang, Niels Bang, som optræder længere nede af listen, og som var olding fra 1589. Hvordan familieforholdene var indenfor Bang-slægten har jeg desværre ikke kendskab til, men Jens Christensen Skriver har i hvert fald taget navnet Bang til sig, da hans søn får navnet Christen Jensen Bang.¹⁵⁹

Herefter følger Morten Kær, Peder Ibsen og Thomis Ibsen. Morten Kær findes ikke som havende fået borgerskab i byen, men hans søn, Niels Mortensen Kær, findes i listerne over borgersønner. Dermed kan det godt se ud som om, det er en indfødt slægt, men da Morten Kær ikke blev optaget i rådet, må deres indflydelse have været beskedent. Peder Ibsen og Thomis Ibsen er derimod i listerne over borgersønner. De betalte begge pæne beløb i skat og jordskyld, men de opnår ikke nogen rådmandsposter. Dette kan skyldes at Peder Ibsen i oldingelisterne for 1594 omtales som skomager, og håndværkere havde ikke adgang til rådet. Det kan derfor

---

¹⁵⁵ Stadfeldt, 1976, s. 278

¹⁵⁶ Stadfeldt, 1976, s. 128

¹⁵⁷ Tingbog 3/7 1587

¹⁵⁸ Dybsand, 1999, s. 144

¹⁵⁹ Dybsand, 1999, s. 144

tænkes, at familien Ibsen har ernæret sig som skomagere, hvilket ville forklare, hvorfor de ikke kom i betragtning til en rådsplads.

Af de efterfølgende er der flere interessante navne. Poul Andersen blev rådmand i 1595¹⁶⁰, men ellers der ikke noget i kilderne om ham. Bay Pedersen kan have tilhørt den gamle Bay-slægt i byen, og han fik ikke nogen post i rådet, men det kan skyldes, at der allerede sad et medlem af slægten, Anders Bay. Oluf Olufsen var borgersøn, og han blev i 1606 oldermann i Købmandslavet.¹⁶¹ Jeg vil komme tilbage til ham i afsnittet om tingbøgerne, hvor han er særdeles aktiv. Sidst men ikke mindst er der Ancher Poulsen, som blev rådmand i 1604¹⁶², og som var fader til den senere borgmester, Peder Anchersen.¹⁶³

Tabellen for 1597, bilag 5, viser en stor udvikling i byen. Borgmester Søren Hofman døde 1595, og Niels Jacobsen havde ægtet enken og overtog hele forretningen. Nu er det tydeligt, at Søren Hofman må have været en stor købmand, da Niels Jacobsen i 1597 var den absolut største skatteyder med 180 mark i skat og imponerende 30½ mark i jordskyld. De to næste på listen er gengangere fra 1592-listen, og eneste forskel er at Jens Christensen Skriver har taget et stort hop op til nummer to på listen, samt at han nu var blevet rådmand. Anders Jensen Kare er stadig placeret højt på listen, og nu er Bent Hansen kommet ind som nummer fem på listen.

Christen Bay optræder nu som en af de største skatteydere, og da han hverken findes i listen over dem, der har taget borgerskab, eller i listen over borgersønner, er han lidt af et mysterium. Faktum er dog, at han betalte meget i skat og desuden ejede en stor del ejendomme i byen, hvilket tyder på, at han tilhørte den gamle Bay-slægt. Hartvig Clausen er stadig højt placeret som nummer syv. Las Andersen har taget en hop opad og betaler nu ottende mest i skat. Han er borgersøn, men ellers siger kilderne ikke noget om ham.

Herefter kommer størstedelen af rådet med de to borgmestre Peder Lassen og Jens Andersen Kare. Efter rådet kommer Morten Kær med 100 mark og Peder Ibsen og Thomis Ibsen med 90 mark hver. Dog kan man se, at de to sidst nævnte havde udbygget deres antal af ejendomme, så de nu betalte lidt mere i jordskyld. Ellers er det mest interessante, at Las Poulsen var kommet til byen, da han netop står opført som havende fået borgerskab 1597. Han blev rådmand i 1604, men ellers vides der ikke noget om ham. Det kan også ses at Ancher Poulsen i

---

¹⁶⁰ Stadfeldt, 1976, s. 128

¹⁶¹ Sjøgaard, 1942, s. 6

¹⁶² Stadfeldt, 1976, s. 129

¹⁶³ Dybsand, 1999, s. 61 og 145

de forgangne fem år havde udbygget sine forretninger og ejendomme i byen. Først og fremmest kan vi se det på jordskylden, hvor han steg fra 6½ mark i 1592 til 19 mark i 1597.

Skattelisten for 1598, bilag 6, er ikke meget anderledes end listen for 1597. Det er mere eller mindre de samme personer, vi finder i toppen. Det skulle være sidste år, hvor Anders Bay levede, da han skulle afgå ved døden dette år.¹⁶⁴ Dette passer dog ikke med tingbøgerne, da han i 1599 optrådte mange gange på tinget.¹⁶⁵ Han må dog være afgået ved døden mellem 1599 og 1604, for hans plads i rådet blev besat af en anden i 1604. Christen Bay er rykket én plads op, og Bent Hansen er faldet fem pladser. Morten Kær glimrer ved sit fravær, og han optræder heller ikke i tingbøgerne for dette år, men da han optræder i tingbøgerne for 1599 virker dette meget underligt. Samme situation opstod i 1592, hvor Bent Hansen heller ikke findes i skattebogen. Nogen endelig forklaring på dette har jeg ikke. Det kan dog tænkes, de har været udenbys på det tidspunkt, kærneren har lavet listerne for så senere at blive indført i hovedbogen. Jacob Sørensen er ny på listen, og han var borgersøn fra byen. Han opnår ikke nogen rådmandsplads, og kilderne nævner ikke andet om ham.

6.2 En mand fra hver slægt i rådet

Skattelisterne viser med klar tydelighed, at man skulle have en sund økonomi for at blive indlemmet i rådet. Dette er i og for sig ikke noget nyt, da det er den traditionelle opfattelse af, hvem der blev indlemmet i rådet. Det interessante ved undersøgelsen er, at den underbygger mine formodninger om, at kun ét medlem af hver slægt blev indlemmet i rådet. Det ses tydeligst ved, at Anders Jensen Kare og Christen Bay ikke kommer i rådet, selvom de tilhører top fem i de år, de optræder i listerne. Anders Jensen Kares fader, Jens Andersen Kare, sidder som borgmester til slutningen af 1617, og af den grund er pladsen optaget for Anders Jensen Kare. Christen Bays situation er anderledes. Familien Bays medlem af rådet, Anders Bay, døde mellem 1599 og 1604, hvorefter Christen Bay med sin position på skattelisten burde være et oplagt emne til rådet. Han findes, som én af de eneste, i samtlige oldingelister fra 1590 til 1605. Dermed burde han have været et oplagt emne, og jeg kan se tre muligheder hvorfor han ikke blev rådmand. Første mulighed er, at han er for gammel i 1604, hvilket jeg desværre ikke kan afgøre, da jeg ikke kender hans fødselsår. Anden mulighed er, at han ikke har ønsket at blive rådmand. Sidste mulighed er, at han var rodet uklar med medlemmerne af rådet, og derfor ikke blev lukket

---

¹⁶⁴ Bay, 1908, s. 5-6

¹⁶⁵ Tingborg 15/1, 19/1, 12/3, 19/3, 7/5 og 13/8 1599

ind i det gode selskab. Denne situation stod Jens Bang i, som havde et temmelig anstrengt forhold til byens magistrat i Aalborg. Dog er Jakob Ørnbjerg kommet frem til, at Jens Bang selv fravalgte en plads i rådet.¹⁶⁶ Det samme kan tænkes sket med Christen Bay. Materialet om Christen Bay er desværre for sparsommeligt til at komme med en konklusion på hvorfor han ikke blev indlemmet i rådet ved udnævnelsen i 1604.

En anden interessant ting er, at Niels Bang heller ikke blev indlemmet i rådet. Bang slægten havde Christen Bang som rådmand fra 1560'erne og til en gang før 1590, hvor han afgik ved døden. Niels Bang havde i hvert fald de familiemæssige forbindelser, da han allerede var medlem af en rådmandsslægt. Men han optræder som nummer 19 i listen for 1592, og som nummer 23 i både 1597 og 1598. Dermed kan det godt se ud som om, han ikke har haft de fornødne købmandskvalifikationer, som kunne gøre ham gældende til en post i rådet. Det ser dermed ud som om, Jens Christensen Skriver ved sit ægteskab overtog familiens plads i rådet. I så fald var der ikke plads til Niels Bang i rådet.

Niels Jacobsen kom i rådet i 1604, samtidig med at svigerfaderen, Peder Lassen, sad som borgmester. Jeg vil dog mene, at han har taget pladsen som repræsentant for den gamle familie, Hofman, som tidligere havde haft to borgmestre, Jep og Søren Hofman. Han overtog både enken og forretningen efter Søren Hofman, og da der kun findes én mand med navnet Hofman i skattelisterne, Sten Hofman, som dukkede op i 1598 på en 24. plads, var han langt fra at være den dominerende skikkelse i byen, som Niels Jacobsen på dette tidspunkt var. Yderligere oplysninger om Sten Hofman har jeg ikke, så jeg kan desværre ikke klarlægge hans familiemæssige placering i byen.

6.3 De mest indflydelsesrige slægter i Randers 1590-1620

Det var altså de allerrigeste borgere, der sad som borgmestre og rådmænd i Randers i perioden 1590-1620. Toppen af skattelisterne er præget af borgmestrene og rådmændene, som det klart kan ses af 1597 og 1598 skattelisterne. Det er også interessant, at to skomagere, Hartvig Clausen og Peder Ibsen, begge befinder sig ganske højt på listen. Det er ikke helt utænkeligt, at også Tamis Ibsen var skomager, men det har jeg ikke kunnet bevise. Derudover består top 15 alle tre år, af Morten Kær og Las Andersen samt af de rige købmænd, som var i familie med siddende rådmænd. Sidst men ikke mindst var Jens Christensen Skriver og

---

¹⁶⁶ Ørnbjerg, 2003, s. 93-94

Niels Jacobsen begge højt placeret før de blev rådmænd. Efter at have slået fast, at det var de rigeste, der kom i rådet, vil jeg i det efterfølgende klarlægge, hvem der fra rådmandsslægterne kan identificeres, som de mest magtfulde slægter, rådseliten.

Bilag 10 viser rådets sammensætning efter rådmandudnævnelserne 1590, 1595-1596 og 1604. Grunden til, at jeg vælger at sige 1595-1596 er, at borgmester Søren Hofman døde i 1595 efter rådmandudnævnelserne dette år og bliver efterfulgt af Jens Andersen Kare i 1596. Der var endnu en rådmandsudnævnelse indenfor den periodemæssige tidsramme 1590-1620, i 1619, men jeg ser bort fra denne, da jeg allerede har klarlagt, at mændene i rådmandsslægterne fik børn sent i livet. Derfor var sønnerne for unge til at indtræde i rådet, da fædrene døde i løbet af 1590'erne og de første to årtier af 1600-tallet. Først i løbet af 1620'erne og 1630'erne blev sønnerne indlemmet i rådet. Dermed kaster rådmandsudnævnelserne i 1619 ikke mere lys over de reelle magtforhold i byen.

Ved at sammenligne toppen af skattelisterne med hvem, der sad som medlemmer af rådet, er det muligt at lokalisere dem, som jeg vil kategorisere som rådseliten. Det, der var kendetegnende ved en ledende slægt, er, at den var i stand til at opretholde sin position over længere tid end blot én rådmandsudnævnelse. På den anden side var det overordentlig svært for købmandsslægterne at bibeholde deres magt i mere end en eller to generationer på mandesiden.¹⁶⁷ Larsen skriver videre, at det var kvinderne, som dannede det kontinuerlige element i bysamfundet.¹⁶⁸ Dette mønster ses også i Randers, hvilket jeg vil komme nærmere ind på i afsnit 9.1 om rådseliten 1620 - 1660. Jeg har fået et så godt kendskab til de store slægter i Randers og deres indbyrdes ægteskaber, at jeg mener, at kunne lokalisere de slægter, som bibeholdt deres magt i byen, og som kom til at dominere rådet i 1600-tallet.

I 1590 eksisterede der allerede et netværk af slægter, som må anses for at være dem, der lagde grunden til, hvem der i 1600-tallet, indtil enevældens indførelse, kunne blive valgt til borgmestre. Først og fremmest er der de to borgmestre, Søren Hofman og Peder Lassen, som begge står uden mandlige arvinger. Problemet løses ved, at begges forretninger lægges i Niels Jacobsens hænder gennem ægteskabet med Maren Pedersdatter Lassen. Hun blev her det bindende led, som samlede de to største familieformuer i én slægt. Dette er det bedste eksempel på, hvor magtfuldt et ægteskab med en enke efter en borgmester eller rådmand kunne vise sig at blive. I Odense er der mange eksempler på, at unge lovende købmænd ægtede enker efter

---

¹⁶⁷ Larsen, 1965, s. 89

¹⁶⁸ Larsen, 1965, s. 97

medlemmer af rådet, hvorefter de selv kunne blive indlemmet i rådet.¹⁶⁹ I Randers derimod ser det ud som om, specielt døtrene efter borgmestre og rådmænd har haft denne funktion, som bindeled mellem de etablerede slægter og udefrakommende købmænd. Kvinderne har spillet en uvurderlig rolle for de ledende slægter i deres bestræbelser på at beholde magten i byen.

Næste slægt, som har været meget dominerende, er Poul Nielsens. Han blev rådmand i 1590¹⁷⁰, som 39årig¹⁷¹, og hans to sønner Thomas Poulsen og Mads Poulsen blev rådmænd i henholdsvis 1626 og 1638¹⁷². Mads Poulsen blev gift med en datter af Niels Jacobsen, og i 1655 blev han borgmester.¹⁷³

Laurids Jacobsen Skriver har også tilhørt en magtfuld randrusiansk slægt, hvilket ses af hans placering i skattelisterne, samt hans plads i rådet. Ydermere ses det ved, at hans søn Jesper Lauridsen blev gift med først en datter af Bent Hansen, dernæst med en datter af Niels Jacobsen.¹⁷⁴ Dermed var vejen lagt for, at Jesper Lauridsen i 1630 blev rådmand og i 1638 borgmester.¹⁷⁵

Anders Bay og Mogens Skou fik også mandlige efterkommere Jens Bay og Peder Mogensen Schou, som blev rådmænd i 1619 og 1638.¹⁷⁶ Tilbage er der de fire rådmænd, Niels Wendelboe, Lars Suur, Niels Madsen og Jens Andersen Kare. Niels Wendelboe var af ukendt herkomst, mens Lars Suur og Niels Madsen var tilflyttere.¹⁷⁷ Fælles for dem var, at de ikke efterlod sig arvinger, som kom i rådet. Lars Suurs søn, Hans Lassen, optræder sjældent i tingbøgerne, men i 1599 skødede han sin fader, Lars Suur, sin bod og ejendom, hvilket kan tolkes som et tegn på, at han forlod byen.¹⁷⁸ I hvert fald hører jeg ikke mere til ham efter 1599. Jens Andersen Kare blev borgmester, endda foran flere andre kvalificerede medlemmer af rådet, såsom Poul Nielsen, Anders Bay og Mogens Skou. Han må have været vellidt, da han blev valgt til borgmester, men hans slægt synes at være forsvundet efter hans død i 1617.

Ved de efterfølgende rådmandsudnævnelser 1595 og 1604 er det kendetegnende, at der var mange tilflyttere blandt de udnævnte (fire ud af seks, plus én med ukendt herkomst).¹⁷⁹ De fleste fik samme skæbne som Jens Andersen Kares slægt, heriblandt Jens Christensen

---

¹⁶⁹ Jespersen, 1984, s. 170

¹⁷⁰ Stadfeldt, 1976, s. 128

¹⁷¹ Dybsand, 1999, s. 8

¹⁷² Dybsand, 1999, s. 87 og 155

¹⁷³ Dybsand, 1999, s. 87

¹⁷⁴ Dybsand, 1999, s. 73

¹⁷⁵ Stadfeldt, 1976, s. 121 og 130

¹⁷⁶ Stadfeldt, 1976, s. 129-130

¹⁷⁷ Bilag nr. 3

¹⁷⁸ Tingbog 19/1 1599

¹⁷⁹ Stadfeldt, 1976, s. 128-129

Skriver, Poul Andersens og Las Poulsens. De forsvinder efter rådmanden og slægtens overhoved døde. Der er dog stadig tre spændende nye bekendtskaber. Niels Jacobsen, som jeg allerede har omtalt flere gange, blev hurtigt ved hjælp af sit ægteskab en yderst indflydelsesrig mand, som ved hjælp af sine døtre formåede at bibeholde sin familie blandt toppen af borgerskabet helt til enevældens indførelse. Eyler Meyer formåede at blive gift ind i Poul Nielsens slægt og han blev sammen med Niels Jacobsen borgmester i 1619.¹⁸⁰ Dog er det på en billig baggrund, at Eyler Meyer blev valgt til borgmester, da han og Niels Jacobsen var de eneste tilbageværende rådmænd, som ikke var blevet valgt til rådmænd i 1619. Derfor var der ikke andre alternativer, hvis man skulle have en erfaren rådmand til borgmester. Efter hans død forsvinder Eyler Meyers slægt fra byens billede, hvilket tyder på, at han har haft begrænset magt i byen, eller at hans arvinger har forladt byen eller købmandshvervet. Sidste rådmand var Ancher Poulsen, som var den eneste af indfødte slægt. Han blev rådmand i 1604,¹⁸¹ men det er sønnen Peder Anchersen, som kommer helt til tops ved sin borgmesterudnævnelse i 1626.¹⁸² Han bliver ved sit andet ægteskab gift med en datter af rådmand Mogens Skou.¹⁸³

Den sidste, som jeg betragter som en ledende slægt, er Bent Hansens. Det lykkedes ikke for Bent Hansen at blive indlemmet i rådet, men hans søn Hans Bentsen blev valgt i 1619.¹⁸⁴ Hans Bentsens søn, Mads Hansen, blev også rådmand, 1648,¹⁸⁵ og borgmester i 1666.¹⁸⁶ Desuden var endnu en søn af Bent Hansen, Rasmus Bentsen, en af de rige Randers købmænd, som dog aldrig kom i rådet.¹⁸⁷ Dermed var familien også blandt de slægter, som leverede rådmænd og en enkelt borgmester i løbet af 1600-tallet.

Hermed kan rådselitens slægter opsamles således ved slægtens overhoved:

Søren Hofman

Peder Lassen

Poul Nielsen

Laurids Jacobsen Skriver

Anders Bay

Mogens Skou

---

¹⁸⁰ Larsen, 2005, s. 181

¹⁸¹ Stadfeldt, 1976, s. 129

¹⁸² Stadfeldt, 1976, s. 121

¹⁸³ Dybsand, 1999, s. 144

¹⁸⁴ Stadfeldt, 1976, s. 129

¹⁸⁵ Stadfeldt, 1976, s. 130

¹⁸⁶ Stadfeldt, 1976, s. 121

¹⁸⁷ Dybsand, 1999, s. 10

Ancher Poulsen

Bent Hansen

Dette giver otte slægter, som blev reduceret til syv slægter efter Niels Jacobsens overtagelse af Søren Hofman og Peder Lassens forretninger. Det er tydeligt ud fra skattelisterne, at der ikke er rige slægter, som ikke har deltaget i styringen af byen. Det ser med andre ord ikke ud som om, der har været en gammel klike af familier, som bag scenen har kunnet dominere rådet. Faktisk kan man konkludere, at det normalt var fra de indfødte slægter med flere generationers tilknytning til byen, at rådet og specielt borgmestrene blev valgt. Det er kun i perioden 1590-1620, at jeg kan se brud på denne tradition.

Jeg har i bilagene med skattelisterne tilføjet, om de enkelte mænd har været oldinge. Dermed er det klart at se, at hovedparten af byens rigeste borgere havde været oldinge. Den rigeste, der ikke blev olding var Hartvig Clausen, som jeg tidligere har været inde på. Herefter kommer der et par stykker mere, men de betalte ikke meget mere i skat end en velhavende skomager ville have gjort. Det var normal praksis i Randers, at købmændene, der optoges i rådet, først havde været sandemænd, dernæst olding, hvorefter de gerne tog et år som kæmner. Eneste afviger fra dette er Jens Christensen Skriver, der ikke optræder i nogen af de hverv i perioden før hans udnævnelse. Han var dog kvalificeret til en rådmandsplads, da han havde været slotsskriver på Dronningborg Slot samt hospitalsforstander i byen. Langt de fleste af de rigeste borgere tog derfor del i byens politiske liv ved at være oldinge. Dette giver et indtryk af, at man var interesseret i at være med til at styre byen, og det giver også indtrykket af, at selvom man var af gammel familie deltog man stadigvæk i de mindre spændende dele af bystyret.

Der er altså ikke nogle tegn på, at der skulle have været en eller flere rige slægter, som ikke har været at finde i rådet, men som har været så magtfulde i byen, at de har kunnet influere rådet. Jespersen skriver at:

”Travle købmænd, der i forvejen havde en sikker position i toppen af byens sociale hierarki, så derfor ingen grund til at bruge tid og kræfter på et offentligt hverv, der kunne blive en belastning for deres forretning, og som ikke betød stort for deres sociale prestige. Byrådsarbejdet blev derfor i stigende grad præget af folk i andet geled med sociale ambitioner, som en rådsplads kunne hjælpe dem med at få opfyldt.”¹⁸⁸

---

¹⁸⁸ Jespersen, 1984, s. 172

Dette ser absolut ikke ud til at have været tilfældet i Randers. Tværtimod ser det ud som om de gamle etablerede slægter har sat sig på de tungeste poster i byen for på den måde at bibeholde magten på slægternes hænder. Det kan tænkes, at det har været normen i byen, at de ældste familier gik forrest i byens politiske liv. På den måde overlod man heller ikke noget til tilfældigheder. Jespersen skriver også for Odenses vedkommende, at det er ”*hævet over enhver tvivl, at magistraten – borgmestre og råd – udgjorde byens egentlige magtelite.*”¹⁸⁹ Dette billede, kan jeg dog konkludere, også gælder for Randers i perioden 1590-1620.

6.4 Delkonklusion

Det har ved hjælp af skattelisterne været muligt at få et overblik over, hvem der har været mest velhavende i Randers i 1590'erne. Interessant er det, at rådets medlemmer i alle tre år var blandt byens topskatteydere, hvilket stemmer overens med, hvad litteraturen siger om emnet. Skattelisterne viste også, at der ikke sad en gammel elite med mange penge uden for rådet, som gennem deres penge og langvarige bånd til byen kunne dominere rådet efter forgodtbefindende. Det var de rigeste og ældste slægter, som førte an i rådet, og det var fra deres rækker, at jeg kan identificere rådseliten. Disse otte slægter formåede igennem velgennemtænkte ægteskaber at bibeholde deres magt indtil enevældens indførelse, som satte en stopper for købmændenes totale dominans i købstæderne.

At jeg har identificeret disse otte slægter er ikke det samme som at sige, at resten af købmandsslægterne i byen ikke havde noget at skulle have sagt. Personer som f.eks. borgmester Jens Andersen Kare og rådmand Jens Christensen Skriver har begge været ganske indflydelsesrige personligheder i byen, ellers ville de ikke have opnået de poster, som de gjorde. Jens Christensen Skrivers placering på skattelisterne viser, at han var en meget rig mand, hvilket har gjort ham til en mand, man ikke kunne komme udenom. Der blev dog stadig valgt mange rådmænd fra den store gruppe af købmænd lige under de otte dominerende slægter, men alle borgmesterudnævnelserne fra Niels Jacobsens og Eylers Meyers i 1619 og til enevældens indførelse, samt flere af de efterfølgende, kom fra denne kreds af otte slægter. Dertil kommer, at mange af borgmestrene fra før 1590 også tilhørte rådseliten. Faktisk tilhørte 10 ud af 13 valgte borgmestrer i perioden fra reformationen til enevældens indførelse disse slægter. Desuden kom

---

¹⁸⁹ Jespersen, 1984, s. 157

et ganske stort antal rådmænd fra denne kreds, enten som direkte arvinger eller i form af ægteskaber med døtre fra rådseliten. Igennem disse ægteskaber kunne tilflyttende mænd med et slag blive indlemmet i byens øverste borgerskab, og dermed komme i betragtning til en plads i rådet. Jeg vil derfor mene, at disse otte slægter har været de dominerende slægter, ikke kun i perioden 1590-1620, men også både før 1590 og specielt efter 1620.

7.0 Tingbøgerne

Tingbøgerne giver et anderledes billede af Randers end skattebøgerne gør. For det første optræder der mange mænd, som blev sorteret fra i skattelisterne, da de ikke betalte så meget i skat og jordskyld, som de rigeste borgere. Dette er med til at give et mere nuanceret billede af livet i byen, og det fortæller at det ikke kun var købmændene, der var travlt optaget af forretningerne. Dermed kan jeg se, om rådseliten var lige så dominerende på tinget, som de var i den politiske styring af byen.

Jeg har valgt at dele min undersøgelse af tingbøgerne op i tre dele. Først og fremmest har jeg gennemgået de tre overleverede tingbøger fra 1592, 1598 og 1599 og noteret, hvor mange gange de forskellige borgere har været på tinget. Disse oplysninger har jeg samlet i bilag 7-9. Jeg har valgt at koncentrere skemaet om de økonomiske sager, for at se hvem der brugte tinget i økonomisk henseende. Da der var forskellige måder hvorpå, de økonomiske sager optrådte på tinget, har jeg inddelt skemaerne i tre kategorier: arvesag, sag om jord og anden økonomisk sag. Endvidere er de tre kategorier inddelt i en positiv og en negativ gruppe for at se, om den pågældende sag gik med eller imod den enkelte borger. Tingbøgerne indeholder også mange faldsmåls-sager og hovedgælds-sager. Faldsmål var en bøde, som blev betalt til tinget, og som blev givet, hvis man gik imod tingets bestemmelser. Ifølge Salmonsens Konversations Leksikon betyder faldsmål: ”*almindelig Benævnelse for Bøder af enhver Art, som idømmes for Vægning ved at efterkomme et af Retten givet Paalæg, hvorved man viste Ulydighed mod Retten.*”¹⁹⁰ Hovedgæld var, når man betalte sin gæld af på tinget. Disse sager optræder mange gange, og det er ikke nogen bestemte typer, som ”lod fordele for faldsmål eller hovedgæld.” Da de var spredt ud over hele borgerskabet, har jeg blot lagt dem ind under andre sager. Det samme gælder for alle andre sager, hvor borgerne har deltaget på tinget i forbindelse med f.eks. voldssager, enten som voldsmand, offer eller vidne. Det kunne også være i forbindelse med, at

---

¹⁹⁰ Hammerich, 1918, s. 700

en given person optrådte som væрге for umyndige. Kort sagt alt der ikke kom med i de tre første kategorier.

Efter at have behandlet de tre bilag vil jeg se nærmere på nogle volds- og drabssager, som blandt andet involverer én af slægterne fra rådseliten, samt borgmester Jens Andersen Kares søn. Sidst vil jeg se nærmere på købmanden Oluf Olufsen, som ikke formåede at blive indlemmet i rådet, og som heller ikke var en del af rådseliten eller rådmandsslægterne. Han kan bedre kategoriseres som en købmand, der lå i den store gruppe af købmænd, som jeg kalder købmandsskabet og som kun opnåede at blive olding.

7.1 Gennemgang af tingbøgerne

Tingbøgerne for 1592, 1598 og 1599 viser en meget markant ting. Borgmestrene og rådmændene var ikke dem, der optrådte mest på tinget. Bedst ses det ved at de to borgmestre i 1592 kun optræder på tinget én gang hver. Dette ændrer sig dog i 1598 og 1599, hvor Peder Lassen og Jens Andersen Kare begge optræder mellem seks og ni gange pr. år. Det er også interessant at se, at folk, som slet ikke kom med i skattelisterne, optræder højt på listerne over tingbøgerne. Her kan nævnes Baltser Villadsen og Bertel Christensen, som i tabellen over tingbogen for 1598 findes som nummer otte og ni. Det er dog også karakteristisk, at de netop står til at miste i de fleste af de sager, som de var involveret i.

Hvis jeg derimod koncentrerer mig om familieoverhovederne for rådseliten, kommer der et ganske andet billede frem. I 1592 var de otte mænd involverede i sammenlagt 17 økonomiske sager, hvoraf de kom ud som vinder i de 14. I 1598 var antallet steget til 33, hvoraf de vandt de 32, mens tallene for 1599 var 18 sager og 15 vundne. Dermed er det ganske klart, at de overordnet set fik meget mere ud af sagerne på tinget, end de mistede. Endnu mere markant bliver det, hvis man ser på hvor mange procent af de samlede sager, som de otte slægter fra rådseliten var involveret i. Her koncentrerer jeg mig om de positive sager, da jeg allerede har vist, at de ikke tabte mange sager.

1592: Arvesag: Ingen	Sag om jord: 55 %	Anden økonomisk sag: 19 %
1598: Arvesag: 100 %	Sag om jord: 50 %	Anden økonomisk sag: 45 %
1599: Arvesag: 57 %	Sag om jord: 31 %	Anden økonomisk sag: 24 %

Det er meget markante tal, som viser, at disse otte mænd var involveret i mange sager i løbet af alle tre år. Specielt når der er tale om køb af jord, det være sig haver, grunde eller gårde i byen, så var det de otte slægtsoverhoveder, der havde midlerne til at købe. Desuden overtog de en hel del ejendomme, når diverse lån ikke kunne tilbagebetales. Eksempelvis i 1592, hvor Bent Hansen lod: ”*vurderingsmænd vurderede en have for 40 daler, som han har i pant af Jens Simonsen for 40 daler.*”¹⁹¹ Eller i 1598 hvor Poul Nielsen tilbyder til en række mænd ”*til løsning salig Niels Pedersens ejendomme, som ham er pantsat af salig Niels Pedersen, lydende på 137 daler, hver daler på 33 skilling lybsk hovedstol.*”¹⁹² Det mest overbevisende ved denne undersøgelse er, at de otte ledende mænd i 1592 kun udgør omkring 8 % af dem, der kom på tinget, mens procenterne for de efterfølgende år er 16 % og 12 %. Dette viser også klart, at det var en lille kerne af byens borgere, som sad på langt den overvejende del af midlerne.

Spørgsmålet er så, hvorfor købmændene var så interesserede i at få fat i mere ejendom i Randers? Grunden til denne interesse var, at boderne var gode investeringsobjekter, da de kunne udlejes, og de var velegnede handelsobjekter, som hurtigt kunne afsættes.¹⁹³ Der er mange eksempler på, at ejerne har udvist lejere af deres ejendomme, hvis ikke de kunne betale lejen. Eksempelvis i 26/6 1598 hvor: ”*Mogens Skov i dag 3. ting har udvist Mette Niels Ibsens fra den gård og ejendom, hun iboer.*”¹⁹⁴ Der er også nogle eksempler på ganske store handler med ejendomme i byen, som f.eks. i 1616: ”*Peder Lassen borgmester sst. Niels Jacobsen rådmand med fuldmagt af Christen Nielsen, borger sst, og på hans vegne pantsatte til hans farbror Peder Lassen borgmester hans gård i Randers for 1157 rigsdaler.*”¹⁹⁵

Det var bestemt ikke kun fast ejendom, de rige købmænd tog i pant, når de lånte penge ud. Der er utallige sager, hvor forskellige købmænd tager værdifulde sager med på tinget for at få dem vurderet. Mogens Skov lod i 1592: ”*vurderede en sølvskål og et forgyldt bælte, som han har i pant af Jens Rasmussen for 17 daler.*”¹⁹⁶ Eller Poul Nielsen, som havde flest af alle sådanne sager,

i 1598: ”*efterskrevne vurderede et forgyldt bælte og spænder, som han har i pant af Anders Kares hustru salig Maren Pedersdatter.*”¹⁹⁷

---

¹⁹¹ Tingbog 3/4 1592

¹⁹² Tingbog 20/11 1598

¹⁹³ Degn, 1981, s. 217

¹⁹⁴ Tingbog 26/6 1598

¹⁹⁵ Tingbog 4/3 1616

¹⁹⁶ Tingbog 13/11 1592

¹⁹⁷ Tingbog 20/2 1598

Tabellerne viser dog også, at flere af de mænd, som lå lige under rådseliten, havde godt ”gang i” forretningerne. Medlemmerne af rådmandsslægterne havde en del sager på tinget uden dog at komme i nærheden af de otte øverste slægters medlemmer. Det er kendetegnende for de fleste af disse rådmandsslægter, at de generelt findes langt nede i listerne. Eneste undtagelse er Jens Andersen Kare, som fører en del sager alle årene, og Jens Christensen Skriver som kommer op på fem optrædende i 1599, hvoraf to af dem godt nok går ham imod. Mest aktiv var Anders Jensen Kare, som i alle tre år var utrolig aktiv på tinget. Han var i top fem alle tre år, hvilket igen viser, at han nok var et oplagt emne til rådet, hvis ikke faderen havde siddet som borgmester. Af gruppen under rådmandsslægterne kan også nævnes en del navne, som alle deltog regelmæssigt på tinget. I 1592 var Oluf Olufsen, Troels Rasmussen, Morten Kær, Hartvig Clausen og Peder Ibsen alle på tinget mellem syv og 13 gange. Alle disse, på nær Hartvig Clausen, er at finde i oldingelisterne, og må betegnes som nogle af byens respekterede borgere.

7.2 Volds- og drabsager

Ud fra de overleverede tingbøger fra 1590'erne får man også et klart indtryk af, at Randers var en by, hvor temperamentet løb af med købmændene. En af de mere hidsige købmænd var den fremtalte Oluf Olsen. I starten af 1592 var han involveret i en sag, hvor han havde været i slagsmål med Peder Nielsen Ormstrup, som må have været medlem af købmandslavet sammen med Oluf Olsen. De kom op at skændes om nogle penge som Oluf Olsen havde lovet til lavet, men som han enten ikke ville betale eller mente, han havde betalt. Resultatet blev: ”så kom dem nogen ord imellem, og Peder Ormstrup sagde, dersom han kom for nær, da skulle han vide, at der var stål i fikken, da svarede Oluf Olufsen, han havde også stål i fikken, og Peder Ormstrup slog efter ham med et sølvstob, og Oluf Olufsen slog løs med et andet sølvstob, og gjorde skade dermed.”¹⁹⁸ Enden på sagen blev, at sandemændene frikendte Oluf Olufsen, da de vurderede at han handlede i selvforsvar.

En langt mere alvorlig sag kom for tinget den 4. september 1598, og den kom til at strække sig over tre tingdage. Borgmester Jens Andersen Kares søn, Baltser Kare, havde stukket Hans Tomasen ihjel med en daggert. Det var en sag, som indblandede en slægt fra rådseliten, da Hans Tomasen var søn af afdøde rådmand Thomas Ferslev, som havde været stedfar for Poul Nielsen. Poul Niensens mor, Mette Pedersdatter, omtales i 1587 som ”salig Tomas Ferslevs

---

¹⁹⁸ Tingbog 6/3 1592

*efterleverske.*¹⁹⁹ Med dette ægteskab er det ikke overraskende, at den ældre Poul Nielsen havde været værge for Hans Tomasen og hans søskende, indtil Hans Tomasen i 1592 blev myndig.²⁰⁰

Det har fra starten af sagen set så slemt ud for sønnen, at Jens Andersen Kare på første tingdag *”tilbød guld sølv pendinge gode ord og vilje for salig Hans Tomasens bane efter deres evne og formue.”*²⁰¹ En uge senere kom de første vidner på tinget. Rådmand Poul Nielsen førte sagen for afdødes familie, mens Jens Andersen Kare førte sagen for Baltser Kare. Først blev det beskrevet, hvilke sår den afdøde var blevet tilført: *”han er slået med en daggert igennem hans højre arm, og på hans venstre arm 4 sår og i grebet på hans venstre hånd et sår, som synes ham samme skade at have fået, da han har båret armen op og ville hytte sig med, og på hans aksel og i tindingen er han indslået med en daggert.”*²⁰² Andet vidne forklarede: *”Johanne Rasmusdatter, som tjener Anne Pedersdatter, bekendte, at den tid, hun hørte, de var i parlament, da løb hun ud på gaden og indkaldte Las Hvid, og da kom Baltser Kare ud af døren og slængte daggerten fra sig, at ilden gik af samme.”*²⁰³

Jens Andersen Kare førte vidner for sønnen, som forklarede at de *”i Las Andersens hus synede Baltser Kare er slået flere skader på sit hoved skulder og hænder, som er gjort med en pundert, og svor Baltser Kare for dem ved sin sjæls saligheds ed med oprakte fingre, at salig Hans Tomasen gjorde ham samme sår og skade, og da han fik punderten fra ham og havde såret ham dermed, befrygtede han sig nogen skulle være i forstuen, som ville forhindre ham, og derfor beholdt han punderten hos sig, indtil han kom ud på gaden, hvor han slængte den i rendestenen.”*²⁰⁴

En uge senere kom de vidneudsagn, som afgjorde sagen. Anne Pedersdatter vidnede, at hun var på vej i seng, da hun hørte, at der var tumult i stuen, hvor Baltser Kare og Hans Tomasen sad alene. Da hun kom ind af døren: *”faldt Hans Tomasen op til sengen bag døren, og Baltser Kare over ham og slog ham mange slag med en daggert, og intet værge han gjorde imod Baltser Kare, som derefter gik ud af døren, og ingen kniv eller noget værge hun så, at Hans Tomasen havde i hånden samme tid, han blev slået.”*²⁰⁵ Peder Hvid, Las Hvid og Peder Keldsen vidnede *”at den dag Baltser Kare kom i Anne Pedersdatters hus, førend Hans Tomasen blev dræbt om natten, da havde Baltser hverken daggert eller pummert på sig andet end en liden*

---

¹⁹⁹ Tingbog 10/4 1587

²⁰⁰ Tingbog 10/4 1592

²⁰¹ Tingbog 4/9 1598

²⁰² Tingbog 11/9 1598

²⁰³ Tingbog 11/9 1598

²⁰⁴ Tingbog 11/9 1598

²⁰⁵ Tingbog 18/9 1598

*kniv, som han sad og skar nødder med, og ikke de hørte dem havde nogen skældsord tilsammen, men havde venlig samtale, før den ulykke og drab skete.”*²⁰⁶

Herefter fulgte dommen. *”Efterskrevne sandemænd kundgjorde deres ed og tov, at efterdi vidnesbyrd, de for sig har hørt, at Baltser Kare har fået sår og skade af Hans Tomasen, kunne de efter vidnernes lydelse ikke andet kende, end Baltser Kare har gjort nødværge mod Hans Tomasen, og svor ham derfor manddød over og til sin fred.”*²⁰⁷

Denne sag er et klart eksempel på, at alt ikke var fryd og gammen i byen. Heller ikke efter domsafsigelsen var der helt ro i byen. Hans Tomasens slægt huskede på *”at Jens Kare borgmester her sst han tilbød på sin søns vegne guld sølv og pendinge at vil give dem for deres døde frænde salig Hans Tomasen, om de ville savne sagen med ham på hans søns vegne, da er de blevet endregteligt til sinds, dersom Jens Kare vil give dem for deres mand 400 gode daler, da vil de indgå med ham en ærlig kristelig forligelse, som godtfolk bør at gøre.”*²⁰⁸

Enden på sagen blev, at Jens Andersen Kare på sin søns vegne betalte boden hvorefter: *”byfogden på KM vegne oprejste Baltser Jensen Kare for salig Hans Tomasens bane, efterdi han er svoret til fred og bod, og deres ed af landsdommerne er fundet ved magt, og han landboden i sølv og rede pendinge har udlagt for fulde to 18 mark efter loven, og lyste KM fred og beskærmelse over Baltser Jensen mod alle dem, som ham efter denne dag ville fejde eller uførme for Hans Tomasens bane, under den straf, som loven og recessen medfører.”*²⁰⁹

Dermed var sagen overstået for de to familier. Sagen viser ganske godt, at der blandt de ledende købmænd i byen sagtens kunne opstå problemer. Desværre har jeg ikke mulighed for at se, om sagen har skabt splid i rådet, men det kunne sagtens tænkes at have været tilfældet. Det er også nærliggende at få den tanke, at denne sag kan have været grunden til, at slægten Kare efter Jens Andersen Kares død aldrig mere kom i rådet og forsvandt fra bybilledet. Det var måske prisen, de måtte betale for at have slået en mand ihjel, som havde stærke bånd til rådseliten?

---

²⁰⁶ Tingbog 18/9 1598

²⁰⁷ Tingbog 18/9 1598

²⁰⁸ Tingbog 26/3 1599

²⁰⁹ Tingbog 2/4 1599

7.3 Oluf Olufsen

Tingbøgerne er helt utrolige kilder til at få indblik i, hvordan byens indbyggere har stået indbyrdes. Man kan se, hvem der ikke har stået på god fod med hinanden, hvilket ovennævnte afsnit om voldssagerne er et godt bevis på. Derudover kan man finde mange slægtsbånd i bøgerne. Et af de mest spændende bekendtskaber, jeg har gjort i tingbøgerne, er købmanden Oluf Olufsen. Før jeg gennemgik tingbøgerne kendte jeg kun hans navn fra skattelisterne, samt fra notitsen om at han blev købmandslavets oldermænd i 1606.²¹⁰ Desuden står han opført som borgersøn, der har svoret borgereden i Randers Byes Bog. Tingbøgerne giver dog et mere nuanceret billede af manden.

Første gang Oluf Olufsen optræder i tingbøgerne er i 1587, hvor han har nogle ting i pant fra Mette Andersdatter og en mand ved navn Tord, som tidligere har tjent ham.²¹¹ Desuden optræder han sammen med en anden mand, Mads Andersen, på vegne af Sct. Mortens Kirke i en sag om præstegården, der betegnes som faldefærdig.²¹² Dette viser, at han var respekteret i byen, da han blev sat til at varetage nogle af kirkens sager.

Der er utallige henvisninger til Oluf Olufsens familie, som f.eks. i 1588, hvor han nævnes sammen med sine søskende, Christoffer Olufsen, Volborg Olufsdatter og Maren Olufsdatter.²¹³ Oluf må have været den ældste, da det er ham, der fører sagen. Sagen, de var involveret i, omhandlede nogle penge, som deres afdøde mor, Ellen Hansdatter, skyldte Laurids Orgemester, som ligeledes var død. Det spændende ved denne sag er, udover at jeg kan se hvem Oluf Olufsens slægtninge var, at moderen var flyttet til Århus, da hendes regnskabsbog befandt sig i Århus.²¹⁴ Dermed kan jeg se, at familien i hvert fald har haft bånd til denne by. Det er også muligt at se, at moderen havde været gift i hvert fald to gange, da der i 1592 kommer en sag for tinget, hvor Oluf Olufsen, Christoffer Olufsen og Volborg Olufsdatter blev stævnet for nogle penge, som moderens daværende mand, Jacob Hagemester, havde fået fra en fæstebonde. De sender dog sagen videre, da de aldrig har fået del i pengene.²¹⁵ Det var muligt at finde navnet på Oluf Olufsens hustru, Dorte Nielsdatter, i forbindelse med en sag om nogle handler, manden var

---

²¹⁰ Sjøgaard, 1942, s. 6

²¹¹ Tingbog 20/2 1587

²¹² Tingbog 7/8 1587

²¹³ Tingbog 15/1 1588

²¹⁴ Tingbog 29/1 1588

²¹⁵ Tingbog 13/3 1592

involveret i.²¹⁶ Dermed har jeg kunnet lokalisere navnene på hele Oluf Olufsens nærmeste familie på nær faderen og eventuelle børn, som han skulle have haft.

Det er også muligt i korte glimt at se, hvad Oluf Olufsen som købmand handlede med. Det har blandt andet været handel med mursten og sten til byggeri. Han har ved flere lejligheder åbenbart ikke kunnet overholde aftaler om at levere mursten, som f.eks. i 1592 hvor Anders Nielsen, foged på Lindbjerggård, på sit herskab fru Kirsten Pedersdatters vegne, ville have de 550 mursten, hun var blevet lovet. Oluf Olufsen svarede, at hvis hun sendte en vogn, var de klar til afhentning.²¹⁷ Senere samme år er der også en sag om levering af nogle sten til en mand i Borup og til Borup Kirke.²¹⁸ I 1599 blev der bragt en sag for tinget, hvor Oluf Olufsen havde mistet noget øl i Norge. Peder Hvid vidnede for Oluf Olufsen: ”*Peder Hvid vidnede, at 1594 ved skt Hansdag kom han til Mos i Norge andendagen efter Oluf Olufsen var derfra draget, så gik han ind i KM søbod, og der lå der noget øl med Oluf Olufsens mærke på, og der lå noget andet gods, som var Jens Andersen Skrivers, hvor samme øl blev af, ved han ikke.*”²¹⁹ Nogen afklaring på sagen fremgår ikke af tingbøgerne, men det viser, at Oluf Olufsen også havde handel med udlandet, og derfor må have været en anseelig købmand i byen.

Det kunne godt se ud som om, Oluf Olufsen lagde sig ud med de allermest magtfulde mænd i byen, da han aldrig blev en af de helt store købmænd i byen. Han optræder langt nede i skattelisterne, og da han aldrig kommer i rådet, var han ikke en af de mest fremtrædende købmænd i byen. Han var hvert år en af de mest aktive på tinget, hvilket kunne tænkes var årsagen til, at han aldrig fik plads i rådet. Han førte en del sager imod Poul Nielsen, som sikkert har været en af de ledende rådmænd i rådet, hvilket helt klart ikke har gjort Poul Nielsen til fortaler for at få Oluf Olufsen indlemmet i rådet. Oluf Olufsens rygte må dog have været ganske godt alligevel, da han som nævnt blev oldermand i Købmandslavet i 1606. Det kan nemt tænkes, at han har stået på rigtig god fod med købmændene lige under rådseliten og rådmandsslægterne, og derfor har haft en bred venneskare indenfor købmandsstanden, som kunne gøre ham til oldermand i Købmandslavet.

Jeg ser hermed Oluf Olufsen som en passende repræsentant for gruppen af købmænd under rådseliten og rådmandsslægterne, som der har været mange af i Randers på den tid. Det var kun en lille del af købmændene, der fik chancen for at komme i rådet, og som jeg

---

²¹⁶ Tingbog 28/8 1592

²¹⁷ Tingbog 20/3 1592

²¹⁸ Tingbog 7/8 og 14/8 1592

²¹⁹ Tingbog 12/3 1599

allerede har vist, var de rette ægteskabelige forbindelser væsentlige for, at man blev optaget i rådet. Derfor må det have været overordentlig svært for købmænd som Oluf Olufsen at komme i rådet, da det er tvivlsomt, at han var en kandidat til at blive gift med en rådmandsdatter. Som jeg senere skal vise i afsnit 9.1 om rådseliten 1620-1660, blev sønnerne og døtrene fra rådseliten gerne gift med hinanden, og der ses ikke nogen ægteskaber under standen.

7.4 Delkonklusion

Som tilfældet var med skattelisterne er det også muligt at se ud fra tingbøgerne, hvem der tilhørte rådseliten i byen. Rådselitens otte slægter, som jeg i det foregående afsnit lokaliserede, optræder i tingbøgerne sammenlagt som en utrolig rig og meget dominerende klasse. Specielt når der er tale om erhvervelse af nye ejendomme var de meget dominerende. Nu har jeg ikke taget deres slægtninge med i beregningerne, da jeg så skulle ud i et endnu større puslespil for at få alle brikkerne på plads, men jeg er sikker på, at resultatet ville blive endnu mere overbevisende, da jeg kan se, at flere af slægtsnavnene går igen blandt personerne på tabellerne over tingbøgerne. Det er dog tydeligt, at der har eksisteret en klasse med de nævnte otte slægter, som har siddet som toppen af borgerskabet i byen. Lige under dem har resten af rådmandsslægterne siddet med borgmester Jens Andersen Kare som én af de dominerende skikkelser. Under dem har der været en betydelig større gruppe, købmandsborgerskabet, som dannede kernen blandt oldingene i byen. De havde også en økonomisk magt bag sig, den var bare ikke på samme niveau, som de rigeste i byen. Et godt eksempel er Oluf Olufsen, som ikke betaler så meget i skat i forhold til rådsmedlemmerne i byen. Han optræder meget i tingbøgerne, men i forhold til de rigeste i byen taber han mange af sine sager. Det ser ud som om han har haft sværere ved at få pengene til at slå til, hvilket måske har været en af grundene til, at han ikke blev lukket ind i det gode selskab. Andre åbenlyse grunde til, at han ikke kom i rådet, kunne være hans anstrengte forhold til blandt andet Poul Nielsen, samt hans manglende ægteskabelige forbindelser til rådmandsslægterne.

Litteraturen om Randers nævner de gode forhold, der har eksisteret i byen, men man kan ud fra tingbøgerne se, at der har været en del stridigheder mellem købmændene i byen. Mest markant skiller drabssagen sig ud, da den involverer en borgmestersøn og en af slægterne fra rådseliten. Sagen mellem Oluf Olufsen og Peder Nielsen Ormstrup vidner også om, at selv indenfor købmandslavets medlemmer kunne temperamenterne koge over, når talen kom på

penge. Randers var hermed ikke anderledes end f.eks. Ålborg, hvor Jens Bang var involveret i flere slagsmål, eller i Odense hvor Hans Mule havde flere sammenstød med blandt andet medlemmer af rådet.

8.0 Sct. Mortens Kirke

Kildematerialet til belysning af købmændenes forhold i slutningen af 1500-tallet og starten af 1600-tallet er for Randers købstad temmelig begrænset. Et af de steder, hvor der eksisterer lidt materiale er i forbindelse med købmændenes donationer til byens største kirke, Sct. Mortens Kirke. Mange af byens væsentligste købmænd brugte store summer på at donere penge til kirken, enten ved køb af lysestager, lysearme, orgelværk eller endda hele tilbygninger til kirken. I det følgende vil jeg beskrive, hvem der donerede gaver til kirken i denne periode.

8.1 Laurids Jacobsen lysekroner

Sct. Mortens Kirkes ældste lysekroner stammer fra 1605, og blev doneret af rådmand Laurids Jacobsen. I 1632 styrtede hvælvingen i kirken sammen, og lysekronen blev sønderknust. Laurids Jacobsens søn, Jesper Lauridsen, og hans hustru Karen Nielsdatter fik den repareret i Lübeck, og den kom tilbage på sin plads i 1641. Værd er det at bemærke, at den blev lavet i Lübeck, som i flere århundreder havde været førende indenfor fremstilling af støbte lysekroner af malm og messing.²²⁰ Både Laurids Jacobsen og Jesper Lauridsen var medlemmer af rådseliten.

8.2 Rasmus Bentsen og Marie Henriksdatters lysekroner

Denne lysekroner blev givet til kirken den 16. december 1634 af borger Rasmus Bentsen og hans hustru Marie Henriksdatter. Sammen med lysekronen fulgte en pengegave på 50 rigsdaler, som skulle samle renter, som så igen skulle bruges til voksløs til denne ene lysekroner. Et halvt år forinden havde ægteparret doneret 200 sletdaler til genopbygningen af hvælvingen, som i 1632 var styrtet sammen.²²¹ Rasmus Bentsen var søn af Bent Hansen, og

---

²²⁰ Ingvordsen, 1994, s. 135

²²¹ Ingvordsen, 1994, s. 136

hustruen Marie Henriksdatter stammede fra Lübeck. Han opnåede aldrig noget tillidshverv i byen, men dette kan skyldes, at hans forretninger gjorde, at han var meget væk.²²²

8.3 Margrethe Poulsdatters lysekrone

Margrethe Poulsdatter skænkede denne lysekrone i 1661, efter at hendes mand Mogens Nielsen, tolder og rådmand i byen, var død i 1648, og sønnen Poul Mogensen var død i 1657.²²³ Margrethe stammede selv fra rådseliten i byen, da hendes fader var Poul Nielsen.

8.4 Eyler Meyer og Inger Thomasdatters lysearm

Kirkens ældste lysearm blev skænket af rådmand og senere borgmester Eyler Meyer og hustruen Inger Thomasdatter i 1609. Den var oprindelig tænkt som en opsætning ved prædikestolen, men den blev efter 1802 flyttet til søndre sideskibs sydvæg.²²⁴

8.5 Korsranken

Maren Nielsdatter skænkede i 1685 korsranken, som oprindelig var et korgitter eller korlukkelse. Grunden til denne fine gave var, at Maren gerne ville ”nyde hendes salige forældres lejersted”.²²⁵ Forældrene var Niels Jacobsen og Maren Pedersdatter Lassen.

8.6 Epitafier

I kirken hænger der stadig nogle af de gamle epitafier, men der er i tidens løb blevet ryddet godt ud i dem, så det er langt fra alle, der er bevaret. Epitafierne har været meget dyre at få fremstillet, men det har ikke afskrækket de rigeste købmænd i byen. Prisen for at få navnet bevaret for eftertiden, har ikke været for høj, men det er langt fra alle epitafier, der kan ses i kirken i dag. Derfor er det måske skæbnens ironi, at man på kirkemurens sydside stadig kan

---

²²² Dybsand, 1999, s. 10

²²³ Ingvordsen, 1994, s. 136

²²⁴ Ingvordsen, 1994, s. 143

²²⁵ Bergild og Jensen, 1994, s. 112

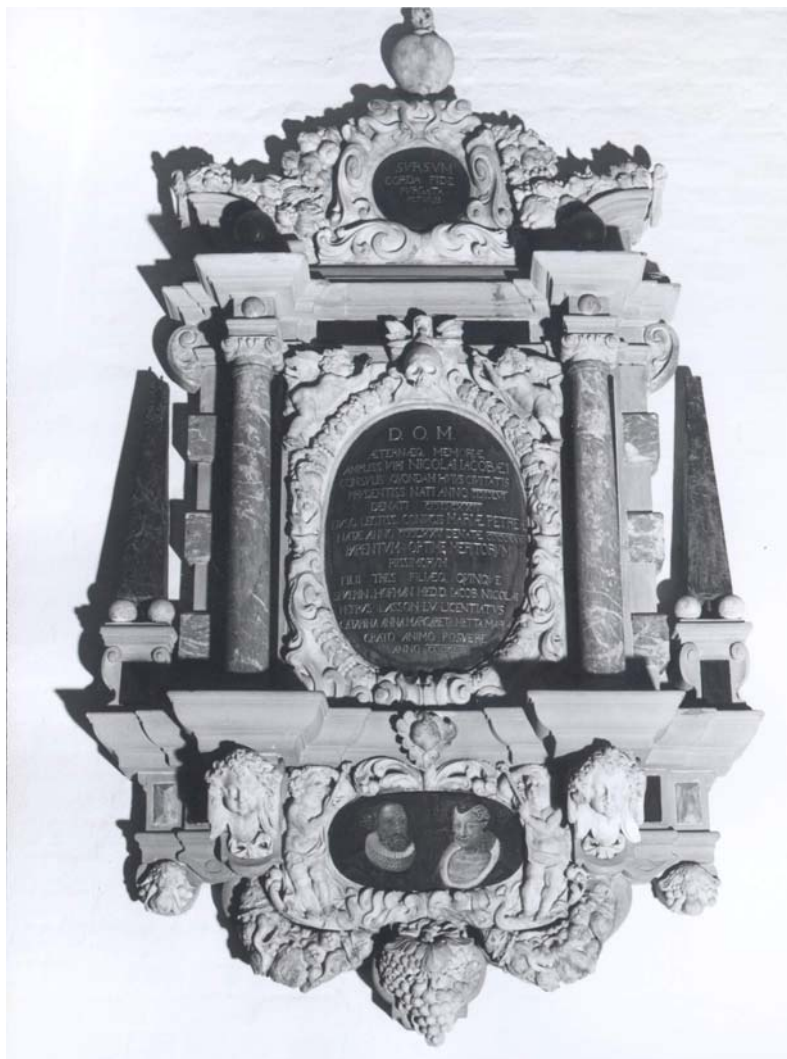
se en indskrift, der fortæller at *"her leger Hans Groffve, som døde den 19. februar anno 1576."*²²⁶

Et af de ældste epitafier, der er bevaret, blev sat over borgmester Peder Lassen og hustru Mette Andersdatter, samt hans forældre Las Thøgersen og Maren Nielsdatter. Epitafiet blev opsat på borgmesterens begæring året efter hans død af datteren Maren Pedersdatter Lassen og hendes mand Niels Jacobsen. Bent Hansen fik også rejst et epitafium over sig selv og sin familie. Det er blevet dateret til 1614, da dette årstal er malet på billedrammen. I 1653 opsatte børnene af borgmester Niels Jacobsen og Maren Pedersdatter Lassen et epitafium over deres forældre, som var døde i 1624 og 1635.²²⁷ Dette er det sidste, som har direkte relation til perioden 1590-1620, og man kan hurtigt konkludere, at det var byens absolutte spidser, som fik et epitafium. Det er kun borgmestre, med undtagelse af Bent Hansens, som der findes epitafier over i min periode, så det har både krævet mange penge, og tilsyneladende også en social position i byen.

---

²²⁶ Degn, 1994, s. 200

²²⁷ Bergild og Jensen, 1994, s. 113-119

Niels Jacobsen og Maren Pederdatter Lassens epitafium i Sct. Mortens Kirke. Billedet af ægteparret nederst på epitafiet er fremstillet på grundlag af portrætmalerier, hendes fra 1596 og hans fra 1623. Desværre er de originale portrætmalerier ikke bevaret.

Foto: Randers Lokalhistoriske Arkiv.

8.7 Tiklokken

I 1637 gik nogle af byens fremmeste mænd sammen om at få støbt en klokke til byens klokketårn, som i tilfælde af brand eller andre ulykker skulle advare byens indbyggere. Bidragsyderne var borgmester Peder Anchersen, rådmand Jens Bay, rådmand Henrik Bloch, rådmand Niels Matthizen, rådmand Mogens Nielsen, rådmand Søfren Knudsen og rådmand

Jesper Lauridsen.²²⁸ Det var med andre ord store dele af det siddende råd, som gik sammen om denne gave til byens sikkerhed.

8.8 Karen Rasmusdatters sølvkande

Det sidste emne, jeg vil tage med i denne gennemgang, har slet ingen relation til kirken, men den viser på linje med de store donationer til kirken, hvilken købekraft og vilje købmandsslægterne i byen havde og brugte på at vise deres rigdom.

Karen Rasmusdatters sølvkande, som er en af de helt store attraktioner på Kulturhistorisk Museum Randers, er en sølvkande, der kan dateres til år 1626. Den vejer 870 gram og er 22 cm i høj og blev lavet af Århus sølvsmiden Ove Nielsen til købmandsparret Karen Rasmusdatter og Peder Mogensen Schou. Grunden til, at den kaldes for Karen Rasmusdatters sølvkande, er, at den også bærer hendes afdøde mand, Mikkel Sørensen, bomærke og ejerinitialer foruden hendes og Peder Mogensen Schous.²²⁹

Jeg tager kanden med i denne undersøgelse, da den på linje med donationerne til kirken viser, hvilken rigdom købmændene i byen besad i første halvdel af 1600-tallet. Nok en gang kan vi konkludere, at pengene stammede fra rådseliten, som alle de andre donationer. Karen Rasmusdatter var datter af Rasmus Bentsen, som sammen med hustruen donerede en lysekrone, som jeg tidligere har nævnt. Karen var eneste arving efter sin fader Rasmus Bentsen, og efter hendes første mand, Mikkel Sørensen's død, må hun have været et særdeles godt parti for rådmand Peder Mogensen Schou, søn af rådmand Mogens Schou.²³⁰

8.9 Begravelser i kirken

En anden måde, hvorpå vi ud fra kirkens materiale kan se, hvem der har været byens fremmeste borgere, er ved at se nærmere på hvem, der blev begravet inde i Sct. Mortens Kirke. Dette har Ole Degn beskæftiget sig med, og ud fra denne undersøgelse kan jeg se, hvem af byens købmænd der havde råd til at blive begravet inde i kirken.

Oprindeligt mener man, at det var forbeholdt bisper, konger og stormænd at blive begravet indenfor i kirkerne. Det bredte sig dog i løbet af 1400-tallet for til sidst i 1600- og 1700-

---

²²⁸ Bondesen, 1994, s. 179-180

²²⁹ Smidt-Jensen, 1995, s. 57-59

²³⁰ Dybsand, 1999, s. 144

tallet at blive den almindeligste begravelsesform for adel, præster og dele af borgerskabet. Dog var det langt fra store dele af borgerskabet, som opnåede dette, men blot overklassen, som materialet fra Randers klart viser.²³¹

Det var meget dyrt at blive begravet inde i kirken, og Svend Larsen skriver det ualmindelig klart: ”afstanden fra dem, der lå i deres murede grave nær kirkens kor, og til dem, der blev begravet i de fattiges jord udenfor kirken, var umådelig stor.”²³² For overhovedet at kunne blive begravet inde i kirken måtte man ofte ved en handel med en tidligere indehavers slægt købe gravstedet, hvilket alene kunne beløbe sig til mellem 4-100 rdl. Derudover kunne der også komme en erkendelighed til kirken. Sidst skulle der betales for selve begravelsen, hvor man i anden halvdel af 1600-tallet og til slutningen af 1700-tallet ser beløb på 9 rdl. 2 mk. for voksne. Disse 9 rdl. 2 mk. var for de mest velhavende kun en lille del af selve begravelsesomkostningerne, da der også skulle betales for præsten, brugen af klokkerne, brug af ligbåre osv. Man ser i skifterne de samlede omkostninger komme op på både 120 og 150 rdl. Til sammenligning kostede en gård på Torvet eller i Storegade 800-900 rdl.²³³

Disse priser gjorde, at mange valgte, at begravelsen skulle foregå på kirkegården, hvor man kunne få et gravsted for en syvendedel af beløbet inde i kirken. Valgte man derimod at blive begravet på Sct. Laurentii Bakke²³⁴ slap man med mindre end en fyrretyvendedel. Det var langt de fleste, der valgte denne løsning. På de planer, der eksisterer over hvem, der blev begravet inde i kirken, står opført 184 navne. Til sammenligning viser kirkebøgerne, at godt 8000 mennesker døde i løbet af 1700-tallet i Randers. Man må gå ud fra, at dødstallet for 1600-tallet har været nogenlunde det samme, da byen ikke blev væsentlig større i 1700-tallet. Det har med andre ord været eksklusivt, at blive begravet i Sct. Mortens Kirke.²³⁵

Ved hjælp af de gamle planer over hvem der er begravet i kirken, er det muligt at få et indblik i, hvem af borgmestrene og rådmændene der er blevet begravet i kirken. Det er herigennem muligt at se, hvem af byens borgmestre og rådmænd der havde råd til at blive begravet inde i kirken. Hermed kan man også konkludere, at vedkommende må have haft en solid formue, da han døde. Desværre er planerne ikke fuldendte, hvilket kan ses ud fra de ti mere

---

²³¹ Degn, 1994, s. 193

²³² Larsen, 1965, s. 204

²³³ Degn, 1994, s. 194

²³⁴ Ole Degn bruger navnet Sct. Lars' Bakke, men det er ikke det korrekte navn. Helt tilbage på Resens kort fra 1670'erne står der Laurentii, og op gennem tiden er den også blevet nævnt Sct. Laurs bakke, men jeg har valgt det helt gamle navn, som blev brugt i 1500- og 1600 tallet.

²³⁵ Degn, 1994, s. 194

eller mindre tilfældigt bevarede gravsten fra kirken, hvor de seks er sat over personer, som ikke fremgår af planerne. De må dog være blevet begravet i kirken, når der er sat en sten over dem.²³⁶

Ole Degn kommer med flere interessante betragtninger. Først og fremmest var 38 ud af de 142 mandlige navne i planerne købmænd, handelsmænd eller kræmmere. Desuden har det ikke været muligt at identificere en eneste mand som håndværker.²³⁷ En anden interessant betragtning er, at han har fundet adresserne på 46 af de 142 begravede. Af de 46 var de 29 beliggende i Storegade, som var byens fornemste gade.²³⁸ Det var her mange af købmandsgårdene lå, mens sidegaderne rummede de boder, som de rige købmænd investerede i og udlejede til byens mindre rige befolkning.²³⁹ Dette er igen en klar indikation på, at det var overklassen, der blev begravet inde i kirken.

Degn har endvidere set på, hvor mange af borgmestrene og rådmændene, der blev begravet inde i kirken. For borgmestrenes var det i perioden 1576-1761 15 ud af 23 borgmestre, der blev begravet i kirken, hvilket giver 65 %. For rådmændene var det i samme periode 25 ud af 60, hvilket svarer til 41 %. Dog blev 11 af disse rådmænd senere borgmestre, hvorfor procenten, for rådmænd, falder til 23, hvis vi trækker de 11 fra det samlede antal rådmænd.²⁴⁰ Dermed kan man med denne simple udregning se, at der procentvis var klart flest borgmestre, som kunne have råd til at blive begravet i kirken. Derudover kan jeg endnu en gang konkludere, at borgmesterembedet gik til de købmænd, der på den ene eller anden måde formåede at samle de største formuer.

8.10 Delkonklusion

Som det fremgår af det ovenstående, var 1600-1640 en periode, hvor rigtig mange penge blev investeret i at få de rigeste borgeres navne bevaret for eftertiden. Det bedste sted at gøre dette var i kirken, hvor de donerede gaver kunne stå i mange hundrede år og vise, at familierne havde haft penge nok til at give disse flotte genstande til kirken. Det mest interessante ved givernes navne er, at de alle sammen kan ledes tilbage til rådseliten, de syv-otte slægter hvori magten var centreret i starten af 1600-tallet. Faktisk kan man se, at det var fra fire af de syv

---

²³⁶ Degn, 1994, s. 193

²³⁷ Degn, 1994, s. 199

²³⁸ Efter reformationen ændrede bystrukturen sig i Randers, da byen voksede til alle sider i kraft med at å de forhenværende klosterjorde blev bebygget. Byens handelscenter flyttede sig fra Torvegade til Storegade, Middelgade og Brødregade, hvor de nye store købmandsgårde blev bygget i tiden efter 1550. (Engel, 1999, s. 25)

²³⁹ Degn, 1994, s. 199

²⁴⁰ Degn, 1994, s.199

slægter i rådseliten, at donationerne kom fra. Slægterne efter Anders Bay, Mogens Schou og Ancher Poulsen har ikke doneret noget, som vi i dag har kendskab til. Dette kunne godt tyde på, at magten har været specielt centreret omkring slægterne efter Niels Jacobsen, Laurids Jacobsen, Poul Nielsen og Bent Hansen. Donationerne viser også, at disse slægter har været ganske bevidste om, at de gennem deres donationer kunne nå ud til alle byens borgere, der hver søndag samledes i kirken. De kunne vise, at de også indenfor kunsten og det kulturelle område var de ledende borgere, dem som havde midlerne til at udsmykke det store fællespunkt, som kirken på denne tid var.

Dermed kan man sige, at de havde konsolideret deres magt alle de steder, de havde mulighed for det. Politisk styrede de byen igennem rådet, pengemæssigt var der ingen tvivl om, at de var de rigeste. Hvis ikke man var sikker på, at det var dem, som havde pengene, kunne man blot tage et blik på de store købmandsgårde, som fyldte godt i byens billede. Flere af medlemmerne fra rådseliten ejede mere end blot en enkelt af disse ejendomme. Selv i Guds hus fandt man værdifulde genstande, som stammede fra denne kreds af borgere, og sidst men ikke mindst i døden sørgede de for, at de fik en plads så tæt på kirkens kor, som muligt for at adskille sig fra de almindelige borgere. Jeg er ganske sikker på, at borgerne i byen ikke har været i tvivl om, hvem det var, der styrede byen, samt hvilke slægter det var, der sad i førersædet.

9.0 Rådseliten 1620-1660

I de foregående afsnit har jeg identificeret de otte slægter, som i perioden 1590-1620 styrede byens politiske liv. Spørgsmålet er så, hvordan gik det de otte slægter i det videre forløb op gennem 1600-tallet? Blev de ved med at styre byen, eller forsvandt slægterne som det så ofte i den tid var tilfældet?

For at finde ud af det har jeg lavet et stamtræ, hvor man kan se ægteskaberne, som medlemmerne af rådseliten indgik i. Første forandring er, at der nu ikke mere er otte slægter, men derimod kun syv, da Niels Jacobsen har overtaget Peder Lassens slægt, som han gjorde med Søren Hofmans. Jeg har taget seks af de syv slægter, og sat dem op overfor hinanden i bilag 11. Slægten Bay har jeg undladt i denne sammenhæng, da de ikke indgik i ægteskaber med de andre slægter, som ellers er kendetegnende for medlemmerne af rådseliten.²⁴¹ Dog er de stadig at regne

---

²⁴¹ Eneste undtagelse, jeg har fundet frem til, er, at Søren Jensen Bay, muligvis en søn af rådmand Jens Bay, blev gift med Anne Lauridsdatter Jespersen, datter af Jesper Lauridsens søn, Laurids Jespersen. (Dybsand, 1999, s. 74)

som værende medlemmer af rådseliten, da de fortsat kommer i rådet på linje med de andre slægter.

Som det kan ses ud fra slægtstavlen, fandt medlemmerne af de seks slægter sammen i ægteskaber på kryds af slægterne. Mest interessant er det at se, hvilken central rolle Bent Hansens slægt har haft, efter han kom til Randers i 1586. Fra Bent Hansens første ægteskab med Anne Rasmusdatter havde han fire børn, hvoraf jeg har medtaget tre af dem.²⁴² Jeg har udeladt en søn, Jacob Bentsen, da der ikke er overleveret nogen information om ham. Efter Anne Rasmusdatters død blev han gift med rådmand Poul Nielsens datter, Karen, med hvem han fik endnu to børn. Her har jeg igen udeladt et barn, Anne Bentsdatter, da hun blev gift med borgmester i Aalborg, Hans Sørensen. Med sit andet ægteskab kom Bent Hansen tæt på rådseliten i byen, og hans position i byens rådselite blev kraftigt cementeret ved børnenes ægteskaber. Slægtens første rådmand, sønnen Hans Bentsen, blev som 50årig gift med Karen Mogensen Schou, datter af rådmand Mogens Schou. Hendes bror, Peder Mogensen Schou, blev senere gift med en brordatter til Hans Bentsen, Karen Rasmusdatter, hvormed man kan se, at der har eksisteret stærke bånd mellem disse to slægter. Maren Bentsdatter blev gift med Jesper Lauridsen. Dette ser ud til at have været et fornuftsægteskab i ekstraordinær forstand, da de blev viet på hendes dødsleje. Grunden hertil er ukendt, men da der var mange hel- og halvsøskende til at arve Maren, har hun nok i overensstemmelse med sine værger, som kunne have været broderen Hans Bentsen, valgt at ægte ridefogeden på Dronningborg Slot for at beholde formuen på så få hænder som muligt. Desuden skadede det sikkert heller ikke familiens forretninger at få en kontakt ved et kongeligt len. Jesper Lauridsen giftede sig efterfølgende med Karine Nielsdatter, datter af borgmester Niels Jacobsen, hvorefter han ni år senere, i 1638, blev borgmester i byen. Den sidste af Bent Hansens børn, Niels Bentsen, blev også gift ind i Niels Jacobsens slægt. Den udvalgte var Mette Nielsdatter, og de flyttede til Ålborg, hvor Niels havde slået sig ned som læge. Dette var Bent Hansens slægt. Som det kan ses, kom slægten ved hjælp af ægteskaber tæt på fire af de andre seks slægter fra rådseliten.

Næste slægt, jeg vil gennemgå, er Niels Jacobsens. Da jeg allerede har nævnt to af hans døtre, vil jeg kort komme tilbage til den ene, Karine Nielsdatter. Før hun blev gift med Jesper Lauridsen, var hun blevet gift med en tilflyttende købmand, Axel Christensen Aand, som var slotsskriver og foged på Dronningborg Slot. Han blev desuden i 1624 rådmand i byen, sikkert som en følge af ægteskabet med Karine i 1621, hvormed han blev indlemmet i det gode

---

²⁴² Alle oplysningerne til dette afsnit, hvoraf intet andet er oplyst, har jeg fra Guri Dybsands meget omfattende værk om borgmestrene og rådmændenes familier i Randers i 1500- og 1600-tallet.

selskab. Axel Christensen Aand døde dog allerede i 1628, hvorefter Karine, som nævnt, blev gift med Jesper Lauridsen. Hun har, på linje med Jesper Lauridsens første kone, været et særdeles godt parti, som konsoliderede begge slægters position i byen.

En sidste af Niels Jacobsens døtre, Anne Nielsdatter, blev gift med Mads Poulsen, som efterfulgte Peder Anchersen som borgmester i 1655. Niels Jacobsen var den eneste af de syv slægter fra rådseliten, som ikke blev efterfulgt af en søn. Alle tre sønner gik den akademiske vej, og forlod dermed købmandsstanden. Da de ikke indgik ægteskaber med piger fra de andre slægter, har jeg ikke taget dem med i slægtstavlen.

Hermed har jeg været igennem alle de ægteskaber, som er berørt på bilag 11. Den eneste af de sønner, som efterfølger deres fader som rådmand, der ikke blev lokalt gift, var Poul Nielsens ældste søn, Thomas Poulsen. Han blev gift med en borgmesterdatter fra Lübeck, hvor han må have haft gode forbindelser, da han 1657 lånte penge i byen på vegne af broderen Mads Poulsen. Mads Poulsen var blevet takseret højest af alle i byen til den brandskat, som svenskerne krævede dette år, og han blev nødt til at låne penge i Lübeck for at kunne betale de 1500 rdl., der blev krævet. Thomas Poulsen var den eneste foruden senere borgmester Mads Hansen, søn af tidligere omtalte rådmand Hans Bentsen, der blev gift med en udefrakommende kvinde, og stadig blev optaget i rådet. Mads Hansen blev gift med Johanne de Hemmer, datter af borgmester i Ålborg, Christopher de Hemmer. Igen en klar indikation af, at slægten Bent Hansen havde stor tilknytning til denne by.

Et endnu mere sammenfiltret stamtræ kunne jeg lave, hvis jeg inddrog børnene af de ægteskaber, som jeg lige har gennemgået. Det viser sig nemlig, at de gifter sig på kryds og tværs af slægterne, hvormed jeg kan se, at de syv slægter fra rådseliten blev en utrolig sammentømret klike, som har været i stand til at dominere byens politik i mange år frem. Dette skete dog ikke, da købmændene med enevældens indførelse pludselig fik muligheden for at blive indlemmet i adelsstanden og blive godsejere, hvilket flere af de allerrigeste gjorde. Dermed tog de deres penge og forsvandt fra byen. Dette vil jeg komme ind på i afsnit 9.2 fra købmænd til godsejere.

Der er ikke noget unormalt i, at disse syv slægter indgik ægteskaber på kryds og tværs. Dette skyldes, som nævnt tidligere, i høj grad, at man ønskede at bibeholde magten og formuerne på slægternes hænder, men der er også en anden grund. Disse slægter, som har tilhørt rådseliten, har fungeret som byens overklasse, og som sådan har de udgjort en fast selskabelig

omgangskreds.²⁴³ Det er her, de unge mennesker har mødt hinanden, og derfor er det ikke underligt, at der er opstået romancer mellem dem.

Hermed har jeg vist, hvordan rådselitens slægter formåede at beholde magten indtil efter enevældens indførelse, hvor flere af dem forlod byen og blev godsejere. Som det kan ses, blev der ikke optaget andre folk i deres kreds i perioden fra 1620-1660 med undtagelse af Axel Christensen Aand. Han var den eneste, der formåede at komme indenfor i deres lille kreds. Man kan spekulere længe over, hvorfor han blev indlemmet i slægterne, og man når nok aldrig et klart svar. Hans position på Dronningborg Slot har utvivlsomt været gavnlig, da man kunne udnytte hans mange forbindelser til at fremme handelen med landbrugsvarer, som var langt den vigtigste for købmændene i Randers. Faktisk var købmændene så interesserede i, hvad de kunne bruge stillingerne ved lenet til, at Jesper Lauridsen var ridefoged på Dronningborg Slot, indtil han i 1631 fratrådte stillingen, året efter han var blevet rådmand. Stillingen gik videre til den siddende borgmester i byen, Peder Anchersen, som blev i stillingen indtil 1642. En klar indikation på, at folk med positioner ved lenet, har haft en høj status hos købmændene i Randers.

Hjørnестenen i deres magt var de mange penge, som slægterne formåede at tjene, og igennem kloge ægteskaber formåede de også at beholde pengene indenfor slægterne. Ladewig Petersen beskriver det meget rammende:

”Et sidste træk af væsentlig betydning er den slægtsmæssige og økonomiske kontinuitet over generationer, trods de mange nye navne. Købmandsaristokratiet adskilte sig fra adelen netop ved, at det ikke var en næsten kasteagtig sluttet slægtskreds, men havde økonomisk og socialt det til fælles med rigsrådsadelen, at man gennem en meget bevidst ægteskabspolitik sikrede formuedannelsen og den økonomiske kontinuitet over flere slægtsled og dermed bidrog til den velstandskoncentration, vi kender indtil midten af 1600-tallet.”²⁴⁴

Det er lige præcis, hvad rådseliten i Randers formåede at gøre. Godt nok dukkede der mange nye navne op på rådmandslisterne i denne periode, men som jeg har vist i afsnit 5.4, blev sønnerne fra disse syv slægter indlemmet i rådet, så snart de havde alderen til det. Det var også eksklusivt fra denne lille gruppe af slægter, at vi finder borgmestrene Niels Jacobsen, Eyler Meyer, Peder Anchersen, Jesper Lauridsen og Mads Poulsen, som sad som borgmestre fra 1619 til 1661.

---

²⁴³ Jespersen, 1984, s. 170

²⁴⁴ Ladewig Petersen, 1984, s. 259

9.1 Fra sønne-nepotisme til svigersønne-nepotisme

Det bedste ord man kan bruge om styreformen i Randers i slutningen af 1500-tallet og et godt stykke ind i 1600-tallet må være nepotisme. Som jeg har vist, var det ofte de samme slægter, der i flere generationer fik deres slægtninge indlemmet i rådet. Det er specielt gældende for valgene af borgmestre, hvor 10 ud af 13 med sikkerhed kan føres tilbage til rådseliten. De tre udefrakommende, der blev borgmestre, kom i en periode, hvor rådseliten havde problemer med manglende slægtninge i den rigtige alder.²⁴⁵ Disse blev også tilknyttet rådseliten ved hjælp af ægteskaber, hvorved de opnåede den nødvendige sociale og økonomiske position. Det var dog stadig nødvendigt at indlemme købmænd udenfor rådseliten eller rådmandsslægterne, da der var flere af de tilflyttende købmænd, der var så dygtige, at de burde sidde i rådet. Her viste mine undersøgelser også, at alle seks tilflyttende rådmænd, hvis hustruer jeg kender herkomsten på, blev gift med borgmestre eller rådmandsdøtre. Jespersen bruger ordet sønne-nepotisme for det gamle system, hvor sønnerne overtog efter fædrene, og han bruger svigersønne-nepotisme om systemet, hvor svigersønnerne blev dem, der førte forretningerne videre. Han skriver:

*”Det er derfor ganske utvivlsomt, at de rette familieforbindelser spillede en afgørende rolle også efter 1630. Og måske kan man udtrykke det sådan, at ældre tiders sønne-nepotisme omkring 1630 afløstes af en svigersønne-nepotisme i det odenseanske byråd; men den nepotistiske holdning – forstået således at familieforbindelser spillede en vigtig rolle ved besættelse af byrådspladser – synes at have været usvækket trods skiftende former.”*²⁴⁶

Akkurat dette synes også at have været tilfældet i Randers. Dog slog det først lidt senere igennem i Randers, da byen fik tilført en del rådmandssønner til rådet i 1620'erne og 1630'erne. Det er dog interessant at se, at Niels Jacobsens sønner, Søren Hofman, Jacob Nielsen og Peder

---

²⁴⁵ Eneste undtagelse må være Jens Andersen Kare, der blev borgmester samtidig med at så store navne i byen, som Poul Nielsen, Laurids Jacobsen Skriver og Mogens Schou sad i rådet. De to førstnævnte havde dog kun siddet som rådmænd i seks år, mens Mogens Schou, som Jens Andersen Kare, var tilflytter. Det kan dermed godt tyde på, at Jens Andersen Kare har været en meget populær mand, som med personlige kvalifikationer har formået at komme helt til tops. Hans families fald kan igen tænkes at skyldes drabssagen, som sønnen Baltser Kare var involveret i, men det er dog gætterier.

²⁴⁶ Jespersen, 1984, s. 171

Lassen alle tre vendte købmandskabet ryggen og blev akademikere. Det var gennem svigersønnerne, Jesper Lauridsen og Mads Poulsen, at den store købmandsforretning blev ført videre. Det samme var tilfældet med Jesper Lauridsen, hvis to sønner begge blev læger, mens hans to døtre begge giftede sig med senere borgmestre i byen. Mads Poulsen sønner gjorde præcis det samme og vendte købmandsstanden ryggen, og det var igennem en datter, at han blev svigerfader til en senere borgmester i byen. Dette kan ses i bilag 12.²⁴⁷

Det er også interessant at se på de borgmestre, der blev valgt i Randers efter 1660. Som det kan ses i bilag 1 var fire ud af syv gift med indfødte piger, og disse fire kan ifølge bilag 12 ses at tilhøre rådseliten i byen. Dette er igen et klar udtryk for, at man har praktiseret svigersønne-nepotisme i byen. Af de resterende tre blev én gift med en ukendt kvinde, og én forblev ugift. Den eneste, der havde en udefrakommende hustru, var Mads Hansen, som allerede tilhørte rådseliten.

Det var altså kvinderne, der blev det bærende element i købmandsslægterne, da man gik fra sønne-nepotismen til svigersønne-nepotismen. Det var igennem dem, at forretningerne blev ført videre fra en generation til den næste. Larsen skriver ligefrem, at kvinderne blev det kontinuerlige element i bysamfundet.²⁴⁸ Det var ofte kvinderne, der overlevede mændene, da der tit var en stor aldersforskel mellem mand og kone, og det ses ofte i Odense, at en vordende købmand ægtede en formuende kvinde.²⁴⁹ Dette ses også i Randers f.eks. i ægteskabet mellem Jesper Lauridsen og Karine Nielsdatter. De havde begge været gift før, og begge havde arvet fra fædrene, hvilket utvivlsomt gjorde dem begge attråværdige giftefæller. Ægteskabet mellem Peder Mogensen Schou og Karen Rasmusdatter var også et ægteskab, hvor Karen havde været gift før, og som stod til en klækkelig arv. Dette ses måske bedst af den sølvkande, som parret fik fremstillet, og som pryder forsiden til denne opgave. Den viser, at de var et overordentligt rigt par, som ikke manglede penge.

Der er dog til forskel fra Odense knap så mange ægteskaber, hvor købmændene ægtede enker. Det ser snarere ud som om, kvinderne blev det kontinuerlige element gennem døtrene af rådseliten. Det var ved ægteskaber med dem, at tilflyttende købmænd kunne blive gift ind i de største slægter. Det ses ikke særlig tit, at enkerne efter rådmændene indgik nye

---

²⁴⁷ I København var Mikkel Vibe særdeles dygtig til at få slægtninge placeret i rådet. Fra 1613-1624 var svigersønnen Thomas Lorck i rådet sammen med Mikkel Vibe. Også brødrenes svigersønner fik Mikkel Vibe placeret i rådet, således Peder Carlsen 1622-24 og Jørgen Jensen Braad 1628-31. Faktisk fik Mikkel Vibe så stor magt over rådet i København, at seks ud af 11 rådsmedlemmer var tilknyttet til Mikkel Vibes fløj i 1622-24. (Fabritius, 1949-52, s. 336-338) Så stor magt over rådet fik ingen borgmester eller rådmænd i Randers i perioden 1536-1660.

²⁴⁸ Larsen, 1965, s. 97

²⁴⁹ Larsen, 1965, s. 97-98

ægteskaber. Et godt eksempel på dette er Maren Pedersdatter Lassen, som efter Niels Jacobsens død i 1624 forblev ugift indtil sin død i 1635. Hun kørte selv forretningen videre, sikkert med hjælp af sine svigersønner, Axel Christensen Aand, Jesper Lauridsen og Mads Poulsen.

9.2 Fra købmand til godsejer

Efter 1660 slækkedes det jerngreb, som rådseliten havde over rådet i Randers. Dette skyldes de store ændringer, som samfundet i denne periode gennemgik som følge af enevældens indførelse. Det blev med et slag muligt for de købmænd, der havde lånt mange penge ud til kongen at få lånene tilbagebetalt ved udlægninger i kronens gods, hvilket mange af de største kreditorer i rigt omfang benyttede sig af. Rådseliten i Randers var ingen undtagelse, og flere af slægterne gik fra borgerstanden til adelsstanden. Specielt efterkommerne af Bent Hansen, Niels Jacobsen og Poul Nielsen ser ud til at have haft så mange penge, at de kunne komme i besiddelse af godser. Det er disse overgange fra borgerstanden til adelsstanden, jeg i dette afsnit vil undersøge.

9.2.1 De adelige slægter Benzon

Bent Hansens efterkommere ser ud til at have klaret sig ganske godt gennem de vanskelige år i 1640'erne og 1650'erne. Hele fire adelige slægter udsprang fra Bent Hansens slægt, og han anses for stamfader for dem alle. Godt nok kan Bent Hansens slægt føres tilbage til Ribe og endnu længere tilbage til Hamborg og Edinburgh, men disse oplysninger er behæftet med en del usikkerheder.²⁵⁰ Helt sikkert er det dog, at Bent Hansens to sønner, rådmand i Randers, Hans Bentsen, og læge i Aalborg, Niels Benzon, begge blev stamfædre til de to hovedlinjer i den adelige slægt Benzon.²⁵¹ Det var efterkommere af brødrene Hans og Niels, der i 1679 og 1717 blev optaget i den danske adel. De fire adelige slægter er som følger:

Første hovedlinje af slægten Benzon:

Den første adelige linje af 1679. Niels Nielsen Benzon blev i 1679 optaget i adelsstanden under dette adelsnavn.²⁵² Niels Nielsen Benzon var søn af Niels Benzon, læge i

---

²⁵⁰ Bobé og Teisen, 1937, s. 4

²⁵¹ Bobé og Teisen, 1937, s. 4

²⁵² Bobé og Teisen, 1937, s. 11

Aalborg, og hans hustru Mette Nielsdatter som var datter af Niels Jacobsen, borgmester i Randers. Niels Nielsen Benzon var akademisk uddannet og besad mange offentlige hverv, såsom assessor i skatkammerkollegiet, kammerarkivar og kancelli- og etatsråd mfl. I 1672 havde han fået overdraget styrelsen af Vaar fra sin fader, og han erhvervede sig senere blandt andet godserne og gårdene Havnø, Aggersvold, Åstrup og Gjeddesdal.²⁵³

Den anden adelige linje af 1679. Peder Benzon til Havnø, ligeledes søn af Niels Benzon og Mette Nielsdatter.²⁵⁴ Peder Benzon var ligesom broderen, Niels Nielsen Benzon, akademiker, og to år efter han havde afsluttet sine udenlandske studier i 1676, købte han godset Havnø af broderen. Han blev adlet i 1679 og opkøbte efterfølgende større og mindre gårde, blandt andet Hvidbjerggård på Mors og Aggersborg i Hanherred. Han brugte ikke sine akademiske evner på samme måde som broderen, men levede fra 1688 på Havnø med familien.²⁵⁵

Anden hovedlinje af slægten Benzon:

Den tredje adelige linje af 1679. Hans Madsen Benzon til Skærsø, søn af borgmester, Mads Hansen, i Randers og Johanne de Hemmer, datter af borgmester i Aalborg Christopher de Hemmer.²⁵⁶ Hans Madsen Benzon fik en akademisk karriere og var blandt andet sekretær i Danske Kancelli, assessor i Højesteret, vicelandsdommer og landsdommer, kancelliråd og justitsråd.

Han overtog i 1679, samme år som han blev adlet, godset Skærsø. Faderen Mads Hansen havde lånt den tidligere ejer, Jørgen Høg, 2035 Rdl. mod pant i godset, og da han ikke kunne betale overgik godset til sønnen.²⁵⁷

Den adelige linje af 1717. Hans Sørensen Benzon til Vester Ladegaard, søn af præst i Randers Søren Hansen Bentsen og Elisabeth Aand, steddatter til borgmester i Randers Jesper Lauritzen.²⁵⁸ Hans Sørensen Benzon var akademisk uddannet og besad flere stillinger i statsapparatet, så som kommerceraad og assessor i kommercekollegiet. Han døde dog før

---

²⁵³ Bobé og Teisen, 1937, s. 11 og Dybsand, 1999, s. 20-21

²⁵⁴ Bobé og Teisen, 1937, s. 26

²⁵⁵ Bobé og Teisen, 1937, s. 26 og Dybsand, 1999, s. 24

²⁵⁶ Bobé og Teisen, 1937, s. 42

²⁵⁷ Bobé og Teisen, 1937, s. 42 og Dybsand, 1999, s. 115

²⁵⁸ Bobé og Teisen, 1937, s. 29

slægten blev adlet, og det var hans søn, Søren Benzon, som i 1717 sammen med sine seks søskende blev adlet.²⁵⁹

9.2.2 Niels Jacobsens efterkommere

Niels Jacobsens tre sønner efterfulgte, som allerede nævnt, ikke deres fader i købmandsskabet. De fik sig dog alle en solid akademisk uddannelse, og den ældste, Søren Hofman, blev læge og bosatte sig i Randers. Hans søn, Thøger Sørensen Hofman, som i øvrigt blev gift med Karen Henriksdatter de Hemmer, datter af borgmester i Aalborg Heinrich de Hemmer, fik flere børn, men den eneste voksne søn var justitsråd, Søren Thøgersen Hofman. Han overtog efter faderen Gunderupgård, og han blev i 1749 adlet med navnet de Hofman.²⁶⁰ Den næstældste, Jacob Nielsen, blev adeligt gift med Catharina von Andersen til Klægsbøl. Jakob Nielsen deltog i belejringen af København, og for denne bedrift blev han ligestillet med Københavns borgere, som efterfølgende fik bevilling på at måtte eje adelsgoods. Han fik, sikkert med hjælp af broderen Peder Lassen²⁶¹, hurtigt papir på Ristrup, men da han døde i 1664 overgik godset til sønnen Hans Jakobsen Lossow.²⁶² Catharina von Andersen havde tidligere været forlovet med en brandenburgsk adelsmand, Hans von Lossow, men han døde inden ægteskabet. For at ære ham blev Jacob Nielsens og hendes første søn opkaldt efter den brandenburgske adelsmand, og Hans Jakobsen Lossow blev i 1681 adlet med navnet von Lossow. Dog uddøde slægten efter Hans von Lossows død i 1702.²⁶³

9.2.3 Mads Poulsens og Jesper Lauridsens slægter

Mads Poulsen blev i 1655 borgmester i Randers, men allerede seks år senere nedlagde han hvervet for at bo på sine gårde. Han fik i 1661 udlagt godset Tvilum fra kronen for 35.000 rdl., som han havde til gode for et lån i 1653 samt for leveringen af et orlogsskib. Derudover overtog han Bruusgård og Rugtved, hvorefter han nedlagde hvervet som borgmester i byen. Mads Poulsen blev aldrig adlet, men hans børn, Kirsten Madsdatter og Peder Madsen, blev

---

²⁵⁹ Bobé og Teisen, 1937, s. 29-30

²⁶⁰ Irgens- Bergh og Bobé, 1922, s. 497

²⁶¹ Peder Lassen var på dette tidspunkt råd og assessor i det nyoprettede Justitskollegium (Højesteret). Derfor er det ikke utænkeligt at Peder Lassen har sørget for den hurtige godkendelse af broderen Jacob Nielsens ansøgning. Der gik kun fire dage før godkendelsen gik gennem. (Dybsand, 1999, s. 53-54)

²⁶² Irgens- Bergh og Bobé, 1924, s. 473-474

²⁶³ Irgens- Bergh og Bobé, 1924, s. 474

i 1679 adlet med navnet Rosenørn.²⁶⁴ En anden søn, Peder Madsen Lassen, fik, efter Mads Poulsen, gården Bruusgård, og han blev i 1703 adlet med navnet von Lasson. Samme år købte han herregården Bustrup og blev adeligt gift med Elisabeth Ottosdatter Friis.²⁶⁵ Mads Poulsens datter, Maren Poulsen, blev i 1667 gift med Jens Poulsen til Søbygaard. De fik flere børn, hvoraf Mathias Poulsen til Søbygaard i 1718 blev adlet med navnet Poulson. Han fik ligesom de fleste andre adelige, der stammede fra Randers, en akademisk karriere.²⁶⁶

Jesper Lauridsen fik også en adelig efterkommer. Sønnen, Niels Jespersen, havde nedsat sig som læge i Aalborg, og hans søn justitsråd Jesper Jespersen til Høgsholt, blev i 1718 adlet med navnet Jespersen.²⁶⁷

Dermed stammer de tre adelige slægter, Rosenørn, von Lasson og Poulson, fra Mads Poulsen, som igen stammer fra rådmænd Poul Nielsen. Den adelige slægt, Jespersen, stammer fra Jesper Lauridsen, som igen stammer fra Laurids Jacobsen. Både Mads Poulsen og Jesper Lauridsen ægtede døtre af Niels Jacobsen, og dermed kan man sige, at Niels Jacobsen er stamfader til disse fire adelsslægter, såvel som de førnævnte slægter de Hofman og von Lossow. Med Bent Hansens fire adelige linjer er det samlede antal adelige slægter, jeg direkte kan føre tilbage til rådseliten, 10 slægter. Dette vidner i særdeleshed om, hvor store formuer rådseliten i Randers har formået at samle sammen i de gode år fra slutningen af 1500- og indtil midten af 1600 tallet.

Som det kan ses, var de mange overgange til adelen et resultat af en blanding af slægter fra både Randers og Aalborg, hvor specielt medlemmerne, der havde taget bopæl i Aalborg, ser ud til at have klaret sig godt. Dette kan hænge sammen med, at Aalborg klarede sig bedre igennem de hårde år, end Randers formåede. Det er specielt interessant at se, at børnene, som blev optaget i adelsstanden, alle havde forladt købmandsstanden, og var blevet akademikere, og flere af dem klarede sig ganske godt i det danske statsapparat. Dette hænger igen sammen med de vanskelige år, der havde været i kølvandet på svenskerkrigene og den generelle hårde og omskiftelige verden, som købmandsskabet tilhørte. Det var langt mere sikkert at blive godt uddannet, så man kunne komme i statens tjeneste, som i løbet af første halvdel af 1600 tallet oplevede en kraftig forøgelse af statsapparatet.²⁶⁸ Med statsomvæltningen og adelens svækkelse på det politiske niveau var der store muligheder for godt uddannede mænd også fra

---

²⁶⁴ Hiort-Lorenzen og Thiset, 1887, s. 376 og Dybsand, 1999, s. 89 og 90-91

²⁶⁵ Bobé og Fabritius, 1951, s. 140-141 og Dybsand, 1999, s. 89

²⁶⁶ Hiort-Lorenzen og Thiset, 1909, s. 364-365

²⁶⁷ Irgens-Bergh og Bobé, 1923, s. 473

²⁶⁸ Gamrath og Ladewig Petersen, 1980, s. 536-537

borgerstanden.²⁶⁹ Som tidligere nævnt var hovedparten af dem, der blev optaget i adelsstanden, engagerede i arbejdet i statsapparatet, og flere af dem opnåede høje stillinger. Dette arbejde har ganske givet også åbnet døren for indlemmelsen i adelsstanden, på samme måde som den økonomiske velstand, der fulgte med arven fra de rige fædre i Randers og Aalborg. Den økonomiske arv var vigtig for at være i stand til at erhverve sig den jord, der var nødvendig for at blive adelig, mens uddannelsen viser, at de på fornemste vis formåede at skifte til den mere fordelsagtige og langt sikrere tjeneste indenfor statsapparatet.

Hermed kan det konkluderes, at rådseliten i tiden efter 1660 og frem til 1700 tallet gav mere og mere slip på magten over rådet i Randers. Slægterne efter Niels Jacobsen, Poul Nielsen, Laurids Jacobsen og Bent Hansen forsvandt ind i adelsstanden og mistede dermed tilknytningen til rådet i byen. Slægten efter Mogens Schou forsvandt også fra byens billede, men det skyldes at sønnen, Peder Mogensen Schou, døde barnløs, hvorefter arven efter ham og Karen Rasmusdatter sikkert er blevet delt mellem hendes slægt. De to eneste slægter, som forblev i byens billede, var dem efter Ancher Poulsen og sønnen Peder Anchersen og slægten Bay. Peder Anchersen blev efterfulgt i rådet af sønnen, Ancher Pedersen Anchersen, hvorefter familien synes forsvundet over i præsteskabet, da mange af efterfølgerne slog sig ned som præster. Bay slægten er den af de syv slægter, som overlevede i byen længst, da slægten vedblev med at være tilknyttet byens købmandsskab. I 1776 nævnes købmand Jens Rudolfsen Bay i forbindelse med oprettelsen af en skole.²⁷⁰ Slægten Bay anses i dag som en af de største og mest ansete købmandsslægter, som helt op til nutiden har spillet en afgørende rolle i byens liv.²⁷¹

Spørgsmålet er så, hvorfor slægten Bay ikke fulgte de andre slægter ind i adelsstanden? Det kan hænge sammen med, at den sammen med Schou og Anchersen slægterne ser ud til at have tilhørt den yderste del af rådseliten. Det tyder på, at det har været de fire andre slægter, der har været dem med de største formuer og deraf følgende mest magt i byen, hvilket jeg konkluderede i afsnit 8.10. Deres overgang til adelen viser klart, at de havde de penge, der skulle bruges for at blive indlemmet i adelen. Hvis man tager endnu et blik på slægtstavlen, bilag 11, kan man se, at selvom Peder Mogensen Schou blev gift ind i Bent Hansens slægt, var det i en sen alder, og ægteskabet gav ingen efterkommere. Peder Anchersen blev gift ind i Schou slægten ved sit tredje ægteskab. De første to var med kvinder, der ikke tilhørte rådseliten. Bay slægten blev gift ind i Jesper Lauridsens slægt ved et ægteskab mellem et ukendt medlem af slægten Bay,

---

²⁶⁹ Jespersen, 1989, s. 174 ff.

²⁷⁰ Jensen, 2002, s. 77

²⁷¹ Berthelsen, 1952, s. 256

Søren Jensen Bay, og en datter af Jesper Lauridsens søn, Laurids Jespersen. Det ser ud til, at de fire slægter i rådseliten har foretrukket at gifte sig ind i hinandens slægter samt med det øverste borgerskab i Aalborg. Dermed ikke sagt at de tre andre slægter i rådseliten ikke har spillet deres vigtige roller, men det ser bestemt ud som om, at slægterne efter Niels Jacobsen, Poul Nielsen, Laurids Jacobsen og Bent Hansen har været de mest dominerende skikkelser i Randers i tiden mellem 1590 og 1660.

9.3 Delkonklusion

Det er tydeligt, at de syv slægter i rådseliten har siddet kraftigt på den politiske magt i Randers i tiden op til enevældens indførelse. Borgmestrene blev enten fundet direkte fra de mandlige slægtninge, eller også kom de ind i rådseliten ved hjælp af ægteskaber med døtre fra rådseliten. Dette ses tydeligst efter 1640, hvor byen i hvert fald er gået over til svigersønne-nepotismen, da sønnerne i de største familier i stigende grad går den akademiske vej. Dette er en klar ændring i forhold til tidligere tiders sønne-nepotisme, hvor hovedparten af sønnerne blev købmænd som fædrene.

I forhold til Odense gik der lidt længere tid, inden svigersønne-nepotismen for alvor slog igennem, og det hænger måske sammen med, at generationerne har været en smule forskudt i de to byer. I Randers kom sønnerne af rådmændene i 1590'erne til 1619 først i rådet i løbet af 1620'erne og 1630'erne, hvor forholdene for købmændene blev mindre gode, hvilket deres sønner tog konsekvensen af og forlod købmandsstanden. Faktum er dog, at svigersønne-nepotismen i hvert fald for slægterne fra rådseliten slog igennem, mens jeg ikke har haft nok grundlag for at gennemgå en lignende undersøgelse for rådmændene i rådmandsslægterne. Oplysningerne om disse efter 1619 er simpelthen for spredte og unøjagtige. I mange tilfælde kendes kun navnet på rådmanden.

De kvindelige medlemmer af rådseliten blev mere og mere det kontinuerlige element for formuerne i byen. Det var igennem dem, at formuerne forblev samlet, og de overtog lidt efter lidt den rolle, som de mandlige arvinger førhen havde haft. Det var deres udkårne, der førte slægternes købmandsforretninger videre, og det var dem, der kom i rådet og blev borgmestre efter enevældens indførelse. Det var allerede sket i 1596, hvor Maren Pedersdatter Lassen giftede sig med Niels Jacobsen, der som svigersøn til Peder Lassen stod til at overtage hans forretning. Deres sønner gik den akademiske vej, så på dette punkt var Niels Jacobsen forgangsmand for

tidens udvikling, som ramte de andre medlemmer af rådseliten i løbet af 1640'erne og 1650'erne, hvor deres børn og børnebørn også valgte den akademiske vej. Herefter var det gennem døtrene, at forretningerne førtes videre.

Det var dog kun en stakket frist, før magten helt forsvandt fra rådselitens greb. Det skete dog med slægternes accept, da de mest magtfulde af slægterne valgte at bruge deres store rigdomme på erhvervelsen af godser og gårde. Dette medførte igen, at flere og flere af slægternes efterkommere blev indlemmet i adelsstanden. Specielt de fire mest magtfulde slægter i Randers, efterkommerne af købmændene Niels Jacobsen, Poul Nielsen, Laurids Jacobsen og Bent Hansen overgik i stort antal til adelsstanden og 10 adelige linjer kan spores tilbage til disse fire købmænd. Det skete ikke med det samme, men var nærmere en logisk følge af, at de fire slægters efterkommere alle vendte købmandsfaget ryggen og blev akademikere i den nye enevældes statsapparat, som i stadig stigende grad efterspurgte uddannede mænd. Som følge af familieformuerne havde efterkommerne af rådseliten i Randers fået solide uddannelser i udlandet og kom hjem som eftertragtede embedsmænd, og flere af dem avancerede højt indenfor embedsmandsstanden. De hårde år under og efter svenskerkrigene havde fået de købmænd, der havde et valg til at vælge mere sikre karrierer til deres sønner, hvilket resulterede i, at de kunne rykke opad i det sociale hierarki i landet. Det var altså ikke inkompetence, der ledte til, at rådseliten mistede grebet om magten i Randers. Det var snarere deres evne til at omstille sig til de nye tider, der gjorde, at "Randers Rentenererne" kunne avancere til den adelsstand, der så længe havde nydt godt af pengene fra byen.

10.0 Hovedkonklusion

Jeg startede ud med en idé om, at jeg ville kortlægge de mest indflydelsesrige slægter i perioden 1590-1620. Grunden hertil var, at jeg undrede mig over, at Niels Jacobsen kunne komme buldrende ind på scenen i Randers og i løbet af ganske kort tid blive en af de centrale personer i byen. Det viste sig hurtigt, at perioden var en atypisk periode i forhold til både tiden før 1590 og efter 1620, og grunden hertil fandt jeg efter at have set nærmere på rådmændene i tidsrummet 1590-1604. Det stod klart, at medlemmerne af de ældste familier havde et temmelig stort problem, da deres børn ikke havde en alder til at kunne indtræde i rådet, når fædrene afgik ved døden. Det ser ikke ud til, at det er sket hverken før eller efter min primære periode, hvorfor det må betragtes som en tilfældighed, at de mest fremtrædende slægter

ikke havde arvingerne klar. Det er også klart, at der ikke har været ret mange blandt byens købmandsskab, som har stået parat til at tage over, da rådet i stedet for at vælge fra deres rækker udnævner fem tilflyttende købmænd til rådet. Hvad jeg kan se ud fra disse tilflyttere er, at de fleste af dem blev gift ind i de allerede eksisterende rådmandsslægter, og har dermed fået en social position, som gjorde dem til kandidater til rådet. De tre lokale rådmænd, der blev valgt, Poul Nielsen, Laurids Jacobsen og Ancher Poulsen, stammede alle fra den gruppe af slægter, som jeg har identificeret som rådseliten i byen. De stod dermed forrest i køen, da nye kandidater til rådet skulle bedømmes, og herefter har man åbenbart vendt øjnene væk fra medlemmerne af købmandsskabet og gennem ægteskaber tilbudt tilflyttende købmænd at få sæde i rådet. På den måde sørgede rådseliten også for, at magten forblev i egne rækker.

At jeg har lokaliseret rådseliten, gjorde det også muligt at konkludere at Randers var en åben by i perioden 1590-1620, forstået på den måde, at det med de rigtige ægteskaber var muligt at komme helt til tops som borgmester. Både før og efter har det nærmest været umuligt, da alle de kendte borgmestre stammede fra de otte slægter. Også i forbindelse med rådmændene ses de samme tendenser. De seks tilflyttere, som blev rådmænd eller endda borgmestre, og hvis hustruer jeg kender herkomsten på, blev alle gift med døtre af medlemmer af rådet. Det har altså været nødvendigt at få de familiemæssige bånd på plads, før man som udefrakommende blev inviteret ind i rådet. Når det skete, var man en del af eliten i byen, hvilket ses ud fra skattelisterne, hvor rådmændene dominerede og ikke efterlader tvivl om, at det var de rigeste, der kom i rådet.

Ud fra tingbøgerne kunne jeg konkludere, at rådseliten samlet fremstod som en meget dominerende gruppe, som nærmest opkøbte alt, hvad der var af ejendomme i byen. Dette er ikke så underligt, da slægterne var meget gode til at holde pengene indenfor egne rækker. Gennem ægteskaber på kryds og tværs af slægterne blev pengene hele tiden holdt indenfor de samme syv-otte slægter. Det nyeste medlem af rådseliten var Bent Hansens slægt, og de må have haft mange penge med sig, for de blev i starten af 1600-tallet den mest populære slægt at finde sin ægtefælle i. Det kunne godt se ud som om, rådseliten har tørstet efter frisk blod, hvormed Bent Hansen i kraft af sine børn og sit eget ægteskab med Karen Pedersdatter perfekt udfyldte denne rolle.

Det allermest interessante ved min undersøgelse af det øverste borgerskab i byen var, at det var muligt at se, hvordan rådseliten efter 1620 formåede, ved hjælp af gennemtænkte ægteskaber, at beholde magten på de syv slægters hænder. Efter skiftet til svigersønne-

nepotisme, var det stadig fra de samme slægter, specielt Jesper Lauridsens og Mads Poulsens slægter, tilflyttende borgmestre valgte deres hustruer. Dette viser i høj grad, at de to slægter formåede at holde sig i rådseliten i tre-fire generationer. De fik også en god opstart på deres købmandsforretninger, da de begge overtog en del af Niels Jacobsens forretninger gennem ægteskaberne med hans døtre.

Mine undersøgelser af Sct. Mortens Kirke samt hvilke familier der overgik til adelsstanden, viste at der var fire slægter i rådseliten som skilte sig mere ud end de tre andre. Slægterne efter Niels Jacobsen, Poul Nielsen, Laurids Jacobsen og Bent Hansen ser ud til at have været både rigere, mere magtfulde og måske også mere indspiste i forhold til de resterende slægter i rådseliten. Dette kan konkluderes ud fra deres donationer til kirken, samt at det kun var disse fires efterkommere der indtrådte i adelsstanden. Desuden ser det ud til, at de først har prøvet at finde ægtefæller indenfor disse fire slægter, hvorefter de rettede øjnene mod de store slægter i Aalborg inden man overvejede at gifte sig ind i de tre andre slægter. Slægterne efter Ancher Poulsen og Mogens Schou forsvandt fra Randers, mens slægten Bay i de efterfølgende århundrede fortsatte med at være en dominerende familie i Randers.

Dermed kan jeg konkludere, at de slægter, som jeg har lokaliseret som rådseliten i 1590'erne beholdt magten til slutningen af 1600-tallet. De har sat deres spor på byen både politisk, pengemæssigt og, måske allertydeligst for os i dag, i Sct. Mortens Kirke. Her kan stadig 300-400 år senere ses billeder af medlemmerne af rådseliten, og deres generøse donationer vil i lang tid bevare mindet om de rige rentenerer, der boede i byen. De har med deres store succes og overlevelsessevne sikret sig en fremtrædende plads i Randers' byhistorie.

11.0 Summary

Denmark went through great changes in the 16th and 17th centuries. In 1536, the Catholic Church was replaced by the Protestant Church, and until 1660 Denmark was involved in many wars against Sweden. As a result of these wars, the power balance in Scandinavia changed dramatically, and Sweden came out of the wars as the victor, and from then on Denmark was on the defensive.

In 1660, the absolute monarchy was introduced which created a degree of social mobility never seen before. Commoners could now become part of the nobility if they had the money to buy estates, and they were allowed to participate in the government of the country.

Most commoners who made it into the nobility came from the extremely wealthy merchants in the provincial towns. Randers had for centuries been run by these merchants, who had their claim for supremacy over the provincial towns acknowledged by the king Erik af Pommern in 1422 when he divided the provincial towns between the merchants and the craftsmen. The craftsmen obtained exclusive rights for all the craftsmanship in and in the perimeter of the towns, while the merchants were the only ones to be included in the town's magistrate. The farmers in the established perimeters of the towns were forced to bring their exceeding products to the merchants and were not allowed to trade with foreigners. This division created stability inside the provincial towns, but the nobility did not like the exclusive rights of the merchants and craftsmen and launched an attack on especially the guilds of the craftsmen, but generally without any effect. These attacks created a sense of community within the towns, and the merchants and the craftsmen supported each other.

The merchants in Randers were my main focus in this thesis and especially the most wealthy and thus most powerful members of the elite were my target group. My aim was to look at this very small group of families and see how much influence they wielded in the town. My results showed that seven families belonged to the absolute elite of the citizens in Randers. From these families the majority (10 out of 13) of mayors were found in the period 1536-1660. They also had a high number of councilmen, and as soon as the younger members of the families had the right age, they were included in the magistrate. Only when a senior member of their family occupied a space in the magistrate they had to wait. In the period 1590-1620, it seems that this control over the magistrate that the old families had, was threatened. The reason for this is that the heads of the families first late in their lives got heirs, so when they passed away the heirs were too young to succeed them. As a result the daughters became heirs and they married newly arrived merchants. This was a win-win situation. The newcomers were admitted to the merchant elite in Randers, and the old families kept control of the magistrate. In the period 1596-1619, three newcomers were rewarded the honour to preside as mayors, and from 1590-1604 out of nine elected councilmen five were newcomers.

It seems that Randers experienced a steady increase in the economy and wealth of the merchants in the town from mid 1500 until around 1620. The reason why I can conclude this is the many newcomers that entered the magistrate. Cities that experience prosperous times often tended to attract new merchants who came with more money and therefore prosperity could go on. In Randers newcomers came in big numbers in the 1580s and 1590s, and they were admitted

to the magistrate in great numbers. In the 1619-election no newcomers were elected, which could be an indication that prosperity had ended. Therefore, it seems that Randers was a closed town before 1590 and after 1620, while in the period the newcomers had good chances to be admitted to the elite, if they could marry into the families.

After 1620, the old families again attained full control of the magistrate, and the sons of the old councilmen, who were in the magistrate in the late 1500s and early 1600s, were elected for the magistrate through the 1620s and 1630s. The appointed mayors from 1619 to 1660 all came from the seven families. Even after 1660, when the king took back the magistrates power to elect new members, the seven families still had some saying. Out of the first seven mayor elections, four of them were married to daughters of the leading families in Randers. It wasn't the sons anymore who followed the fathers in the magistrate. The reason for this was the difficult times that Denmark was going through at that time. It wasn't a safe livelihood to be a merchant, and those who had the money to pay for it, made sure that their sons became academics. They could then work in the government, and as a result of the king becoming more and more independent of the nobility, the chances for the young commoners to enter the nobility rose. As a result of this new development, the four wealthiest families in Randers entered into nobility leaving the town that had fostered their large fortunes. From these four families, it is possible to identify 10 nobility families. This is a clear witness of the large fortunes that the merchants in Randers had collected over the many years of trading farm products and money lending to noblemen and other merchants in need of cash. It is no wonder that the merchants in Randers were compared to the great moneylenders in Kiel.

12.0 Litteraturliste

Bay, Hans: *Familien Bay – personalhistoriske bidrag til Randers Byes historie*, Århus, 1908

Bergild, Merete og Jens Jensen i Peter Bondesen m.fl.: *Sct. Mortens Kirke i Randers 1494-1994*, Randers Amts Historiske Samfund, 1994

Berntsen, Arent: *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed*, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København, 1971

Bobé, Louis og Fabritius, Albert: *Danmarks Adels Aarbog, 1951*, København, 1951

Bobé, Louis og Teisen, J.V.: *Danmarks Adels Aarbog 1937*, København, 1937

Bondesen, Peter i Peter Bondesen m.fl.: *Sct. Mortens Kirke i Randers 1494-1994*, Randers Amts Historiske Samfund, 1994

Christiansen, Svend i Povl. V. Spreckelsen (red.): *Randers købstads historie bd. 1 og 2*, Randers, 1952

Degn, Ole: *Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660*, Århus, 1981

Degn, Ole i Peter Bondesen m.fl.: *Sct. Mortens Kirke i Randers 1494-1994*, Randers Amts Historiske Samfund, 1994

Elsøe Jensen, Jørgen: *Danmarks Middelalderlige byplaner Midtjylland*. Dansk komité for byhistorie, Skov- og naturstyrelsen, Odense Universitetsforlag, 1998

Engel, Rolf: *Scandinavian atlas of historic towns No. 10 Denmark Randers 1500-1950*, Odense University Press, 1999

Feldbæk, Ole: *Danmarks Økonomiske Historie 1500-1840*, Viborg, 1993

Fabritius, Albert: *Borgmester Niels Jacobsens Stambog*, Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie, København, 1966

Fritz, Sven: *Sølv-inventariet i Randers Byes ældre Kjøbmands Liig Laug*, Randers, 1979

Gamrath, Helge og Ladewig Petersen, Erling: *Danmarks historie bind 2. Tiden 1340-1648 Andet halvbind: 1559-1648*, København, 1980

Hall, Henning: *Randers Byes Ældre Kjøbmands Liig-Laug 1693-1993*, Randers Amts Historiske Samfund, 1993

Hiort-Lorentzen, H.R. og Thiset, A.: *Danmarks Adels Aarbog 1887*, København, 1887

Hiort-Lorentzen, H.R. og Thiset, A.: *Danmarks Adels Aarbog, 1909*, København, 1909

Hvidtfeldt, Johan: i M. Mackeprang (red.): *Tønder gennem tiderne*, Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, 1943

Hyldgaard, Inger Marie i Palle Kirk m.fl. (red.): *Fra handelsplads til storkommune 1000-1975*, Randers 2002

Ingvordsen, Jens i Peter Bondesen m.fl.: *Sct. Mortens Kirke i Randers 1494-1994*, Randers Amts Historiske Samfund, 1994

Irgens-Bergh, G.O.A von og Bobé, Louis: *Danmarks Adels Aarbog 1922*, København, 1922

Irgens-Bergh, G.O.A von og Bobé, Louis: *Danmarks Adels Aarbog 1924*, København, 1924

Jensen, Tina Knudsen i Palle Kirk m.fl. (red.): *Fra handelsplads til storkommune 1000-1975*, Randers 2002

Jespersen, Knud J.V. i E. Ladewig Petersen m.fl.: *De fede år Odense 1559-1660*, Odense, 1984

Jespersen, Knud J.V. i Søren Mørch (red.): *Danmarks historie bind 3. Tiden 1648-1730*, København, 1989

Jørgensen, Harald: *Lokaladministrationen i Danmark – oprindelse og historisk udvikling indtil 1970*, Rigsarkivet, 1985

Ladewig Petersen, Erling: "Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700", bind 3 af Dansk socialhistorie, København, 1980

Larsen, Svend: *Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede bd. I-II*, Odense, 1965

Laursen, L.: *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold i Uddrag 1571-1575*, Rigsarkivet, 1898

Laursen, L.: *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold i Uddrag 1576-1579*, Rigsarkivet, 1900

Laursen, L.: *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold i Uddrag 1580-1583*, Rigsarkivet, 1903

Mackeprang, M.: *Dansk Købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV*, Det Nordiske Forlag, København, 1900

Marquard, E.: *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold i Uddrag 1633-1634*, Rigsarkivet, 1936

Munch, P.: *Købstadstyrelsen i Danmark 1619-1848*, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København, 1977

Randrop, Lauritz Nielson: *Randers March*, J.P. Mynsters Forlag, 1895

Schledermann, Helmuth: *Randers Ældste Privilegier*, Kulturhistorisk Museum Randers, 1981

Spreckelsen, Povl v. i Povl. V. Spreckelsen (red.): *Randers købstads historie bd. 1 og 2*, Randers, 1952

Stadfeldt, Snæbiørn Asgeyrsen: *Beskrivelse over Randers Købstad*, København, 1976

Søgaard, Helge: *Randers Kjøbsvende Laugs Skraa af 1. August 1417*, Randers, 1942

Ulsig, Erik i Steen Busck og Henning Poulsen (red.): *Danmarks historie – i grundtræk*, Aarhus Universitetsforlag, 2000

Ørnbjerg, Jakob: *Jens Bangs forhold til Aalborgs magistrat og købmandsaristokrati 1605-44*, Aalborg Universitet, 2003

12.1 Artikler:

Degn, Ole: *Byer, byhierarkier og byudvikling i Danmark 1550-1700* i *Historie - Jyske samlinger*, ny række 17,4, 1989

Dybdahl, Vagn: *Ribe – eller mere end Ribe – omkring 1640* i *Historie - Jyske samlinger*, ny række XIV, 3, 1982

Engel, Rolf: *Randers-atlas 1500-1950* i *Historisk aarbog fra Randers Amt 1996*, Randers, 1996

Fabritius, Albert: *Det Københavnske Bystyres Slægtsforbindelser i Ældre Tid* i *Historiske meddelelser om København 1949-1952*, vol 4.

Feldbæk, Ole: *Danmarks frugtbare Herlighed – Et dateringsproblem* i Struktur og Funktion – Festskrift til Erling Ladewig Petersen, Odense, 1994

Hammerich, K. ”*Faldsmaal*” i Salmonsens Konversations Leksikon, bind VII, København, 1918

Olsen, Albert: *Lokalhistorie – Rigshistorie* i Fortid og Nutid bd. 15, 1943-44

Olsen, Albert: *Staten og lavene* i Historiske meddelelser om København 1927-28, 2. rk., bd 3.

Smidt-Jensen, Jørgen: *Karen Rasmusdatters sølvkande* i Kulturhistorisk Museum Randers Årbog 1995, Randers, 1995

Spreckelsen, Povl V.: *De gamle stenhuse i Randers* i Historisk Aarbog fra Randers Amt, Randers, 1955

12.2 Anmeldelser:

Degn, Ole: *Johan Jørgensen: Rentemester Henrik Müller. En studie over enevældens etablering i Danmark* i Historie – Jyske samlinger, ny række VII,3, 1967

Ladewig Petersen, Erling: *Svend Larsen: Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17 århundrede I-II* i Historiske Tidsskrift 12. række, Bind IV, København, 1969-1970

Larsen, Svend: *Randers købstads historie I-II* i Fortid og Nutid XVIII. Bind, 1949-52

Lindberg Nielsen, Carl: *Randers købstads historie I-II* i Jyske Samlinger Ny række – II. Bind, 1952-1954

12.3 Utrykt litteratur

Dybsand, Guri: *Byens bedste borgere i 1600-tallets Randers – og deres familiemæssige forbindelser*, Randers Lokalhistoriske Arkiv, 1999

12.4 Utrykte kilder på Landsarkivet for Nørrejylland

B 50 Randers Købstad

B 50-5 Randers Byfoged Tingbog 1587

B 50-6 Randers Byfoged Tingbog 1588

B 50-7 Randers Byfoged Tingbog 1592

B 50-8 Randers Byfoged Tingbog 1598

B 50-9 Randers Byfoged Tingbog 1599

B 50-10 Randers Byfoged Tingbog 1616

B 50-372A Skiftebreve 1605-1688

B 50-372A-5 Skriver, Jens Christensen, Rådmand, skifte 1608, 26. april ~ Maren Christensdatter Bangs.

B 50-372A-7 Skou, Mogens, Rådmand, skifte 1611, 9. januar ~ Maren Madsdatter.

B 50-372A-8 Skriver, Laurids Jacobsen, Rådmand, skifte 1611, 12. februar ~ 1. Gjertrud Pedersdatter, 2. Kirsten Jensdatter.

B 50-372A-27 Kaarge, Jens Andersen, borgmester, skifte 1619 ~ Kirsten Jensdatter.

D 21 Randers Rådstuearkiv

D 21-330 Randers Byes Bog

D 21-409 Byskatte og jordskyldsboøger 1592

D 21-410 Byskatte og jordskyldsboøger 1597

D 21-411 Byskatte og jordskyldsboøger 1598